

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XXIV, številka 2, Ljubljana 2022

Κηροία
KERIA

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE
SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

Vsebina

IN MEMORIAM	5

RAZPRAVE

I. »Zdaj zavezale smo grde jezike«: Vraževerje in čarovništvo v antiki

Benjamin Bevc: <i>Jezus kot coprnik: nekateri vidiki polemike med Kelsom in Origenom</i>	43

Bernarda Županek, Alenka Miškec, Špela Karo in Gojko Tica: <i>Pokop v Emoni: zaščiteni živi, nevarni umrli</i>	55

Andrej Preložnik: <i>Medicus invidiae: Petovionska fascina in njihova raba</i>	85

II.

Vid Žepič: <i>Etimologija kot argumentacijski topos v rimski pravni literaturi</i>	113

Sergej Valijev: <i>Pet krščanskih zasebnih pisem iz Egipta</i>	153

PREVODI

Ovidij: <i>Brizeidino pismo Ahilu</i> Prevedla Polonca Zupančič	171

Ptohoprodrom: <i>Prekleta šolanje!</i> Prevedla Jelena Isak Kres	181

Teodoros Kolokotronis in Joannis Kapodistrias: <i>odlomki iz dela Pripoved o dogajanju med grškim ljudstvom</i> Prevedla Marija Braniselj	185

Contents

IN MEMORIAM5

ARTICLES

I. “We Have Bound Hostile Tongues ”: Superstition and Witchcraft
in Antiquity

Benjamin Bevc: *Jesus as Sorcerer: Exploring Some Aspects of the Controversy
between Celsus and Origen* 43

Bernarda Županek, Alenka Miškec, Špela Karo, and Gojko Tica:
The Emona Burial: Protection for the Living, Danger from the Dead 55

Andrej Preložnik: *Medicus invidiae: The Fascina of Poetovio
and Their Use* 85

II.

Vid Žepič: *Etymology as Argumentative Topos in Roman
Legal Literature* 113

Sergej Valijev: *Five Private Christian Letters from Egypt* 153

TRANSLATIONS

Ovid: *Briseis' Letter to Achilles*
Translated by Polonca Zupančič..... 171

Ptochoprodromus: *That Damned School!*
Translated by Jelena Isak Kres 181

*Theodoros Kolokotronis and Ioannis Kapodistrias: Excerpts from
An Account About the Events that Happened Among the Greeks*
Translated by Marija Braniselj 185

In memoriam

Kajetan Gantar (1930–2022)

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.24.2.7-38>

PRISPEVKI Z ŽALNE SEJE ZA AKAD. PROF. DR. KAJETANA GANTARJA

*Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Društvo za antične in humanistične študije
Društvo slovenskih književnih prevajalcev*

Filozofska fakulteta, 2. septembra 2022

Star akademski običaj, ki izhaja še od humanistov in korenini v rimski *laudatio funebris*, veleva, da se ob taki priložnosti pokojnega spomnimo s temeljitim popisom njegovega življenja in dela. To je lep običaj, toda pokojni profesor Gantar se take vrste laudaciji izmika. *Longum est*, bi se najbrž izrazil Cicero. Vendar ni samo to, da bi bilo treba nanizati preveč dejstev. Kronološkemu popisu dosežkov se ta zapuščina, zdaj ko jo gledamo kot celoto, izmika tudi zato, ker ob vsej raznolikosti učinkuje kot *eno* – s Horacijevimi besedami *simplex et unum*. Če bi se lotil popisa dejanj in dosežkov, nalog in časti, torej kariere profesorja klasične filologije in prevajalca, to ne bi bil zvest opis celote, ki je za njim ostala. Delo, ki je pred nami, nam je zapustil nekdo, ki je bil po poklicu filolog, v Enijevem prevodu *dicti studiosus*, vendar redke in neznačilne vrste. Tak, ki so mu bila minuciozna orodja filologije ključ do nečesa veliko večjega. Za opis tega »večjega« bom uporabil besede, ki ne bi smele učinkovati staromodno in patetično. Kajetanu Gantarju je bila filologija ključ do starodavne lepote in modrosti. A dodati je treba še nekaj. Izkušnja lepote in modrosti je po svojem naravnem značaju kontemplativna. Nekaj te kontemplativne odmaknjenosti je profesor Gantar nedvomno imel. Vendar je vabila k posne-manju. Poleg tega se je, če si smem dovoliti to karakterno oznako, družila z nenavadno prizemljenostjo, z realističnim občutkom za zunanjo stvarnost, in to onkraj vseh generacijskih pregrad. O tem vedno znova pričajo najmlajši člani njegove družine. O tem lahko poročamo tudi tisti, ki smo imeli redko srečo, da je prihajal med nas v predavalnico kot živa priča neke tistočletja stare resničnosti – *tamkajšnji* in obenem povsem *tukajšnji*. Tudi vsi, ki te sreče niso imeli, pa so lahko v njegovih prevodih antičnih klasikov zaslutili življenjsko

potrebo, izkušnjo teh nadčasnih srečanj posredovati v jeziku tukajšnje življenjske resničnosti.

Če bi hoteli Gantarjevo delo za vsako ceno razčleniti, bi ga morali na dve veliki področji: na akademsko in kulturno, na filologijo in prevajanje. Črta med tema dvema področjema pa je lahko samo zelo približna, saj ju je od vsega začetka razumel kot nerazdružljiv spoj. Akademskega poklica si ni znal predstavljati kot prebivalec slonokoščene stolpa. A tudi kulturnega poslanstva ne brez resne, kritične, akribične, v najbolj žlahtnem pomenu besede pedantne filologije. Vrsto pomembnih prispevkov je posvetil področju na meji med filologijo in kulturo: recepciji antike v slovenskem jezikovnem prostoru od humanistov do poezije, proze in dramatike 20. stoletja. Zanimivo je, da ga je za prevajanje Prokopija navdušil Finžgarjev roman.

Slovenska klasična filologija se je mednarodno uveljavila šele z Milanom Grošljem. Anton Sovre je bil predvsem izreden prevajalec in posrednik antične, zlasti grške literature; mednarodnega dometa njegovo filološko delo ni imelo. Gantar se je štel, to je v ožjem krogu večkrat povedal, bolj za Sovretovega kot za Grošljevega učenca. Obenem pa je bil prvi, ki se je mednarodno uveljavil na prvobitnem in ključnem področju te discipline, kot interpret besedil samih. Besedil, ki jih ima evropska intelektualna kultura za svoje zgodovinsko osrčje in ki so razlog, da klasična filologija sploh je. Da nastajajo prevodi. Da se uprizarjajo antične drame. Da sta latinščina in grščina v šoli. To zadnje mu je pomenilo neizmerno veliko; za latinščino v šoli si je ves čas prizadeval, v nekem odločilnem trenutku, leta 1975, pa se zanjo tudi javno izpostavil. Kontekst je bil politično zahteven, saj je imel napad na latinske oddelke ob vsem nereflektiranem ideološkem mračnjaštvu, ki se mu je vdajala tedanja oblast, značaj natančno začrtane politične smernice.

Gantar je bil skozi vso svojo akademsko kariero vpet v mednarodne tokove: kot vabljeni predavatelj na številnih univerzah, v Gradcu tudi z dolgotnim honorarnim angažmajem, in kot dejaven član različnih združenj (Societas Latinitati fovendae; Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft). Večina njegovih mednarodnih stikov je bila povezana z nemško in italijansko govorečim prostorom, vendar mi je nekoč navdušeno zaupal, da »se mu je svet odprl šele v Parizu«, pri predavanjih znamenitega Pierra Courcella.

Velik mednarodni odmev so imele že ob objavi in ga imajo še danes Gantarjeve razprave o Horaciju. O variaciji aristotelskega koncepta »sam sebi prijatelj« (*amicus sibi*). O arhitektoniki zbirke *Carmina*. O zgradbi *Pesniške umetnosti* po načelu zlatega reza. O filozofskih ozadjih Horacijeve poezije: o eklekticizmu, ki ne pomeni površnega mešanja, temveč samozavestno »beganje« med šolami, od Epikura do Akademije, od kinikov do Aristotela. Številne pomembne prispevke o teh temah je objavil v tedaj skupni jugoslovanski reviji *Živa antika*. Tej je ne le z uredniškim, temveč tudi z avtorskim prispevkom že v prvih letih izhajanja pomagal najti pot v velika središča klasične filologije.

Med njegovimi grecestičnimi prispevki je še danes klasična referenca članek o zagonetnem mestu v Aristotelovi *Poetiki*, ki govori o Odisejevi mladosti. Gantar je s koncesivnim razumevanjem neke skladenjske konstrukcije prepričljivo pojasnil, kako Aristotel razume in vrednoti epizodično zgradbo Homerjeve *Odiseje*; obenem je odkril prepričljiv argument zoper prepričanje, da je Aristotel Homerja bral v redakciji, ki je bila mestoma korenito drugačna od aleksandrijske, torej »naše«.

Oblikovna vprašanja so v Gantarjevem filološkem delu močno prisotna. Na prireditvi ob njegovi devetdesetletnici v atriju ZRC SAZU, ki smo jo zaradi nenaklonjenih okoliščin lahko priredili šele poleti leta 2021, smo od njega lahko slišali nenavadno priznanje. Na vprašanje »zakaj ravno Horacij« mi je takrat odgovoril, da je kot gimnazijec nekaj časa resno razmišljal o študiju matematike, Horacij pa je imel kot sin nekakšnega finančnega uradnika matematiko v krvi. Toda pri pesniku, kot je Horacij, je ukvarjanje z obliko ključ do lepote. Kompozicija po načelu »zlatega reza«, ki jo je Gantar odkrival v *Pesniški umetnosti*, sloni na matematični formuli, ki opisuje idealen naravni proporc.

»Iskanje starodavne lepote in modrosti«, sem si dovolil reči. Z obojim so prežeti Gantarjevi prevodi. O tem priča že izbira avtorjev: na eni strani grški in rimski pesniki od Homerja, Sapfo in Pindarja prek Katula in Propercija do Horacija in Ovidijevih *Metamorfoz*; na drugi filozofska proza, zlasti Aristotelova *Nikomahova etika* in *Poetika*. Z enim svojih zadnjih velikih prevodov, s psevdo-Longinovim traktatom *O vzvišenem*, ključnim delom, ki je usodno zaznamovalo romantično estetiko, je Gantar Slovincem zapolnil še eno veliko vrzel v njihovi lastni intelektualni arheologiji: psevdo-Longin je značilen primer besedila, ki je prek posrednikov vplivalo tudi na slovensko intelektualno kulturo, vendar ga v slovenskem prevodu vse do leta 2011 nismo imeli.

Opus prevodov, ki je našemu profesorju leta 2022 prinesel Prešernovo nagrado za življenjsko delo, je znan vsakomur, ki je v tem jeziku prebral nekaj temeljnih klasikov evropske literature. Zato se bom omejil na dve panegirični ponazoritvi. Gantarjevi prevodi grških tragedij so tudi po pol stoletja uporabni in učinkoviti, kot bi nastali včeraj. Sodba ni moja; o takih stvareh presojata oder in občinstvo. Druga moja opazka govori o nečem manj očitnem. Gantarjeva obsežna antologija rimske lirike iz leta 1968, ki je bila nagrajena s Sovretovo nagrado, v zgodovini slovenskega literarnega prevajanja pomeni odkritje nekega povsem novega idioma. V tej knjigi je, to si upam trditi, slovenščina prvič spontano spregovorila v klasicističnem izrazu avgustejske poezije. Če je Sovretov Homer prva odločilna prelomnica, je Gantarjeva rimska antologija druga, nič manj pomembna.

Kaj je Gantar dal Slovincem, vedo oni sami. Marsičesa smo bili deležni samo tisti, ki smo, *fortunati*, obiskovali njegove seminarje. Ne morem si pomagati, da ne bi tudi ob tej priložnosti obnovil reminiscence, ki sem jo ob različnih priložnostih obnavljal že večkrat. Tri zaporedna leta seminarja o

Horaciju! Povsem monokulturno, pristransko in samovoljno. Šele sčasoma sem doumel, da gre za zavestno pedagoško odločitev z jasnim vzgojnim sporočilom: v filologiji čas ne beži, ker časovna struktura te vede temelji na vrtnanju pod površino. Ob zanimivem problemu naj se ti čas ustavi in se začne raztezati v globino besedila.

Živa priča tistočletja stare resničnosti, sem rekel na začetku. Za konec si bom dovolil še eno spominsko impresijo. Letos zgodaj spomladi smo s študenti latinščine brali odlomek, v katerem Cicero v duhu podoživlja svoj obisk v Atenah:

[...] dogovorili smo se, da pojdemo popoldne na sprehod v akademijo, kjer ob tem času ni bilo nobenih ljudi. Zbrali smo se torej ob dogovorjenem času pri Pisonu. Šest stadijev od Dipilona do tja smo prehodili med živahnim pogovorom. In ko smo prišli v ne brez vzroka sloveče prostore akademije, so bili prazni, brez ljudi, kakor smo si želeli. Ne vem, je dejal Piso, ali to izvira od narave ali je to zmota, da smo – če zagledamo kraje, kjer so se, kakor nas uči zgodovina, mudili slavni možje – močnejše ganjeni, kakor če slišimo o njihovih dejanjih ali beremo njihove spise. Tako je zdaj tudi mene prevzelo. Spominjam se namreč Platona, ki je, kakor so nam pripovedovali, tu najprej učil filozofijo. In tisti sosednji vrtovi mi ne obujajo nanj samo spomina, temveč mi ga tako rekoč živega postavljajo pred oči. (Prev. F. Bradač)

Ko sem to naglas bral, me je prešinilo, da sem nekaj na las podobnega nekoč doživel tudi sam. To je bilo neko dopoldne pred skoraj 35 leti, ne sicer med ostanki Platonove Akademije v Atenah, ampak pri latinskem seminarju, ko je prof. Gantar nenavadno doživeto obujal spomine, ki sploh niso bili njegovi. Podoživljal je Horacijev obisk v prestolnici modrosti. Tako kot Cicero je tudi Horacij obiskal Platona. V njunem spremstvu je bil tam tudi Gantar. V njegovem spremstvu veliko generacij njegovih učencev. Poleg filološke akribije je skušal na nas prenesti tudi skrivno večščino potovanja v stare svetove. Ker mu je to v polnosti uspelo, atenski in rimski *genius loci* še vedno prebivata tam, v tretjem nadstropju stavbe na Aškerčevi 2.

Marko Marinčič

Profesorja Gantarja sem spoznala pred dobrega pol stoletja, ko sem se vpisala na Filozofsko fakulteto. Za tiste študente, ki smo poslušali predavanja tudi na drugih, množično obiskanih oddelkih, je bila naša majhna predavalnica na Oddelku za klasično filologijo pravo zatočišče. Predavanja so potekala ciklično, za vse letnike hkrati, kar je študente nižjih letnikov spodbujalo k večjemu naporu, gotovo pa je bil tak način organizacije študija zelo zahteven tudi za profesorje. V tistem času, na začetku 70-ih let, sta bila profesor Gantar in profesorica Erika Mihevc Gabrovec edina predavatelja na Oddelku za klasično filologijo, šele pozneje se jima je pridružil profesor Primož Simoniti. Kljub skromnemu številu predavateljev pa smo bili študenti, ki nas je bilo takrat v vseh letnikih skupaj okrog deset, deležni skrbne individualne pozornosti profesorjev, ki so nam s svojim bogatim znanjem odstirali pogled v zakladnico antičnega in humanističnega duha, v neki drugi svet, ki je bil kljub svoji častitljivi starosti tako živ in prepričljiv in poln človeške modrosti, da nas je nekatere prevzel za vedno. To se seveda ne bi moglo zgoditi brez nalezljivega pedagoškega erosa, ki je navdihoval predavanja in ostalo komunikacijo profesorjev s študenti. Prav to besedno zvezo, *pedagoški eros*, je zelo rad poudarjal tudi sam profesor Gantar, ko je, vedno z veliko spoštljivostjo, govoril o svojih nekdanjih učiteljih.

Če pomislimo na njegovo vsestransko erudicijo, na osupljivo množico njegovih strokovnih objav, je skoraj nemogoče razumeti, kako mu je uspelo brez izumov sodobne tehnologije, ki so nam danes vsem na voljo in preprosto samoumevni, ustvariti tako veličasten znanstveni in prevajalski opus. Do pred dvema desetletjema ali tremi ni bilo poplave strokovnih člankov na svetovnem spletu, ni bilo spletnih slovarjev, knjižnic z računalniško evidenco, komunikacija med znanstveniki je bila otežena in zamudna. Na razpolago so bile samo strokovne knjige in revije, pa še te v skromnem, omejenem obsegu – in seveda pisalni stroj. Skoraj čudež je, da je profesor kljub tem skoraj nepremostljivim omejitvam – seveda z vidika današnjega znanstvenika in prevajalca –, kot po zgledu svojih antičnih predhodnikov (ki sicer niso imeli niti pisalnega stroja), že davno pred množičnim pojavom računalnikov zgradil svoja *monumenta* tako rekoč iz nič in se kot vrhunski klasični filolog trdno uveljavil ne samo doma, ampak tudi v mednarodnih znanstvenih krogih.

Njegova prevodna zapuščina, ki jo odlikuje izostren in domišljen čut za jezik, preseneča s svojo raznovrstnostjo. Najeminentnejši grški in latinski avtorji, poezija in proza, filozofija, zgodovina, dramatika – vsega se je lotil in vsemu je bil kos, izbiral je kot po načelu pestrosti (ποικιλία), ki ga je tudi pogosto rad omenjal na predavanjih. Od Homerja, Hezioda, Pindara, Sapfo, prek Ajshila, Sofokla, Evripida, Aristotela, Teofrasta, Teokrita, Plutarha, Prokopija, do Plavta, Terencija, ter rimskih lirikov Katula, Propercija, njemu posebej ljubega Horacija, Ovidija ... Vse to je počel z namenom, da bi uresničil svoje plemenito poslanstvo: približati vse ključne segmente antične literature čim širšemu krogu slovenskih bralcev. Temeljna antična dela v njegovih prevodih zvesto

ohranjajo svojo izvirno misel in barvitost, hkrati pa s svežino prevodnih rešitev in besedišča očarajo bralca. Izbira besedišča je ena od posebnih profesorjevih odlik: izogibal se je pompoznemu arhaičnemu izrazju in pretiranim jezikovnim izmišljijam svojih prevajalskih predhodnikov, vendar je prelom med preteklo in sodobno prevodno prakso premostil z vso potrebno občutljivostjo. Kot izurjen poznavalec jezika je ustvarjal arhaično patino svojih prevodov, ne da bi pri tem moteče posegal v jezikovno percepcijo sodobnega bralca. Tudi prevodni del njegove zapuščine je torej neprecenljiv.

Seveda to še ni vse. Ob vsem svojem znanstvenem in prevajalskem delu je profesor Gantar še vedno našel čas za mlajše in tudi nekoliko starejše rodove diplomantov grščine in latinščine in nam bil pri prevajanju v veliko oporo z dragocenimi nasveti ali pripombami. Vem, da je kot mentor pomagal marsikateremu kolegu ali kolegici, meni pa je na svojo lastno željo pregledal obe prvi triadi Ovidijevih *Metamorfoz*. Iz njegovih marginalij ob prevodu se je bilo mogoče ogromno naučiti, hkrati pa mu ni bilo odveč ob robu zapisovati tudi spodbudnih pohval ali primerjav z lastnim prevodom. Samo prevajalci vedo, kako zaželena je taka ljubezniva spodbuda, kadar se utapljaš sredi dela in hitiš z zadnjimi izboljšavami besedila, rok za oddajo pa neusmiljeno pritiska. Spomnim se dogodka, ko sva šla nekoč skupaj z neke prireditve – takrat sem ravno zaključevala prevod *Umetnosti ljubezni* in ga pestovala v nedogled – on pa mi je prijazno, ampak odločno rekel: »Barbara, enkrat boš morala to oddat!« Seveda je sam najbolje vedel, kakšni strahovi obhajajo književnega prevajalca, ko se mora navsezadnje vendarle ločiti, pravzaprav odtrgati od svojega izdelka in ga prepustiti očem javnosti, ki ji je namenjen. Enakih spodbud smo bili deležni od prav tako odličnega prevajalca, profesorja Primoža Simonitija. Ker je očitno tudi *prevajalski eros* nalezljiv, niti najmanj ne preseneča, da Oddelek za klasično filologijo tudi v novejšem obdobju generira vrsto obetavnih mladih prevajalcev, ki bodo lahko sčasoma zapolnili vrzeli v antični prevodni literaturi na Slovenskem.

Na začetku letošnjega leta mi je profesor Gantar podaril zadnjo knjigo iz svoje biografske trilogije, *Penelopin prt*, s hudomušnim posvetilom:

Če se ti ne mudi,
morda za kratek čas
še z druge kdaj strani
oglej si moj obraz!

In profesor Gantar res ni bil človek mnogoterih obrazov, ampak mnogoterih darov. Za razliko od marsikaterega svojega sodobnika je imel en sam obraz – s katere koli strani si si ga ogledal, je bil pošten, časten in človeški. Tudi v tem je tičala njegova karizma.

Barbara Šega Čeh

Ko sem ob devetdesetletnici profesorja Gantarja – zdi se mi, da je bilo to večeraj – objavil njegov portret, napisan spoštljivo, a realistično, me je v zahvalnem pismu prijazno pokritiziral: “Vi ste me prikazali tako kot Sofokles, ne tako kot Evripides”. Mislil je seveda na Sofoklovo izjavo, ki jo navaja Aristotel v *Poetiki* (1460b³³⁻³⁴), da on prikazuje ljudi takšne, kot bi morali biti, Evripides pa takšne, kot so. Takšen je bil profesorjev osebnostni slog, in morda takšne drobne, komajda opazne poteze, nepomembni pripetljaji in za javnost nevidna srečanja včasih bolj približajo človeško podobo kake osebnosti kot izčrpno, z vestno sistematiko izdelane predstavitve. Ampak kakšen je res bil? Kaj je res bil?

S starega novca posnel je slikar podobo obličja,
toda podobe duha – te ne naslika nihče.

Tako pravi distih pod nekim starim portretom pesnika Ovidija; in res je tako. Verjetno se tega nikoli ne zavemo tako kot tedaj, ko človek odide. Seveda: za njim ostanejo spomini, podobe, in dela:

Der Mensch muß untergehen;
Die Menschheit bleibt, fortan
Wird mit ihr das bestehen,
Was er für sie gethan.

Umreti mora človek;
človeštvo ne, živi
naprej skozi rodove,
kar človek zanj stori. (Prevod Kajetana Koviča)

Tako je zapisal profesorju ljubi Prešeren v nagrobnem zapisu Emilu Korytku.

Truplo tvoje čas strohni v gomili,
ali čaša tvojih del ostane!
Narod tvoj bo pil iz čaše tvoje,
s pitjem njenim bode se napajal –
v delih svojih živel sam boš večno! ...

pove Ali Rašid kordovskemu kalifu Abdurmanu v Aškerčevi *Čaši nesmrtnosti*. Morda koga zmoti patina časa na teh besedah, a brez prevelikega zansa in patetike bi lahko rekli, da je to, kar govorijo, za profesorja Gantarja na svoj način veljalo že za življenja: zlasti njegovi prevodi že dolgo predstavljajo nepogrešljiv del svetovne literature v slovenščini in generacije (predvsem dijakov) so se skozi desetletja napajale z antično poezijo, pretočeno v njegovo

besedo. In vendar! In vendar so tudi dela, znanstvena, pedagoška in umetniška, naj bodo še tako izjemna in trajna, podobna potezam slikarja ali graverja: v njih ni podobe celote, ampak samo njena sled, ker je celota živa, neujemljiva in zato vedno – ko je človek tu in ko ga ni – tudi skrivnostna. Seveda človek živi, da ustvarja svoja dela, da vanja vliva svoje najboljše energije, vse vedenje in pamet, ki jih premore; da vanja vtiska svojo podobo, a vendar dela niso več od človeka, ampak je človek več od svojih del. Človek, ki ni nikoli do konca umrljiv. To je stara in nepostarljiva resnica, o kateri poje zbor tebanskih starcev v profesorjevem najbrž najbolj vplivnem prevodu, v Sofoklovi *Antigoni* (332):

Mnogo je nedoumljivih skrivnosti,
in vendar – ni globlje skrivnosti kot človek.

To sem mi zdi potrebno poudariti tudi na tem mestu, ker je to srce humanističnega izročila, katerega odlični predstavnik je bil profesor Gantar. Ker je bila to tudi njegova nenapisana etična postava, ἀγαπῶν νόμῳν, kot sem jo skozi desetletja razpoznaval iz besed in še pogosteje med vrsticami, v njegovih prevodih, študijah, predavanjih in v osebnih stikih. Pa tudi zato, ker postaja v sodobnem akademskem ozračju to vse manj razumljivo, smiselno, stvarno. Skorajda nekakšen kulturni preužitek iz predznanstvenih časov. A posledice tega so že tu, posebej težke zato, ker so tako malo opažene. »Svet je najlaže razložiti brez človeka,« lahko parafraziram jedke besede sodobnega nemškega filozofa Manfreda Franka. A na ta način ne izgubimo samo človeka, ampak tudi svet.

Profesor Gantar je seveda to videl in razumel. O tem pričuje pravzaprav vse njegovo javno delo: literarnozgodovinske raziskave, prevajalske mojstrovine in pedagoški dosežki. O tem seveda ne govorijo funkcije in naslovi, ki jih je nosil, temveč tisto, kar je z njimi dosegel. O tem je govoril njegov prizadeti pričevanjski glas, ki ga je povzdignil proti sovraštvu nekdanjih in sedanjih časov. Če ima smisel govoriti o zapuščini v kulturnih stvareh, je profesorjeva zapuščina v vseh teh oblikah prizadevanja, da bi ne pozabili na dragocenost in nerazpoložljivost človeka. In da se vedno trudili ostati čimbolj resnični.

Naj dodam, profesorju na ljubo, ščepec evripidovskega realizma, ki ga je v tistem jubilejnem zapisu pogrešal, čeprav mislim, da pač predvsem iz svoje globoke in pristne skromnosti. Bil je zahteven profesor, ki pa je znanje od študentov bolj pričakoval kot zahteval. V diskusijah je vztrajal pri svojem, z argumenti seveda, čeprav se je študentu včasih zdelo, da bi jih lahko navedel več. Morda bi jih kdaj res lahko, ampak študentom se nam je pač marsikaj dozdevalo. Trudil se je pri nas vse razumeti, nikakor pa ne prav vsega oprostiti – hvala Bogu! Sicer ne bi le odtavali s trdnih tal filološke znanosti, ki nam jih je vztrajno priporočal kot intelektualni habitat, ampak bi utegnili tudi izgubiti stik z resničnostjo. In to drugo bi bilo hujše od prvega.

Pot s teh trdnih tal je bila zanj dovoljena le v poeziji. Pa ne le dovoljena. Ker poezija ne prebiva na teh tleh, ni z njo nič, če jih ne zapustimo. Tako je, se zdi, verjel, in jo v svojih prevodih pogosto iskal tam, kjer jo je slutil. Tudi pesmi so, kot rečeno, samo sled, a živa, včasih tako živa, da ob njej ne vemo, kje in kdaj smo, kaj je res in ali je vse to že bilo ali še bo. Kot, denimo, v Horacijevi (in njegovih) tako imenovani *Četrta rimski odi* (*Carm.* 3.4):

Pridi z neba, Kaliope, kraljica,
zajoj s piščaljo moj veliki spev,
zajoj, če hočeš, mi s preprostim glasom,
zajoj ob liri, ob spremljavi strun!

O čujte? Mar to blaznost me omamlja?
Že slišim jo, zdi se, da hodim z njo
po svetih gajih, ki jih rahle sape
in vrelci žuboreči božajo.

Nekoč kot deček sem pobegnul z doma,
od igre utrujen sem sladko zaspal
na Vulturu; tam so z zelenim listjem
pokrili me golobje pravljlični.

Vsi, ki prebivajo v Bantinskem lesu
in v skalnem gnezdju Aherontije,
na plodnih poljih nizkega Ferenta,
vsi so strmeli od začudenja,

kako sem mirno spal, pogumen dečko,
z zelenjem, s svetim lovorom pokrit,
pod božjim varstvom, varen pred medvedi
in brez strahu pred strupom črnih kač.

Vester, Camenae, vester – Kamene, vaš sem, vaš ...

Brane Senegačnik

Ko premine oseba, ki je oblikovala tvojo poklicno pot in je bila več kot trideset let neopazno, a vendar vseskozi nekako navzoča v tvojem življenju in ob tvojem delu, to v človeku pusti določeno praznino, ob kateri je pogosto težko najti besede o njej. A profesor Gantar je bil človek, ki v mislih in spominih ne more pustiti praznine; le prijetne spomine in zanimiva doživetja. Naj v mozaik spomina nanj na kratko dodam nekaj bolj osebnih segmentov, nekaj nanizanih utrinkov iz različnih obdobij srečevanja z njim.

Ob novici o njegovi smrti sem začel razmišljati, kdaj sem ga pravzaprav prvič srečal. Spomnil sem se, da nam je o njem kdaj pa kdaj pri pouku latinščine spregovorila naša, na žalost tudi že pokojna profesorica Marija Hvala, in sicer vedno z veliko mero občudovanja in spoštovanja. Večkrat nam je predstavila njegovo delo, posebej prevode, ki so redno izhajali pri različnih založbah. Tako je njegovo ime zame že takrat, v zgodnjem gimnazijskem obdobju, postalo sinonim za odlična prevodna dela iz antike. A spominjam se, da sem se osebno z njim prvič srečal že v svojih dijaških dneh, kmalu po prihodu v Ljubljano. Kot dijak sem v družbi prijateljev proste ure pogosto preživljal na rekreaciji na Golovcu. In tisto, kar se mi je prav posebej vtisnilo v spomin, je bil gospod, ki sem ga velikokrat srečal, ko jo je z odločnim in hitrim korakom ubiral v smeri proti Bizoviku. Posebej pozornost vzbujajoče na njem pa je bilo dejstvo, da je bil vedno brezhibno urejen, s kravato, navadno v plašču in aktovko v roki in prav neverjetno bujno frizuro. Najina srečanja so bila tedaj omejena na vljudnostni »dober dan« in občasno krajši klepet o tem in onem. Gospoda nisem poznal, pa tudi spomin nanj je nekoliko obledel. Šele leta pozneje, ko je bil študij že za mano in sem bil že zaposlen, sem nekoč na novoletnem srečanju v pogovoru s profesorjem Gantarjem izvedel veliko o njegovih hribolazniških in gorniških podvigih, pa tudi to, da je nič kolikokrat šel iz službe domov peš čez Golovec. In tedaj me je, po toliko letih, prešinilo spoznanje, da sva pravzaprav že kar stara znanca, čeprav tega nisva vedela.

Naslednji zanimiv dogodek, povezan z njim, je bil ob informativnem dnevu, ko nas je prišla res peščica – to je trije študentje –, na oddelku pozanimat se glede možnosti študija na Oddelku za klasično filologijo. Po nekajminutnem čakanju je skozi vrata prišel profesor Gantar in začel svojo predstavitev; vendar je ta potekala tako, kot da nas je v predavalnici tristo, ne le mi trije. Dejstva so se nizala: predstavljal nam je študij in kaj nam ponuja, potek, trajanje, študijsko gradivo, pogoje, pa seveda predpogoje, za katere je bilo po njegovo samo po sebi umevno, da bodo izpolnjeni. Še danes se spomnim njegovega stavka: »No, pa seveda: znanje vsaj treh ali štirih jezikov se razume samo po sebi, med njimi predvsem nemščine, da boste lahko študirali po kvalitetni tujejezični literaturi.« In v podobnem vzdušju se je naše informativno srečanje nadaljevalo skoraj polno uro. Še danes se spomnim, da sem imel ves čas v grlu precejšen cmok, enako pa tudi oba moja sotrpina, ki sta bila v predavalnici. Po končani predstavitvi se je profesor Gantar prijazno poslovil od nas in izrazil

upanje, da se jeseni vidimo; mi trije pa smo precej bledih obrazov zapustili fakulteto. Dva sva se jeseni res vrnila; tretjega nismo več videli.

Pri njem smo imeli v času študija veliko študijskih obveznosti: poleg pregleda antične književnosti nam je predaval tudi metriko ter različne teme s področja grške in rimske književnosti: antično dramatiko, filozofijo v Rimu ... Pri njem pa smo opravljali tudi precej kolokvijev; na kolokvijih je bil navadno precej bolj prizanesljiv kot profesor Simoniti. V predavalnico je vedno prihajal z predavanji, natipkanimi na že precej porumenelih listih, ki so bili povsem popisani z njegovimi dopolnili. Nič kolikokrat se je med predavanjem zgodilo, da se je spomnil kakšne malenkosti in si jo je takoj zabeležil na list, včasih kar s flomastrom za pisanje na tablo. Liste je vedno odložil ali na mizo ali na predavateljski pult, nato pa je večinoma predaval na pamet, navadno se je sprehajal in še posebej rad je, kadar se je zatopil v kakšno temo, gledal skozi okno. Po končanem predavanju je vedno vzel pisalo in na liste s predavanji ostro začrtil, do kod je prišel s snovjo, včasih tako ostro, da je list tudi preluknjal.

Na predavanja je prihajal vedno urejen, največkrat v obleki, vedno pa v srajci in kravati. Sicer ni bil visokorasel, vendar pa je iz njegove pojave vedno izžarevalo neko umirjeno dostojanstvo. Kot predavatelj je imel izjemen nastop, ki je bil vedno jasen, prepričljiv, pogosto nekoliko privzdignjen, vedno z vsebinskimi poudarki in jezikovno bogat; verjetno bi ga najbolje opisal, če bi dejal, da ga je zaznamovala neka slogovno in jezikovno vznesena retorika. In vanj je vedno znal vnesti tudi dovtipne elemente, s katerimi je velikokrat popestril še tako zahtevne in resne vsebine. Najbolj zanimive pa so bile njegove predavateljske digresije, v katerih je predstavil kako podtemo znotraj predavanja ali seminarja; to so bile za nas poslušalce vedno prave strokovne in retorične poslastice. Včasih je vanje navrgel tudi kak utrinek iz svojih spominov in preteklih doživetij. Posebej hudomušno se je rad spomnil svojih vojaških dni, kot na primer na seminarju ob branju Sofoklovega *Ajanta*, ki je prežet z vojaško tematiko; ob tem smo bili deležni tudi vrste anekdot in zanimivosti. To pa so bili tudi redki utrinki, v katerih je povedal kaj o sebi; sicer je bil za nas študente precejšnja enigma. Na obsežnejše podatke o njem smo čakali vse do izida njegovih spominov.

Na njegovih seminarjih smo navadno brali in obravnavali besedila, s katerimi se je ukvarjal tudi sam. Tako smo v drugem letniku prevajali izbrane vsebine iz *Atiških noči* Avla Gelijs; v tretjem letniku, v obdobju, ko je sam sodeloval pri pripravi standardnega prevoda Svetega pisma, smo prevajali Hieronimove prevajalske uvode k posameznim knjigah, skozi katere smo se seznanjali s Hieronimovimi prevajalskimi prijemi in načeli. Posebej pa sta se mi vtisnila v spomin dva seminarja, povezana s področjema, ki sta bila prof. Gantarju še posebej blizu. Prvi je grški seminar, na katerem smo brali Sofoklovo tragedijo *Ajant*, na katerem nam je zelo subtilno in natančno predstavil tragedijo, ozadje njenega nastanka in njeno vsebino, jo postavil v zgodovinski in literarni okvir, nam orisal kulturnocivilizacijsko ozadje in okolje njenega

dogajanja ter nas usmerjal pri prvih prevodih jambskih trimetrov v slovenščino. Res izjemno doživetje pa je bil seminar pri latinščini, na katerem smo brali in obravnavali Horacijevo *Pismo o pesništvu*. Dobro polovico pesnitve smo brali skupaj, druga polovica pa je bila namenjena naši obravnavi in komentiranju. Prav ta seminar je bil izjemna šola, saj je profesor Gantar kot izjemen poznavalec Horacija tu zaigral na vse svoje znanstvene in strokovne registre, ker je tematiko poznal do potankosti: besedilo nam je predstavljal in ga interpretiral do najmanjših podrobnosti, opozarjal je na finese in posebnosti, na katere sami nismo bili pozorni ali jih nismo znali izluščiti iz besedila, obenem pa nam je ob naših prvih poskusih prevajanja izvirne metrične oblike (heksametra) v slovenščino dajal napotke, na kaj moramo biti pozorni.

Ena od študijskih obveznosti je bila tudi priprava seminarske naloge v latinščini, s katero se je bilo treba izkazati v tretjem ali četrtem letniku, ko smo imeli študentje že dovolj jezikovnega znanja, da smo lahko dokazovali svojo zmožnost izražanja v latinščini. Tudi ta seminar smo navadno pripravljali in zagovarjali pri profesorju Gantarju. Zanimivejši del seminarja so bili vedno zagovori, ko smo se ob zagovarjanju svojih prevodnih rešitev in rabe latinskega izrazja s profesorjem Gantarjem pogosto spustili v prave debate, ki so ga pogosto nasmejale do solz.

Pri zagovarjanju svojih trditev ni bil absolutno neomajen, ampak se je utemeljenim pojasnilom, če so bila pravilna, pustil tudi prepričati. So nam pa naši starejši kolegi, ki so pri profesorju Gantarju študirali nekaj generacij pred nami, zaupali, da je bil v svojih mlajših letih precej bolj strog in neprizanesljiv.

Bručovanja na našem oddelku dolgo niso bila v navadi; ko pa so bila leta 1992 uvedena, smo se s profesorji vsako leto spomladi srečevali v nekoliko bolj sproščenem okolju. Druženja so postala tradicionalna in bila so edina priložnost, da smo svoje profesorje videli v bolj sproščeni luči. Profesor Gantar se jih je zelo rad udeležil; in večkrat je dokazal, da se zna tudi sprostiti in prešerno poveseleti.

Njegov odnos do študentov je bil vedno spoštljiv, velikokrat nekoliko očetovski in blago pokroviteljski. Kljub svojim številnim zadolžitvam, obveznostim in projektu je bil vedno na voljo za pomoč in vedno pripravljen svetovati in usmerjati. V njegovih očeh je veliko pomenilo, da se trudiš in da pokažeš tudi spoštovanje do stroke. Študente nas je vseskozi spodbujal k navezovanju stikov s kolegi z drugih univerz, predvsem pa k mednarodnemu povezovanju; prav na njegovo pobudo sem se leta 1992 kot predstavnik Slovenije udeležil srečanja Evropske zveze študentov klasične filologije (*Societas Europaea Studiosorum Philologiae Classicae*) v Budimpešti. Delovanje te zveze sicer nikoli ni zaživelo v polni meri, nam je pa uspelo stkati nekaj osebnih vezi in poznanstev.

Med posebnimi zaslugami profesorja Gantarja bi želel izpostaviti njegov prispevek k ohranjanju pouka latinščine pri nas. Danes si težko predstavljamo, koliko truda je v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja skupaj s svojimi stanovskimi kolegi vložil v to, da se je pouk klasike sploh ohranil. Njegov osebni angažma in prizadevanja v okviru Društva za antične in humanistične

študije sem sprva poznal le v osnovnih potezah, natančneje pa sem se z njim seznanil, ko sem se ukvarjal s to tematiko v sklopu svojega doktorskega študija. A prave razsežnosti tega obdobja in vložene truda so se pokazale šele, ko sem imel priložnost, da sem se z njim osebno pogovoril o teh dogodkih, ki jih lahko šteje za enega od svojih številnih uspehov, so pa v njem vendarle pustili grenak priokus, katerega nikoli ni izbrisal niti prerod pouka klasičnih jezikov v začetku devetdesetih let. Te epizode v zgodovini pouka klasičnih jezikov na naših tleh bo treba v naslednjih letih še natančneje raziskati in popisati. Preprosto povedano: bil je zaljubljenec v oba klasična jezika in antiko. Prav zato je veliko svojega časa in energije vložil v to, da jih je ob podpori svojih sodelavcev vedno in povsod branil, zagovarjal in pospeševal. Kaj sta klasična jezika zanj pomenila, po moje priča majhen drobec, ujet v enem od njegovih javnih nastopov. Kot podiplomski študent sem se udeležil okrogle mize o klasični gimnaziji in izobrazbi, ki so jo organizirali v Klubu Nove revije – letnice se žal ne spomnim –, udeležila pa se je vrsta uglednih slovenskih izobražencev. Med nastopi mi je posebej ostal v spominu prav nastop profesorja Gantarja, iz katerega je v razpravi večkrat odkrito privrela na plano njegova osebna bolečina zaradi odnosa do klasike, ki jo je lepo povzel v prav dramatičnem opisu svojih predvsem negativnih osebnih izkušenj in spoznanj, v katerem je velikokrat uporabil formulaciji »moja grščina« in »moja latinščina«.

O njegovem prevajalskem delu bi lahko govoril na dolgo in široko: slovenski prostor je zaznamoval ne le s svojimi prevodi, ki bodo nedvomno predmet natančnejše obravnave v prihodnje, ampak tudi s tem, da je skupaj s profesorjem Simonitijem vzgojil vrsto mlajših prevajalcev. Oblikovati in pripravljati nas je začel že na svojih seminarjih, vedno pa je bil pripravljen s kakšno dobrohotno pripombo ali namigom pomagati in svetovati tudi pozneje, ko smo se samostojno spopadali s prevodi. Njegovo zaslugo vidim predvsem v tem, da nam je znal vcepiti po eni strani smisel za filološko akribijo in skrb za lep jezik, po drugi pa tudi – vsaj večini – miselnost, da je treba prevajati *non verbum de verbo, sed sensum de sensu* in da se je treba naučiti prevod po svojih najboljših močeh približati bralcu. Tega načela se je držal tudi sam pri svojem prevodnem delu. Tako kot raziskovalno delo je tudi prevodni opus profesorja Gantarja v prvi vrsti zaznamovala ljubezen do jezika: do materinščine in obeh klasičnih jezikov. In njegovo nesporno jezikovno mojstrstvo nam potrjujejo sami prevodi ter dve zanje prejeti nagradi: leta 1969 Sovretova nagrada za antologijo rimske lirike in leta 1972 nagrada Prešernovega sklada za prevod dveh Plavtovih komedij. Tudi ob prejetju Zoisove nagrade leta 2010 in Prešernove nagrade 2022 je bilo posebej izpostavljeno njegovo prevodno delo. Sam sem imel priložnost dvakrat sodelovati z njim, in sicer pri ponovni izdaji dveh njegovih prevodnih del: Aristotelove *Poetike* in Psevdo-Longinovega spisa *O vzvišenem*. Ob tem sem lahko neposredno opazoval njegovo delo, saj mi je v obeh primerih zaupal besedilo v pregled in pretres, nato pa sva dolge ure presedela

ob pregledu besedila in se pogovarjala o različnih prevodnih možnostih, interpretirala izraze ali posamezne odlomke ter se odločala. Predvsem me je vedno znova navduševalo njegovo temeljito poznavanje slovenskega jezika, ne le široka paleta jezikovnega znanja, pač pa tudi izjemen besedni zaklad, ki sta bila rezultat ogromno prebrane slovenske in tujejezične literature, poznavanja prevodne dejavnosti, pa tudi poznavanja zgodovine prevajanja iz klasičnih jezikov. Njegovo kritično oko pa je bilo tudi rezultat ukvarjanja s prevodno kritiko (za katero je venomer poudarjal, da je vedno bolj podhranjena, da bi ji bilo treba dati nov zagon in si bolj prizadevati zanjo) ter sodelovanja v Društvu slovenskih književnih prevajalcev in v različnih komisijah.

Moje zadnje srečanje s profesorjem Gantarjem je bilo povezano z Društvom slovenskih književnih prevajalcev, s katerim je bil dolga leta zelo tesno povezan in je bil en mandat tudi njegov predsednik. Vodstvo društva me je namreč prosilo, da pripravim z njim pogovor o njegovem prevajalskem opusu in pogledih na prevajanje. Šlo je za že dolgo načrtovan pogovor kot del praznovanja njegove devetdesetletnice, žal pa je načrte prekrizala epidemija COVID-19, ki je srečanje v društvu zamaknila za skoraj dve leti, saj sam ni želel, da bi srečanje s pogovorom potekalo prek spleta. Med pripravami na pogovor sva se na njegovo željo srečala dan prej; rekel je: »Za kakšno slabo urico, toliko da greva skozi ‚scenarij!« Srečala sva se v kavarni Fužinskega gradu ob 14. uri. Kljub temu, da je bila osrednja tema pogovora njegov prevajalski opus, je pogovor tekkel o vsem mogočem: o trenutnih projektih, o njegovih mladostnih doživetjih in prevodnih poskusih, o ljudeh, s katerimi se je srečeval skozi čas in so vplivali nanj kot prevajalca in še in še (da številnih, njemu lastnih digresij niti ne omenjam). Ko sva se poslovila, je ura kazala 18.30; in midva sva predelala komaj eno četrtino najinega scenarija. Dogodek na sedežu Društva slovenskih književnih prevajalcev je odlično uspel in tudi praznovanje po njem je potekalo v izjemno prijetnem vzdušju; na žalost je bilo to moje zadnje srečanje z njim.

Z njim pa me je povezovalo še nekaj: delo na Wiesthalerjevem latinsko-slovenskem slovarju. Z njim bi skoraj bil povezan začetek njegove kariere; sam mi je v enem od pogovorov zaupal, da mu je skušal njegov profesor Anton Sovrè urediti, da bi lahko na SAZU delal na Wiesthalerjevem latinsko-slovenskem slovarju. Vendar do uresničenja tega ni prišlo, ker je SAZU imela v prednostnem načrtu *Slovar slovenskega knjižnega jezika*; neuresničeni projekt je vseeno ostal zasidran v njegovi zavesti kljub temu, da ga je znanstveno, strokovno in pedagoško delo vodilo drugam. Ko pa je Založba Kres konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja znova obudila projekt, je profesor Gantar skupaj s profesorico Eriko Mihevc Gabrovec prevzel častno mentorstvo nad projektom in ob sodelovanju Bronislave Aubelj, Ksenije Geister in Renate Hrovatič sta do leta 1995 izšla prva dva zvezka slovarja. Sam sem vodenje projekta prevzel konec leta 1997 in delo je ob izdatni pomoči študentov klasične filologije trajalo do uspešnega zaključka leta 2007. Profesor

Gantar je delo na projektu vseskozi spremljal, se redno zanimal o njegovem napredku ter nas moralno vseskozi neomajno podpiral. In vsake nove knjige slovarja je bil izjemno, lahko rečem prav otroško vesel, pri tem pa ni skoparil s pohvalami na račun vseh udeležениh.

Srečevanja z njim so bila vedno nekaj posebnega. Po eni strani strani je s svojim slovesom, izobraženostjo in vedno brezhizbno urejenostjo na prvi pogled dajal vtis stroge akademske resnobnosti; a pogovore z njim so poleg jasnih in dognanih misli vedno zaznamovali tudi njegova pristna vedrina in toplina in njemu lasten žlahtni humor: bil je izjemen sogovornik z neizčrpnim naborom informacij in tematik. In bil je neusahljiv vir informacij o preteklosti, tako naše stroke kot tudi nasploh, res živa enciklopedija o razmerah, dogodkih in ljudeh. In te informacije je znal na živ in zanimiv način posredovati tudi naprej; naša oddelčna in osebna srečevanja so bila vedno zapolnjena s tovrstnimi podrobnostmi. In veliko srečo imamo, da je znaten del teh spominov tudi zapisal in objavil.

Profesorja Gantarja se bom spominjal kot izjemnega človeka, kot markantnega učenjaka in do konca neutrudnega znanstvenika. Spominjal se ga bom tudi kot človeka dognanih stališč ter izjemne strokovne in osebne integritete, ki je užival vsesplošno spoštovanje in je bil v svojem osebnem prepričanju in drži vedno stanovit, pa najsi je šlo za njegovo strokovno, osebno, versko ali kako drugo prepričanje.

In spominjal se ga bom kot učitelja: če za koga, lahko res zanj rečem, da je bil profesor, pisano z veliko začetnico. Za nas, mlajše filologe, je bil priča in neposredna vez s starejšimi generacijami, s časom, ki ga je znal ob druženjih vedno živo opisovati in popestriti s prenekaterim zanimivim ekskurzom in ki smo ga v zadnjih letih поблиže spoznavali tudi ob prebiranju njegovih spominov. Z njegovim odhodom kot zadnjim predstavnikom neponovljive generacije se zaključuje neko obdobje in se začenja novo, drugačno.

Njegovi študentje mu dolgujemo večkratno zahvalo: najprej za njegovo delo in za njegov izjemni prispevek k razvoju naše stroke; dalje za to, da je znal v nas vzbujati navdušenje nad antiko in zanimanje za njen vpliv in odmeve v poznejših obdobjih vse do danes; da je znal v nas buditi radovednost in raziskovalno vnemo; da nas je vsestransko uvajal v svet besedil in prevajanja; da nas je opozarjal na večno aktualnost in živost antike ter nas spodbujal, naj se vanjo poglobljamo ter o njej in njenem odmevu tudi kritično razmišljamo; da nam je stal ob strani kot učitelj, mentor, svetovalec in podpornik z nasveti, priporočili in usmeritvami ter tako ali drugače oblikoval ali sooblikoval našo študijsko, pa tudi raziskovalno in poklicno pot; da se je vedno zanimal za naše delo, nas podpiral in nam po potrebi tudi pomagal. Biti njegov študent mi je bilo v veselje in ponos, bilo pa je tudi izjemen privilegij.

S strahospoštovanjem, v katerem je morda celo več strahu ali raje zadrege, sem se pripravljala, da spregovorim o profesorju Kajetanu Gantarju pred njegovo družino, prijatelji, kolegi in vsemi tistimi, ki so ga poznali veliko dlje in bolje kakor jaz. Vendar mora v tej *pietas* navsezadnje prevladati iskrena naklonjenost do pokojnega, ki mi je bil, kakor mnogim tu zbranim, učitelj, mentor in v poznejših letih tudi sodelavec.

Kot profesor nam nikakor ni prizanašal; a če ni skoparil z neusmiljeno, akribiji zavezano kritiko, je bil po drugi strani vedno radodaren s priznanjem, kadar je bilo zaslužno. Ko si priključem v spomin njegova predavanja, mi pogosto bolj kot dragoceno znanje, ki nam ga je posredoval, pridejo na misel njegova radoživost, človečnost in neusahljiva radovednost, s katero je sebi in svojim študentom vse do upokojitve širil obzorja v naši vedi. Ta *curiositas* ga ni nikoli zapustila. Upala bi si trditi, da je bila eno od gonil njegovega osupljivega znanstvenega, strokovnega in literarnega prizadevanja, ki je trajalo tako rekoč do njegove smrti, skupaj z neizmerno ljubeznijo do znanja, modrosti in omike, skratka do vseh tistih idealov, ki se jim je zapisal kot pedagog, filolog, prevajalec in literat.

Prav tako bom ohranila spomin na njegovo skromnost. Ne govorim o lažni skromnosti človeka, ki bi zamahnil z roko ob priznanjih, ki mu jih izrekajo. Takšno omalovaževanje bi bilo spričo njegovih dosežkov nenaravno in tega mu res ne moremo očitati. Ko smo na oddelku pripravljali razstavo ob njegovem zadnjem jubileju, nas je povabil na dom, kje nas je bogato založil z vsem potrebnim gradivom. Z veseljem in ponosom je pokazal priznanja, medalje, separate vidnejših objav, stara spričevala ipd. Rad je tudi pripovedoval anekdote in zgodbe, ki so pričale o njegovi razgledanosti, strokovnosti ter ugledu doma in v tujini. Ne, njegova skromnost je bila drugače: v dostopni in človeški interakciji; v tišini, s katero je prisluhnil mnenju drugega, tudi mladih in še neizkušenih kolegov; v naklonjenosti, ki jo je nenehno kazal do nas, svojih učencev; v veselju, hvaležnosti in rahli zadregi, ki jih je pokazal ob vsakem priznanju in pohvali; in nenazadnje v njegovi hudomušnosti, s katero se je že od izpitnih časov dalje odrekal akademskemu piedestalu, ne da bi s tem ogrozil veliko spoštovanje, ki s(m)o ga študenti in kolegi gojili do njega.

Spominjam se tudi njegove človečnosti. Dosegel je lepo starost, a je ostal nekako mladosten. Vedno bolj se mi zdi, da človeka ohranja mladega predvsem zmožnost izražanja tistih čustev in reakcij, ki pri mnogih ljudeh s starostjo izginejo ali otopijo: sem gotovo sodijo nekatere prej omenjene profesorjeve lastnosti, kot so radoživost, radovednost in navdušenje, po drugi strani pa tudi pristna bolečina in žalost. Profesor Gantar je bil vdan in zvest prijatelj mojim staršem. Ob smrti mojega očeta pred nekaj leti me je poklical in mi izrekel sožalje. Točnih besed se ne spominjam, saj sem ga poslušala v nekakšni otopelosti, iz katere pa me je nenadoma predramil njegov glas, ki se je v tistem trenutku zlomil. Tedaj sem pomislila, da bi si, če mi bo kdaj dano učakati

njegovo starost, želela, da bi bila zmožna zajokati za prijateljem ali kolegom. In ta misel mi je bila v tolažbo.

Dragi profesor, z vami odhaja še zadnji od Treh Velikih, ki so nas vodili skozi študij, in poslednji od očakov prejšnje generacije. S tem se poslavlja tudi naša poklicna mladost, če jo lahko tako imenujem: kakor takrat, ko izgubimo starše, nenadoma začutimo težo prehoda v naslednjo generacijo, tako vaši nekdanji učenci ob vašem odhodu – pa čeprav se v našem delu in življenju morda ne bo dosti spremenilo – občutimo breme poklicne odgovornosti. Prepričana pa sem, da bo to breme v spominu na vaše življenje in delo postalo izziv, ki nam bo v veselje. Za vse vaše darove in lepe spomine, iskrena hvala.

Sonja Weiss

Za Kajetana Gantarja sem prvič slišala že v gimnaziji in še preden sem začela razmišljati o študiju klasične filologije. Njegove prevode smo spoznavali tako ob berilih pri pouku slovenščine kakor tudi pri latinščini. Ob tem, ko smo se na pamet učili odlomke v latinskih izvirnikih in jih primerjali s slovenskimi prevodi, mi je najbolj ostal v spominu njegov prevod iz Ovidijevih *Metamorfoz*.

Njegovi prevodi so v družini s prevodi drugih prevajalcev pozneje, v času študija, name učinkovali podobno kakor njegova predavanja in so bili vedno prisotni nekje v ozadju kot nekakšna podstat, na katero se je bilo zmeraj mogoče zanesljivo nasloniti. Ob njih smo se lahko spontano učili tega, kaj pomeni prevajati prevajati lepo, pa kljub temu natančno, kako se spopadati s prevajanjem verza in podobno. Še danes sem ponosna, da je bil prav profesor Kajetan Gantar moj mentor tako pri diplomski kot pri magistrski nalogi.

Trud in čas, ki ju je ob vsem svojem znanstvenem delu posvečal tudi svojim skrbno izdelanim in široko vplivnim prevodom, sta še do nedavnega izkazovala kot samoumevno, da je tudi prevajanje pomembna veja vede klasične filologije, ki ima neko veljavo. Ta disciplina, ki je v našem izobraževalnem prostoru precej skromno zastopana – navsezadnje je stara grščina nekaj redkega celo na klasičnih gimnazijah – prav preko prevodov namreč ne ostaja zaprta v svoj slonokoščeni stolp, ampak se vsaj nekoliko približa ne le širšemu kulturnemu okolju, ampak tudi mladim, ukvarjanje s prevajanjem v slovenščino pa poleg tega zmeraj pomeni tudi skrb za naš jezik. Presenetljivo pa je, da je po vseh težkih časih, ki jih je doživel, profesor Kajetan Gantar še ne tako dolgo nazaj na neki tiskovni konferenci pripomnil, da za prevajalstvo še nikoli niso bili tako slabi časi, kot so danes.

Njegovi učenci vemo, da je Kajetan Gantar, ki pred odločitvijo za klasično filologijo ni razmišljal samo o matematiki, ampak tudi o slavistiki, zmeraj rad povedal, kako vesel je bil, ko je ugotovil, da je prav zaradi ukvarjanja z grščino in latinščino slovenska književnost nazadnje vendarle postala velik del njegovega dela. In resnično je fascinantno, kaj vse je vedel o Prešernu, Cankarju, Župančiču in o mnogih drugih slovenskih avtorjih, kaj vse mi je napisal na margine mojega prevoda *Iliade*, ki ga je potrpežljivo prebral in mestoma komentiral ob vsem svojem drugem napornem delu.

Ne samo znanstveno in prevajalsko delo, tudi svoje pedagoške obveznosti je Kajetan Gantar opravljal z vso resnostjo, spoštljivostjo in doslednostjo. Do študentov je bil kljub svojemu izjemnemu znanju in ugledu vselej dostopen in nikoli vzvišen. Njegova predavanja so bila jasna in razumljiva ter polna ne le poglobljenega in specializiranega, ampak tudi širokega in preglednega znanja, ki je bilo v časih pred internetnom še precej težje dosegljivo kakor danes. S svojim zgledom je vselej kazal, kaj pomeni filološka akribija. Kako se je treba starodavnih odlomkov lotevati počasi, temeljito in tako, da čas ni pomemben, pomembno je le to, da besedam avtorja pridemo blizu, kolikor je mogoče. Da

se poučimo o okoliščinah njegovega časa in življenja ter del z vseh mogočih vidikov. Da svoje stvari, preden jih oddamo, pregledamo in preverimo tisočkrat. Tako smo se njegovi študentje iz dneva v dan soočali s tem, kaj v resnici pomenita izreka »Festina lente!« in pa »Non multa, sed multum«.

Toda tisto, kar se, vsaj meni, zdi najpomembnejše, je bila njegova ljubezen do svojega področja. Ta je bila ves čas prisotna in hkrati očitna brez vseh odvečnih besed. Žarela je iz njegovega odnosa do dela in bila je to tudi ljubezen do lepega in dobrega. Ta ista strast do lepe besede in njenega sporočila sije tudi iz njegovega spomina, ko je l. 1946 napravil svoj prvi pesniški prevod. Šlo je za nemško pesem Felixa Brauna, ki jo je sam odkril v nekem antikvariatu.¹ Takrat ga je, komaj šestnajstletnega mladeniča, tako močno pograbila prevajalska strast, da se je prevajanja lotil še istega dne, in to kar pogradu begunskega taborišča. Še več, vsebina pesmi je govorila prav o tem – o ljubezni do vodila *delati dobro*. V časih, ki so mu bili tuji, je profesor Kajetan Gantar bogatil in povezoval naš kulturni prostor ter zatopljen v lepoto antike vselej in z veliko truda plodovito opravljal svoje poslanstvo.

Dosti pozneje, v času zadnjih dveh desetletij, ko je v naša življenja prodrli digitalni svet, se tudi tega ni ustrašil, kot se je to zgodilo veliki večini njegove generacije, ki je ostala popolnoma zunaj tega včasih koristnega, drugič spet pogubnega sveta. Občudovanja vredno je bilo, kako se je pri svoji visoki starosti potrudil in se naučil spretno delati z računalnikom, hkrati pa je v elektronski komunikaciji ohranil žlahtne prvine pisemskega dopisovanja iz starejših časov, ki niso tako hiteli kot današnji in ki danes že izginjajo. Takšen slog je bil nekaj simpatično edinstvenega, odtis neke čisto drugačne preteklosti, ki pa je bila ob komunikaciji z njim še kako živa. Preteklosti, o kateri lahko beremo tudi v slikovitih knjigah njegovih spominov, ki so me v zadnjem času ganili na podoben način kot spomini mojega deda, saj oboji prihajajo ne samo iz istega časa, ampak včasih celo prostora. Če omenim samo eno podrobnost, kavarno Evropa v Celju, kamor so, kot sem slučajno opazila, (namesto na elektronska omrežja) na družabna srečanja včasih zahajali ne le njegovi starši, ampak tudi moji stari starši, in kdo ve, morda so se kdaj tam nevede celo srečali.

Kajetan Gantar je bil prava korenina, do zadnjega aktiven in sposoben nastopati z dolgimi in zanimivimi govori, in predvsem o stvareh, ki bi jih po guglu zamen iskali. Svojo zmagoslavno visoko starost je najbrž dočakal tudi zato, ker je znal živeti res polno, v ljubezni in harmoniji z družino in prijatelji, in ker je dobro skrbel tudi za telesno zdravje. Spomnim se, da je nekoč povedal, kako se je mu z disciplino redne vadbe uspelo izogniti operaciji, da so bili zdravniki kar presenečeni. Seveda takega opusa in tako uspešne poti za seboj ne bi mogel pustiti človek, ki ni izjemno discipliniran, osredotočen in hkrati

1 Felix Braun, *Sirijska žena*. V: Kajetan Gantar, *Zasilni pristanek* (Ljubljana: Slovenska Matica, 2011), 36–39.

odprt do življenja. Vsaj dvakrat sem ga po naključju srečala zunaj v naravi, enkrat na kolesu in drugič na poti na Šmarno goro, kjer je bil v svoji pohodni majici enako skromen in blag kakor v lepi obleki znotraj prostorov uglednih akademskih institucij.

Kajetan Gantar ni bil samo velik in znamenit profesor, ampak tudi velik človek, ki mu bomo njegovi učenci in sodelavci zmeraj hvaležni.

Jelena Isak Kres

Čutim, da me proti lastni volji zanaša v patos, trenutek je preprosto tak, zato si bom dovolil biti nekoliko osebnejši, v tem žanru se tak greh laže spregleda. S profesorjem sva se prvič srečala, ko mu je naša navdihnjena latinistka na Poljanah, Katja Pavlič Škerjanc, na maturitetno komisijo, kjer sta se srečevala, nesla pokazat moje zelo srednješolske heksametre ter me nato pripravila do tega, da sem se oglasil na govornih urah v kabinetu 329. Tam sva neskončno dolgo sedela na stolih Rex Nika Kralja in diskutirala o Juvenalu ter posameznih prevajalskih rešitvah. Nekatero je pohvalil, ampak še danes mi ne gre iz glave, na kako eleganten način nekaterih ni; in ko sem se pri nekem naglasu postavil za svoj prav, se mi je gimnazijcu samo prijazno nasmehnil: »Kar poskusite, mogoče bo pa šlo.« Takrat sem že nekaj časa vedel, da bom študiral latinščino, ampak po tistem srečanju mi je vse bolj postajalo jasno, da bom vpisal tudi grščino.

Moram reči, da mi ni bilo nikoli žal. Ne samo zaradi samega predmeta, zaradi kolegov, zaradi predavateljev; na svoj način ravno zaradi profesorja, ki je bil zame prvi stik z antiko kot živim znanstvenim področjem. Njegova osebnost je iz predavanj naredila čisto posebno doživetje. Danes, ko smo vsi prebrali njegove tri knjige spominov in dobro poznamo neverjetne meandre njegovega življenja, je to težko razložiti, ampak sredi devetdesetih je moja radovednost na čuden način podžigalo ravno to, da ni profesor nikoli govoril o sebi. Tu in tam sem o njem ulovil kakšen biografski drobec, šele čez leta so se mi sestavili v smiseln mozaik – vendar je bilo to dovolj, da so predavanja na trenutke zazvenela v tonu, ki jih je iz zanimivih spremenil v nepozabna. Spomnim se, kako nam je nekoč predaval o Horaciju in o tem, v kakšnih razmerah se je znašel po letu 42 pr. Kr., ko je bila v državljanski vojni njegova stran pri Filipih poražena, njegova družina pa je zaradi političnih posegov novih oblasti ostala brez sredstev za preživljanje. »Predstavljajte si njegov položaj,« je predlagal profesor peščici svojih slušateljev v tretjem nadstropju Filozofske fakultete, »dobil je sicer službo, postal je *scriba quaestorius*, vendar si lahko mislite, da so mu ves čas dali vedeti – ti nisi čisto naš. In takrat je začel pisati.«

Nič več ni rekel. Seveda, če bi nadaljeval, bi moral navesti še en verz iz Horacija – *mutato nomine de te / fabula narratur*; »če spremeniš ime, zgodba pripoveduje o tebi«. Ko danes razmišljam, zakaj ni šel pri urah nikoli dlje, nimam pravega odgovora – vem, da mu o teh včasih bolečih rečeh ni bilo težko govoriti, če si ga vprašal, je povedal marsikaj. Kdor je kdaj predaval, ve, kakšno učinkovito orožje za pritegnitev pozornosti je lahko osebna izkušnja; ampak zdi se mi, da je bila kot za profesorjevega učitelja Milana Grošlja predavalnica tudi zanj posvečen kraj, odprt zgolj za njegovo znanost. *Integer vitae scelerisque purus*, če si spet sposodim Horacija – »kdor v srcu čist je in pošten v življenju, / ne rabi sulic, kopij afrikanskih, / ne tulca, polnega puščic strupenih, / loka ne rabi«. Tega orožja pri urah preprosto ni potreboval.

V kabinetu 329 sva se potem še velikokrat srečevala, tudi ko se je kateri od Kraljevih stolov že polomil in ga je zamenjal nov. Naneslo je, da sem se čez

leta znašel za delovno mizo poleg njegove in čeprav takrat že nekaj časa nisem več potreboval njegovih ocen, štejem to obdobje za eno najbolj nepogrešljivih poglavij svoje študijske izkušnje. Imel je navado, da je sem in tja, največkrat pozno ob popoldnevih, preprosto prijadral na oddelek, običajno v knjižnico, preverit kakšno podrobnost med pisanjem svojega naslednjega govora, članka, prevoda. Ko je opravil, je vedno radovedno vprašal: »Kaj pa delate?« In v hipu sva bila spet sredi žive diskusije, kot bi bila oba dvajset let mlajša in v predavalnici 345 na drugi strani hodnika. Antične vire je citiral na pamet, tja do 19. stoletja ni bilo zgodovinskega konteksta, ki ga ne bi znal osvetliti na svež način, protagoniste dogajanj od srede 20. stoletja dalje je običajno poznal kar osebno. Za upokojenca je znano, da nimajo časa; on se več kot očitno ni počutil upokojenega in si ga je vzel, kolikor si ga je hotel. Do koronavirusa najbrž vsak od nas goji svoje čisto osebne zamere – in ena od mojih je to, da je bilo v trenutku, ko smo se zaprli v svoje mehurčke, hočeš nočeš konec teh nepričakovanih, podarjenih, neskončno dragocenih raziskovalnih razprav. Vedel je res veliko in izguba, ki je nastala z njegovim odhodom, je precej hujša od izgube, do katere je prišlo 29. januarja 1944, ko je knjižnica klasičnega seminarja pogorela v eksploziji nemškega letala, ki je treščilo v NUK – v eksploziji, ki jo je mladi Kajetan na lastna ušesa slišal skozi dimnik na Karlovški 9, komaj kakih šeststo metrov stran, iz peči, ki sta jo takrat z bratom ravno čistila in po zvoku ugibala, za kakšno letalo gre. Tiste knjige smo čez čas lahko nadomestili; njegovih izkušenj se ne da.

Patosa je bilo doslej že toliko, da grem za konec lahko mirno še čez rob. Antični pisci so vedeli, da je treba biti ob smrti velike osebnosti pozoren na nenavadne pojave, ki jo spremljajo. Svetonij loči tri vrste, včasih nastopajo kot sinonimi, vendar to niso – *prodigium*, *monstrum* in *ostentum*. *Prodigium* je nekaj otipljivega, *quod solidis corporibus conspicitur*, denimo komet. *Monstrum* je nekaj nenaravnega, nadaljuje Svetonij, recimo kača z nogami, *serpens cum pedibus*, ali ptič s štirimi krili, *avis cum quattuor alis*. Nobena od teh dveh stvari običajno ne naznanja ničesar dobrega, *prodigia* in *monstra* so svarilo, komet ob smrti Julija Cezarja je s svojim uničevalskim ognjem že naznanjal katastrofo državljankega spopada, ki je sledil. *Ostentum* je nekaj drugega, manj očitnega, pravzaprav je nekaj neotipljivega: *ostentum sine corpore solido nobis se ostendit ... ut interdiu tenebrae, nocte lux*, pravi Svetonij; »*ostentum* je nekaj, kar se nam kaže brez trdnega telesa ... kot noč sredi dneva ali svetloba ponoči«. In kar je najpomembnejše – *ostentum* je lahko dobro znamenje.

Kometov ali deformiranih živali v zadnjem obdobju nisem opazil in zato utemeljeno upam, da nam glede prihodnosti ni treba biti posebej v skrbeh. Pač pa sem bil ravno na dan pred profesorjevim pogrebom v Toulousu na srečanju mreže univerz, ki ponujajo dvojni magisterij iz klasičnih kultur. V družini dobrega ducata evropskih izobraževalnih ustanov, med katerimi je zdaj tudi naš – pravzaprav bi moral reči »njegov« – oddelek. Prav tistega večera sta

profesorica iz Rima in profesor iz Münstra, ki projekt trenutno vodita, presenetila s predlogom, da bi srečanje profesorjev in študentov tega programa leta 2026 potekalo v Ljubljani. Bilo je že pozno, tako da Svetonijev opis zveni zelo primerno za vtis, ki ga je zamisel naredila name – *nocte lux*, svetloba sredi noči. Rim, večno mesto, kajpak ne potrebuje simbolne razlage, glede na naravo znamenja pa ni nepomembno, da je pobuda prišla tudi iz Münstra. Bralci *Utrinkov ugaslih sanj* veste, da je mladi Kajetan leta 1955 dobil iz Münstra odobreno celoletno štipendijo. Veste tudi, da mu zanjo v Ljubljani niso hoteli izdati potnega lista. Poklicali so ga v urad na Kotnikovo 6 in mu ga ponudili, če bi bil pripravljen ovajati Dušana Rueha, šentjakobskega kaplana, s katerim sta se takrat večkrat dobila, ker je ta pisal doktorat o patriarhu Fotiju in je potreboval pomoč pri grških virih. Petindvajsetletnik je na to ponudbo odgovoril: »Če je to cena za potni list, se mu odpovem.« Ohranil je hrbtenico, z že odobreno štipendijo v Münstru pa nato ni bilo nič. Kdor je bil kdaj priča njegovi intelektualni radovednosti, bo vedel, za kako veliko žrtev je šlo.

Vse to povsem ustreza Svetonijevim kriterijem za *ostentum*. Ne le, da bodo odslej naši študenti lahko študirali v Münstru, v Rimu, v Freiburgu, v Palermu, v Atenah, v Salamanci in drugod ter s teh ustanov dobili celo magistrsko listino, ne da bi jim bilo treba prej na Kotnikovo 6; nekateri najobetavnejši študenti klasične filologije, klasične zgodovine in klasične arheologije v Evropi ter njihovi profesorji se bodo čez nekaj let znašli v Ljubljani, prav na univerzi, ki ji je Kajetan Gantar posvetil vsa desetletja po tem mučnem dogodku. *Nocte lux*. Ko sem šel s tiste večerje na metro, se mi je za hip zazdelo, da spet slišim profesorja in oceno, po kateri je tako rad posegel v kočljivih primerih, kadar kavzalnost ni bila čisto jasna, intuicija pa le premočna: »To najbrž ni naključje.«

Seveda je za tako obetavnim znamenjem skrito dolgoletno prizadevanje zelo odločne in predane peščice ljudi. Toda vsi do zadnjega med njimi so se svojega dela učili pri Kajetanu Gantarju, brez njega ga preprosto ne bi bilo. Univerza v Ljubljani v svojem prvem stoletju ni imela veliko raziskovalcev, ki bi svojo stroko dobili v tako krhkem stanju, na samem robu obstoja – nato pa po desetletjih premišljenega truda in navkljub mnogim nalašč zaprtim vratom pustili za seboj tako živo, odporno in v prihodnost usmerjeno akademsko skupnost, kot je to storil on.

Ob tem dosežku tudi skrbno izbrane besede zbledijo. Zato bom za sklep raje posegel po njemu tako ljubem Horaciju, *Sat.* 1.6.64–97, na katerega se je ob očetovi smrti v knjigi *Zasilni pristanek* spomnil sam. Čeprav ga je tolikokrat prepesnil, se je ob tem odlomku odločil za prozni prevod, kot da ne bi hotel izgubiti niti najmanjše pomenske nianse. Takole je napisal: »Bil je poštenjak v življenju in srcu. Če meni nihče ne more očitati pohlepnosti, umazane pogoltnosti in razvratnosti, če se lahko kdaj pohvalim s svojo neoporečnostjo in poštenostjo, če sem priljubljen pri svojih prijateljih, je temu vzrok moj oče.

Čprav je imel le skromno imetje, me ni maral pošiljati v zanikrno Flavijevo šolo v domačem kraju, kamor so za osem grošev mesečne učnine zahajali sinovi vojaških stotnikov z leseno tablico in torbico pod levo pazduho. Ne, pokazal je pogum in me poslal v Rim.«

David Movrin

Kot skoraj vse klasične filologe, ki so zdaj dejavni v Sloveniji, je tudi mene doletel privilegij, da sem študirala pri akademiku prof. dr. Kajetanu Gantarju. Vendar se v tem zapisu ne bom posvetila osebnim spominom ali anekdotam, čeprav se jih je v letih nabralo kar precej. Namesto tega želim kot aktualna predsednica Društva za antične in humanistične študije Slovenije izpostaviti profesorjevo pomembno, včasih kar ključno vlogo v nekaterih stanovskih društvih, ki združujejo znanstvenost in strokovnost z nagovarjanjem širšega občinstva. S tem imam v mislih predvsem Društvo za antične in humanistične študije (DAHŠ) in Društvo slovenskih književnih prevajalcev (DSKP), pri katerem sem prav tako imela več funkcij in zadolžitev.

Začnimo pri DSKP (1953–), strokovnem združenju prevajalcev leposlovja, humanistike in družboslovja, ki skrbi za ohranjanje visoke ravni prevajalskega dela, mreženje književnih prevajalcev in uveljavitev stroke. Svoje cilje uresničuje s prirejanjem javnih literarnih in debatnih večerov (v zadnjih letih ciklov »Pridobljeno s prevodom« in »Prevajalec in mesto«), predavanj ter letnih mednarodnih prevajalskih simpozijev in seminarjev za prevajalce slovenske književnosti v tuje jezike. Tujim in domačim prevajalcem omogoča rezidenčno bivanje v Sloveniji in izdaja strokovne publikacije o prevajalstvu (revija *Hieronymus*, tematske zbornike, edicijo *Studia translatoria*). Profesor Gantar je bil eden najuglednejših članov društva, saj je sodil med vrhunske prevajalce iz klasičnih jezikov na Slovenskem in s svojim obsežnim prevajalskim in pedagoškim delom kazal pot novim generacijam prevajalcev iz stare grščine in latinščine. V letih 1984–1986 je vodil DSKP kot predsednik, leta 2003 pa je bil izvoljen za častnega člana. Nekaj osebnih utrinkov iz njegovega delovanja v Društvu bo v posebnem prispevku nanizal Vinko Avsenak, prav tako častni član društva.

Še pomembnejšo, ustanovno vlogo pa je imel profesor Gantar pri DAHŠ. DAHŠ si po mnogih poteh prizadeva za širjenje antične kulture kot temelja evropske kulture. Če začnemo pri najmlajših generacijah: sodeluje s pristojnimi organi pri reševanju vprašanj, povezanih s poukom latinskega in grškega jezika, in že od leta 1975 organizira državno tekmovanje iz latinščine za gimnazijce. Od leta 2016 za gimnazijce redno organizira poletno šolo klasičnih jezikov (prva leta v Grčiji, po izbruhu pandemije 2020 pa v Sloveniji) s programom, ki obsega jezikovni pouk, predavanja, delavnice in ogleda antičnih spomenikov. Med dejavnostmi, namenjenimi pretežno odraslim, najprej omenimo redno izdajanje revije *Keria* (1999–), najstarejše in dolgo edine slovenske znanstvene in strokovne publikacije, ki je specializirana za področje klasične filologije, v sodelovanju z Znanstveno založbo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Od leta 2009 DAHŠ prireja vsakoletni Grošljev simpozij (od 2012 skupaj z Inštitutom za arheologijo ZRC SAZU), katerega glavni vodili sta interdisciplinarnost in povezovanje klasične filologije z drugimi znanstvenimi disciplinami. Za vse te dogodke, ki redno bogatijo slovensko kulturno,

znanstveno in strokovno sceno, pa ima velike zasluge prav profesor Gantar kot eden od ustanoviteljev društva. Na srečo je zapustil o tem tudi zapis, članek »Spomini na ustanovitev Društva za antične in humanistične študije Slovenije«, ki je izšel leta 2000 v *Kerii* 2.2 na str. 239–242. Naj torej spregovori o dogodkih iz tistega časa z lastnimi besedami:

V petdesetih letih je obstajal aktiv profesorjev latinščine, ki se je sestajal v prostorih nekdanje klasične gimnazije (današnje Osnovne šole Prežihovega Voranca). Toda to še ni bilo društvo, čeprav je naredilo tudi že nekaj korakov v tej smeri. [...]

Leta 1974 so jugoslovanski klasični filologi prevzeli obvezo, da organizirajo kongres *Eirene* v Dubrovniku. *Eirene* je bila zveza društev klasičnih filologov takratnih socialističnih držav. [...] Prof. [Milan] Grošelj je mene predlagal v pripravljalni odbor tega kongresa, ki se je več kot eno leto sestajal v prostorih takratne Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti (JAZU) v Zagrebu. Pripravljalni odbor je uglednega zagrebškega latinista, podpredsednika JAZU, prof. Veljka Gortana izvolil za predsednika, mene pa za tajnika kongresa. Na sestankih pripravljalnega odbora je bilo sprejeto priporočilo, naj se ustanovijo republiška društva za antične študije (Hrvatje so takšno društvo že imeli), nato pa naj se republiška društva povežejo v Zvezo društev za antične študije Jugoslavije. Čeprav sem se branil, sem prevzel moralno obveznost, da pripravim ustanovitev ustreznega društva v Sloveniji.

Takoj po koncu dubrovniškega kongresa sem se lotil dela. Po predpisih je društvo lahko ustanovila skupina najmanj desetih ustanovnih članov, programsko zasnovo društva je morala odobriti Republiška konferenca SZDL [Socialistične zveze delovnega ljudstva], nato pa se je društvo registriralo pri Državnem sekretariatu za notranje zadeve.

Ni bilo težko najti deset podpisnikov. [...] Nato so sledila mukotrpa pogajanja na SZDL, kjer bi rajši videli, da se oblikujemo kot sekcija v okviru kakega že obstoječega društva (npr. Društva za tuje jezike ali Zgodovinskega društva). Vendar nismo odnehali in ne popustili. Nazadnje smo po poldrugem letu pogajanj vendarle dosegli vpis v register društev.

Sledil je boj za denarna sredstva pri takratnih samoupravnih interesnih skupnostih (Kulturna skupnost, Izobraževalna skupnost), ki je trajal kaki dve leti. Končno smo si izvojevali nekaj skromnih, simboličnih sredstev [...]

Prvi društveni odbor smo sestavljali: podpisani kot predsednik, Silvo Kopriva (podpredsednik), Matija Pogorelec (tajnik), Zdenka Beran (blagajničarka), Primož Simoniti, Katja Pavlič (predstavnica študentov); Erika Mihevc-Gabrovcec je bila predsednica nadzornega odbora.

Komaj kak mesec po ustanovitvi je društvo doživelo svoj ognjeni krst: Matija Pogorelec, tajnik društva, je po svojih zvezah dobil v roke zaupni dopis, ki ga je Ana Tomić v imenu mestnega Zavoda za šolstvo poslala vsem ljubljanskim osnovnim šolam, naj ne ustanavljajo novih latinskih paralelnih razredov, že obstoječe latinske paralelke pa naj ukinejo.

Dilema, pred katero se je znašel takratni društveni odbor: naj na ta zaupni dopis reagiramo ali ne? [...] Sestavlil sem posebno protestno izjavo, s katero se je odbor v celoti strinjal. Kot predsednik društva sem prevzel obveznost, da to izjavo objavim v sredstvih javnega obveščanja.

Naslednje jutro sem odšel v uredništvo Dela, k Titu Vidmarju, uredniku kulturne rubrike. Predlaganega besedila ni hotel objaviti kot izjave društva, češ da to ni v skladu z uredniško politiko: takšno izjavo bi lahko objavili le s soglasjem RK SZDL. Vedel sem, da bi to pomenilo najmanj polletno zavlačevanje in »mehčanje«, saj SZDL na naše ostro besedilo ne bi dala svojega blagoslova. Pač pa mi je predlagal, da lahko besedilo objavim v svojem osebnem imenu, kot individualni podpisnik, seveda z vsem osebnim tveganjem. Po telefonskem posvetu s člani odbora sem besedilo podpisal v svojem imenu in ga objavil kot svoj osebni izdelek (kar je v resnici tudi bil). V takšni obliki je bilo besedilo takoj naslednji dan brez cenzure v *Delu* objavljeno pod naslovom *Zavržena klasika*.

Odmev je bil silovit. Na Osnovni šoli Prežihovega Voranca je bil sklican masovni roditeljski sestanek, ki se je razbesnel v pravi vihar. *Delo* je dobilo toliko pisem bralcev na to temo, da jih čez nekaj dni ni več hotelo objavljati, pač pa je namesto tega objavilo neko izjavo OO ZKS Zavoda za šolstvo pod demagoškim naslovom *Nihče ne preganja latinščine iz osnovne šole*, kjer je bilo med drugim svetohlinsko zapisano, da si bodo celó »prizadevali za razširitev pouka latinščine in tudi za pouk drugih klasičnih jezikov, npr. grščine«. [...]

Odmeve na to polemiko so objavljali tudi drugi časopisi – *Ljubljanski dnevnik*, *Pavliha*, *Sodobnost*, *Naši razgledi*. Latinščina je sicer izgubila bitko, ni pa izgubila vojne. Že obstoječi homogeni latinski razredi na Osnovni šoli Prežihovega Voranca so bili sicer v resnici ukinjeni. Vendar je ravno ta akcija naredila latinščino v takratnih »svinčenih letih« tudi politično atraktivno in zanimivo kot eno redkih oblik intelektualne opozicije proti tedanji uradni ideologiji. Zanimanje za pouk latinščine je vidno poraslo in tudi najbolj zadržti nasprotniki na zavodu za šolstvo so nas poslej otipavali s precejšnjim rešpektom, čeprav svojega odklonilnega odnosa do latinščine in klasike oziroma do naše stroke in do naših pogledov na vzgojo in izobraževanje niso mogli prikriti.

Društvu sem predsedoval štiri leta. Delo sem opravljal z veseljem, bilo je zanimivo in prijetno, saj sem imel okrog sebe zanesljive, požrtvovalne in pogumne sodelavce. Organizirali smo številna posvetovanja in predavanja, tekmovanja iz latinščine za srednješolce, zbirali smo sredstva za sofinanciranje *Žive antike* itd.

Po štirih letih sem vodstvo društva izročil prof. dr. Primožu Simonitiju, ki mi je že dotlej stal ob strani kot moja desna roka. Sam pa sem prevzel novo funkcijo: po takratnem ključu je na Slovenijo prešla vrsta, da prevzame Zvezo društev za antične študije Jugoslavije. Postal sem predsednik Zveze in moja sodelavka, prof. dr. Erika Mihevc-Gabrovec, je postala tajnica Zveze. Poleg drugih obveznosti (zagotovitev sredstev za članstvo v FIEC [Fédération internationale des associations d'études classiques] oz. sploh včlanjenje v to najvišjo mednarodno znanstveno organizacijo za našo stroko, sodelovanje v raznih mednarodnih

akcijah itd.) je bila moja poglobitna naloga, da organiziram obširno znanstveno zborovanje na zveznem nivoju. Organizirali smo znanstveno zborovanje v Žalcu, ki je bilo strokovno na zavidljivi višini. [...]

Iz teh spominov profesorja Gantarja se jasno izlušči podoba predanega in energičnega filologa, ki je ob vseh akademskih in prevajalskih nalogah našel še čas in voljo za ustanovitev društva v zelo neugodnih razmerah. Sad tega prizadevanja živi še danes: DAHŠ je še vedno član FIEC, še vedno organizira znanstvena srečanja in posamezna predavanja ter administrativno vse zahtevnejša tekmovanja iz znanja latinščine. Še več: pičlih osem let po razglasitvi slovenske samostojnosti je društvo ustanovilo takrat (in še dolgo zatem) edino klasičnofilološko revijo *Keria*, ki med istimi platnicami združuje polnokrvne znanstvene in strokovne prispevke z obsežnimi prevodi klasičnih besedil. Njegove dejavnosti niso zamrle niti z zaprtji javnega življenja zaradi pandemije: prilagodilo se je varnostnim ukrepom, uvedenim za zajezitev okužb, in brez prekinitve nadaljevalo svojo pot. Nasledniki profesorja Gantarja v društvu si bomo vsekakor še naprej prizadevali stati in obstati; s tem se ne bomo poklonili le klasičnim jezikom in kulturi, ki so bili naša življenjska izbira, temveč tudi prizadevanjem in dosežkom velikega slovenskega filologa, ki nas je letos zapustil.

Nada Grošelj

Dovolite, da nanizam nekaj utrinkov svojih osebnih doživljajev s prof. Kajetanom Gantarjem, ki pa so seveda povezani tudi z življenjem našega društva.

Poleg izjemnih umskih sposobnosti, ki so rodile njegov veličastni opus, so prof. Kajetana Gantarja odlikovale še poštenost, plemenitost, človekoljubnost, duhovitost, odprtost, zgovornost in še kaj.

Spoznal sem ga leta 1966, ko sem prišel na Filozofsko fakulteto v Ljubljani študirat romanistiko, a s tem pri njem, takrat še asistentu, tudi obvezno latinščino. Njegove učne ure hranim v prijetnem spominu, še danes se mi zdijo neprecenljive, kajti znal jih je popestriti in začiniti z raznimi anekdotami, posebnimi citati, zgodovinskimi vsebinami, a tudi šalami.

Ko sem kasneje, leta 1978, postal član Društva slovenskih književnih prevajalcev, mi je bilo v čast in veselje, da sem svojemu cenjenemu profesorju postal prevajalski kolega, da sem lahko z njim kramljaj o tem in onem. Iz tega obdobja mi ostajajo v spominu predvsem njegova delavnost, zagnanost in predanost društvu. Poleg tega, da je bil dejaven predsednik (1983–1985) in častni član našega društva (2003), je bil prav gotovo tudi njegov spiritus agens. Nepozabni so njegovi govori ob raznih obletnicah, podelitvah nagrad in podobno. Govoril je blago, tekoče, toda zanosno, večkrat teatralno, prav po vzoru Demostena in Cicerona. Včasih smo ga morali celo ustavljati in prekinjati, čeprav ga je bilo vedno užitek poslušati.

23. aprila 2019 smo na Ptujju slovesno proslavljali obletnico službovanja Antona Sovreta na tamkajšnji klasični gimnaziji in Kajetan Gantar, ki je bil v letih 1954–1956, po odsluženem vojaškem roku, tudi sam profesor na tej gimnaziji, je bil osrednja osebnost večera. Spet je navdušeno pripovedoval, tokrat o svojem nekdanjem učitelju Antonu Sovretu in med drugim zanosno in teatralno v stari grščini recitiral odlomek iz Odiseje, tako zanosno, da se nam je že zdelo, da bomo odšli domov šele v zgodnjih jutranjih urah.

Po končanem ptujškem večeru sva ga z ženo pospremila do hotela, oddaljenega kak kilometer. Bil je deževen večer, a ko smo prispeli, smo pred hotelskim vhodom kljub pozni uri še kar naprej kramljali pod dežniki. Kajetan Gantar je bil pač človek tudi neverjetnih fizičnih zmogljivosti.

Nekajkrat me je obiskal na mojem domu, kar mi je bilo seveda v čast in veselje. Ob teh priložnostih se je odprl in govoril o svojih dijaških in študentskih letih, da sem zaslutil in občutil dragoceno patino preteklosti.

Zaradi svojih zaslug je bil v društvu deležen naših pozornosti in zato smo s slovesnimi večeri na sedežu društva na Tomšičevi 12 družno proslavljali njegove okrogle obletnice: 70-letnico, 80-letnico in 90-letnico. No, slednjo smo lahko zaradi pandemije priredili šele letošnjega 11. maja, ko je bil on že dolgo v 92. letu. Proslavili smo jo skupaj s Prešernovo nagrado, pozno, toda dostojno, a tudi z velikim olajšanjem. Večer je mojstrsko zrežiral in izvedel njegov kolega dr. Matej Hriberšek.

V družabnem delu večera, ozaljšanim s torto, obogateno s Horacijevimi verzi, sva dolgo kramljala in pri tem mi je zaupal, da je imel težave s srcem, toda da so jih zdravniki z manjšim posegom uspešno odpravili. Njegove besede so mi zvenele optimistično in pomirjujoče.

1. junija pa mi je poslal pismo, ki je bilo verjetno zadnji stik z našim društvom, kajti potem je že čez 15 dni preminil. S pismom se mi je zahvalil za poslano revijo *Na fronti*, revijo, specializirano za zgodovino prve svetovne vojne, za katero sem napisal članek o petih bratih Sovrè v prvi svetovni vojni. Članek o doslej manj znani in slabo raziskani vojaški poti Antona Sovreta in njegovih bratov ga je živo zanimal. Prebral je tudi vse druge članke, jih ocenil in se o reviji pohvalno izrazil. Na koncu pisma je še zapisal: »Dragi Vinko, dobro se drži, še kaj napiši, in upam, da se še kdaj vidiva.« Te zadnje besede so se mi zazdele nekako zlovešče, a moje slutnje so se žal prekmalu pokazale kot upravičene.

Prof. Kajetana Gantarja bom ohranil v lepem, prijetnem spominu. Dragi Kajetan, hvala ti za vse lepe, svetle trenutke, počivaj v miru! Sorodnikom moje iskreno sožalje.

Vinko Avsenak

Razprave

I.

»Zdaj zavezale smo grde jezike«:
Vraževerje in čarovništvo v antiki

Prispevki s 13. Grošljevega simpozija. 6.–8. 6. 2022, Atrij
ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.24.2.43-54>

Benjamin Bevc

Jezus kot coprnik: nekateri vidiki polemike med Kelsom in Origenom

V jedru zgodnjekrščanskega oznanila stoji prepričanje, da je delovanje Jezusa iz Nazareta Bog potrdil z »močmi, čudeži in znamenji« (δυνάμεις καὶ τέρασι καὶ σημεῖοις, Apd 2.22). Evangeliji, pa tudi Apostolska dela so polna pripovedi o pojavih, ki vsaj v nekaterih pogledih lahko sodijo v območje čarovništva: gre predvsem za izganjanje hudobnih duhov in ozdravljanje bolnikov, v manjši meri pa tudi za obujanje mrtvih. Jasno je, da kristjani tovrstnega eksorcističnega in tavmaturškega delovanje nikakor niso mogli istovetiti s čarovništvom, se pravi z nečim negativnim, transgresivnim, grešnim in demonskim. Toda zastavlja se vprašanje, ali je sploh mogoče učinkovito pojasniti razliko med čarovniškimi dejanji, ki svojo moč zajemajo v »črni magiji«, in čudežnimi dejanji, ki jih navdihuje Bog Jezusa Kristusa. Vsaj na fenomenalni ravni sta namreč obe vrsti dejanj lahko izrazito podobni. Na to v Matejevem evangeliju posredno opozarja tudi Kristus sam: »Vstali bodo lažni kristusi in lažni preroki in bodo delali velika znamenja in čudeže, tako da bi, če bi bilo mogoče, zavedli celo izvoljene« (Mt 24.24). V luči teh besed se je, vsaj teoretično, pred zgodnjekrščansko skupnostjo odpirala dilema, kako *ad intra* razlikovati med pravimi in lažnimi božjimi poslanci, ko pa oboje spremljajo čudežna znamenja. *Ad extra* pa se je zastavljalo še odločilnejše vprašanje, namreč, kako se kot krščanska skupnost ubraniti pred obtožbo čarovništva, ki je vsaj od srede drugega stoletja prihajala tako s strani Judov kot poganov.

KELSOVE OBTOŽBE

Obtožba čarovništva je prvič izrecno izpričana pri Justinu iz Napluza,¹ s srednjeplatonским filozofom Kelsom pa postane vodilni argument zoper porajajočo se krščansko skupnost. Kelsono delo *Resnični govor* oziroma *Resnični nauk* (Ἀληθὴς λόγος), nastalo okoli leta 180, predstavlja prvi sistematični protikrščanski spis, ki ga je napisal kak predstavniki klasične grške kulture. Identiteta njegovega avtorja ostaja skrivnostna; rekonstruiramo jo lahko zgolj na podlagi notic, ki nam jih je zapustil Origen.² Toda tudi on nima le zanesljivih podatkov. Med drugim priznava, da ne ve, ali je avtor *Resničnega govora* isti Kels, ki je napisal več del zoper čarovništvo (prim. *Cels.* 1.68). Kakorkoli že, Origenovo obširno delo *Zoper Kelsa* kaže, da avtor *Resničnega govora* dobro pozna krščansko vero, tako njene judovske izvore kot tudi njene svete spise, glavne nauke ter bogoslužne in druge prakse, ki zaznamujejo vsakdanje življenje kristjanov.

Na osnovi Origenove zavrnitve *Resničnega govora* lahko sklepamo, da Kels od vsega začetka kristjane obtožuje čarovništva: »Zdi se, da kristjani najdejo moč v klicanju imen določenih demonov« (*Cels.* 1.6). Podobne obtožbe letijo tudi na Jezusa samega:

S pomočjo coprništva (γοητεία) je mogel storiti čudeže (παράδοξα), za katere se je zdelo, da jih je storil; in ker je predvidel, da bodo tudi drugi, ko spoznajo iste učenosti (μαθήματα), storili enako, pri tem pa se ponašali, da delujejo z Božjo močjo, je takšne izgnal iz svoje družbe. (*Cels.* 1.6)³

Iz ohranjenih fragmentov je razvidno, da Kels načeloma ne uporablja sorazmerno nevtralnih izrazov μάγος in μαγεία, ampak predvsem izraza γόης in γοητεία,⁴ ki ju spričo pomanjkanja boljše rešitve dosledno slovenim kot »coprnik« in »copranje«. Besedi izhajata iz glagola γοάω »objokujem«, »ječim« oziroma samostalnika γόος »jok«, »ječanje«. Z etimološkega vidika bi lahko torej γοητεία dobesedno označevala ječeče izrekanje čarovniških urokov. Vendar pa je že vsaj od Platona naprej γόης tako rekoč

1 Prim. Justin, *Dial.* 69.7; *1 Apol.* 30.1. Obtožba čarovništva nedvomno sega v prva desetletja krščanstva; morda se je porodila že med Jezusovimi sodobniki. Morton Smith je v klasičnem, a zelo kontroverznem delu *Jesus the Magician* iz leta 1978 skušal pokazati, da že kanonični evangeliji sami »provided evidence for a picture of Jesus the magician« (*ibid.*, 139). Toda kot upravičeno poudarja Meier, *A Marginal Jew*, zv. 2, 551, je v novozaveznih spisih Jezus obtožen marsičesa, nikoli pa čarovništva.

2 Prim. Goulet in Whittaker, »Celsus«, 253–256.

3 Tudi v nadaljevanju Kels Jezusa še večkrat obtoži coprništva, prim. *Cels.* 1.28, 1.71, 2.32, 2.49, 6.42, 7.36, 8.41.

4 Prim. *Cels.* 1.6, 1.26, 1.68, 1.71, 2.49[2x], 2.55, 4.33, 4.86, 5.6, 5.41, 6.38, 6.39, 6.42[2x], 7.9, 7.36, 8.41. Zgolj dvakrat Kels uporablja izraz μαγεία (prim. *Cels.* 6.39, 6.41).

zmerljivka za lažnivca in prevaranta.⁵ Ko Kels trdi, da je bila γοετεία vir Jezusovega tavmaturškega delovanja, Jezusa ne obtožuje zgolj čarovništva, ampak ga obtožuje najslabše vrste čarovništva: Jezus ni nič drugega kot navaden šarlatan.

Toda iz dejstva, da Kels začetnika krščanstva in njegove učence obtožuje coprništva, ne izhaja nujno, da tudi sam priznava obstoj in učinkovitost čarovniškega delovanja. Kljub temu, da v svojem pamfletu Mage prišteva med najbolj navdihnjena ljudstva (prim. *Cels.* 6.80),⁶ sam kot filozof vendarle ohranja določen aristokratski prezir do čarovništva. Med drugim omenja, da mu je neki egiptovski glasbenik Dionizij zatrdil, da ima čarovniško delovanje moč »nad neizobraženimi in nravno pokvarjenimi, da pa na filozofe nikakor ne more delovati, saj se ti držijo zdravega načina življenja« (τῆς ὑγιεινῆς διαίτης, *Cels.* 6.41). Navkljub zadržkom do čarovništva pa Kels nikakor ni razsvetljenec *ante litteram*, ki bi izrecno zanikal možnost delovanja božanskih sil znotraj kozmosa. Nasprotno, v enem od fragmentov izrecno zagovarja čaščenje demonov, saj ti lahko naklonijo zdravje in srečo (prim. *Cels.* 8.58);⁷ spet drugod pa, najbrž iz polemičnih razlogov, uvršča med coprništvo celo posamezne učinke naravnih sil, zlasti protistrupov (prim. *Cels.* 4.86). V celoti gledano Kelsova sodba glede čarovništva ostaja pretežno negativna, kajti samo tako lahko učinkovito polemizira s kristjani. In tudi ko v začetku *Resničnega govora* retorično dopušča resničnost evangeljskih poročil o čudežih, to stori zgolj zato, da bi nato še bolj očrnil lik Jezusa Kristusa:

K temu [Kels] dodaja: »Denimo, da verujemo, da si naredil takšne stvari.« In takoj jih prišteje »med dela coprnikov, ki obljublajo še večje čudeže« in »med dosežke tistih, ki so jih poučili Egipčani, ki sredi trgov za drobiž prodajajo svoje častitljive učenosti (μαθήματα), iz ljudi izganjajo demone in odpihujejo bolezni, kličejo duše herojev...« (*Cels.* 1.68)

Takoj zatem Kels sproži odločilen napad:

Ali jih moramo zato, ker delajo takšne stvari, imeti za Božje sinove? Ali pa je treba reči, da so takšna dejanja lastna ljudem, ki so zlobni in so jih obsedli hudobni demoni? (*Cels.* 1.68)

5 Izvorno sta izraza γός in γοετεία povezana z izkušnjo šamanizma. Glede zgodovine obeh pojmov, prim. Delling, »Γός«, 737–738, in Burkert, »Γός«, 36–55.

6 Bolj kot neko ljudstvo je beseda μάγοι izvorno označevala svečenike zoroastrizma. Kot take jih najprej omenja Herodot, 1.101, 1.107, 1.140, za njim pa tudi avtorji kot Ksenofont, *Cyr.* 8.3.11, Platon, *Alc.* 1. 122a, in Apulej, *Apol.* 25.

7 O Kelsovi dajmonologiji, prim. Fédou, *Christianisme et religions païennes*, 268–272.

Kelsove besede spodbijajo same temelje krščanske vere.⁸ Jezusovo tavnaturško in eksorcistično delovanje namreč ni zgolj pritegovalo množic, ampak je, vsaj za učence, predstavljalo tudi potrditev njegovega božanskega izvora: Jezus ni navaden človek, ampak Božji Sin. Toda za Kelsa je njegovo delovanje identično delovanju egiptovskih coprnikov, in zato je treba izbrati med dvojim: bodisi je treba priznati, da so tudi drugi coprniki Božji sinovi, in posledično zanikati edinstvenost Jezusa Kristusa, bodisi je treba priznati, da delovanje Jezusa Kristusa tako kot tudi delovanje drugih coprnikov navdihujejo demonske sile. *Tertium non datur*.

Kot že rečeno, obtožba coprništva ne leti zgolj na Kristusa, ampak tudi na kristjane Kelsovega časa. Filozof med drugim pravi, da je pri nekaterih krščanskih duhovnikih »videl knjige, ki vsebujejo imena barbarskih demonov in druga šarlatanstva (τερατείας)« (Cels. 6.40). Da še bolj podkrepi svojo napad, coprništva večkrat obtoži tudi Jude kot predhodnike krščanstva (prim. Cels. 4.33, 5.6). Prav tako se dotakne tudi drugih, čarovništvu sorodnih področji, kot so vedeževanje in druge oblike prerokovanja: te za razliko od čarovništva vrednoti mnogo bolj pozitivno, obenem pa v njih prepozna dovolj iracionalnih elementov, da lahko z njimi napade biblično tradicijo preroštva.⁹ Vsekakor pa obtožba coprništva ves čas ostaja v jedru Kelsove polemike.

ORIGENOVA APOLOGIJA

Vpliv *Resničnega govora* je moral bil dolgotrajen. Tako lahko vsaj sklepamo na podlagi dejstva, da mu je Origen okoli leta 250 posvetil obširno zavrnitev v osmih knjigah. Kelsove artikulirane obtožbe torej tudi po več kot pol stoletja še vedno niso izgubile svoje ostrine in našle ustreznih ugovorov s strani krščanske skupnosti. Kakorkoli že, v delu *Zoper Kelsa* je Origen sledil sosledju obtožb, jih skrbno prepisal, nato pa ovrigel eno za drugo (prim. Cels. 1.41, 2.46). Tako nam ni zapustil zgolj zavrnitve Kelsovega pamfleta, ampak je na srečo ohranil tudi precejšen del fragmentov, ki omogočajo sorazmerno dobro poznavanje zgradbe in vsebine *Resničnega govora*.¹⁰

8 Te in še druge besede, ohranjene v prvih dveh knjigah *Zoper Kelsa*, filozof polaga v usta nekemu Judu. Čeprav se je obtožba čarovništva verjetno porodila v judovskih krogih, Norelli, *La tradizione*, 141–148, dvomi, da bi Kels kot pogan uporabljal judovske vire. Nasprotno pa Niehoff, *A Jewish Critique*, 151–175, dokazuje, da se Kels naslanja na resnično literarno delo, ki naj bi ga v aleksandrijskem okolju napisal neki anonimen Jud: šlo naj bi za prvo literarno kritiko evangelijev. Po mojem mnenju lik Juda v *Resničnem govoru* predstavlja predvsem učinkovit literaren prijem, tj. prosopopejo, ki si jo je Kels lahko privoščil tudi zaradi sorazmerno dobrega poznavanja judovske tradicije.

9 Prim. Fédou, *Christianisme et religions païennes*, 420–432.

10 Kritično izdajo Kelsovih fragmentov je leta 1940 izdal Bader, *Der ΑΛΗΘΗΣ ΛΟΓΟΣ des Kelsos*. V nasprotju z Origenovimi izjavami je Arnold, *Der Wahre Logos des Kelsos*, zlasti 91–202, nedavno pokazal, da je Aleksandrijčan večkrat zgolj povzel Kelsove besede, predvsem pa je preskočil več delov *Resničnega govora*. Arnoldova študija Kelsovega spisa je zagotovo naj sodnejša in doslej najizčrpnjša; za nekoliko starejša, a mnogo bolj sintetično predstavitev zgradbe pamfleta, prim. Ressa, »Introduzione«, 17–54.

Da obtožba čarovništva v delu *Zoper Kelsa* zavzema osrednje mesto, med drugim kaže dejstvo, da ji je posvečena kar četrtnina od stopdesetih poglavij, na katera sta razdeljeni prvi dve knjigi.¹¹ Origen se celostno sooči s filozofskimi obtožbami, med drugim tudi z njegovim aristokratskim preziranjem čarovništva: primer čarovnika in filozofa Apolonija iz Tiane mu služi kot dokaz, da se filozofija in čarovništvo ne izključujeta povsem, kot je trdil Kels (prim. *Cels.* 6.41). Vsekakor Origen, za razliko od Kelsa, čarovniško delovanje jemlje smrtno resno: po njegovem ne gre zgolj za plod zgolj človeških sposobnosti, temveč presežnih moči.¹² Mestoma se celo zdi, da Aleksandrijčan – v nasprotju s tradicijo krščanske apologetike – čarovništvo vrednoti pozitivno:

Pri tako imenovanem čarovništvu (ἡ καλουμένη μαγεία) ne gre, kot menijo Epikurovi in Aristotelovi učenci, za povsem neurejeno delovanje (πράγμα ἀσύστατον), ampak, kot kažejo izvedenci v teh rečeh, za urejeno delovanje (συνεστός), katerega pravila (λόγους) so znana le maloštevilnim. (*Cels.* 1.24)

Za pravilno interpretacijo je treba upoštevati, da je citirani odlomek del širše razprave o naravi imen stvari. Ali ta obstajajo po dogovoru ali po naravi? Origen nedvomno zagovarja drugo možnost (prim. *Cels.* 1.24–25, 5.45–46, 6.39). Na ta način lahko ovrže Kelsovo tezo, po kateri imena različnih bogov navsezadnje označujejo isto stvarnost, obenem pa razvije svoje razumevanje čarobnih urokov, zarotitvenih formul in drugih oblik invokacij: te vedno učinkujejo same po sebi, vendar zgolj v primeru, če so pravilno izgovorjene v izvornem jeziku. Povedano drugače, vsa božja imena, ne glede na svoj poganski ali judovsko-krščanski izvor, vsebujejo notranjo moč, bodisi pozitivno bodisi negativno, ki se jo dejansko sproži z njihovim klicanjem.¹³

V tej luči lahko zdaj bolje razumemo tudi Origenovo pozitivno vrednotenje »tako imenovanega čarovništva«: medtem ko epikurejci in peripatetiki v čarovništvu ne vidijo nobene notranje logike, pa Origen priznava, da gre pri čarovništvu za koherenten sistem, saj v njem velja isto razumevanje narave imen kot drugod. Toda Origenovo pozitivno vrednotenje čarovništva se tu bolj ali manj konča. Še več, kot poudarja Michel Fédou, že sam izraz ἡ καλουμένη μαγεία kaže, da gre bolj za »simple concession à l'usage courant«.¹⁴ Origenova prevladujoča sodba glede čarovništva je namreč izrazito negativna.

11 Prim. Gallagher, *Divine Man or Magician*, 49.

12 To je še posebej očitno v Origen, *Hom. in Num.* 13.4–5.

13 V *Cels.* 1.6 na primer Origen trdi, da je Jezusovo ime tako močno, da lahko izžene demone, četudi ga izgovorijo hudobneži; pri tem morda namiguje na Apd 19.13–16. Za Origenovo razumevanje narave imen, še zlasti v čarovniškem in religioznem kontekstu, prim. Bardy, »Origène et la magie«, 132–136, 142; Dillon, »The Magical Power«, 203–216, in Sfameni Gasparro, »Origène e la magia«, 741–747.

14 Fédou, *Christianisme et religions païennes*, 387.

V tem pogledu so povedne zlasti teologove besede o ljudstvu Magov:

Kels med najbolj navdihnjena (ἐνθουστάτοις) ljudstva prišteva tudi Mage, čeprav je po njih magija dobila ime in se razširila med druge narode v njihov propad in v pogubo tistih, ki se je poslužujejo. (*Cels.* 6.80)

Ta negativen pogled na čarovništvo je tesno povezan z Origenovim pojmovanjem demonov.¹⁵ O Magih z vzhoda (μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν, Mt 2.1), ki so prišli počastit novorojenega judovskega kralja, trdi na primer:

Magi so v stiku (ὄμιλοῦντες) z demoni in jih kličejo v skladu s tem, kar so se naučili in kar hočejo. Pri tem so uspešni, dokler se ne pojavi ali se izreče nekaj bolj božanskega in močnejšega od demonov in uroka, ki jih kliče (τῆς καλοῦσης αὐτοῦς ἐπιφθῆς). (*Cels.* 1.60)

Očitno je, da Origen nikakor ne zanika resničnosti čarovniškega delovanja, ampak, nasprotno, trdno verjame, da so v svetu navzoče presežne sile, ki jih lahko priključimo in izkoristimo. Toda sile, ki se jih poslužujejo čarovniki, so po Origenovem pojmovanju izrazito negativne: gre za padle demone, ki se hranijo »z dimom daritev ter z vonjem žrtvovane krvi in mesa« (*Cels.* 7.5, prim. *Cels.* 3.28–29, 7.6); poleg tega so tudi vzrok naravnih nesreč, kot so kuga ali suša (prim. *Cels.* 8.31). Toda v zgoraj citiranem odlomku se omenja obstoj še drugih, močnejših sil božanskega izvora. Njihovo delovanje ne spada več v domeno demonov, ampak v domeno Božjega. Ne gre več za čarovništvo, temveč za čudeže.¹⁶ To dobro ponazarja starozavezna pripoved o soočenju med egiptovskimi čarovniki in Mojzesom, bolj poznana kot pripoved o desetih egiptovskih nadlogah (prim. 2 Mz 7–11):

Moč egiptovskih urokov (ἐπασιδῶν) ni enaka čudežni milosti (παραδόξῳ χάριτι), ki je bila v Mojzesu, ampak njihova uresničitev (τέλος) dokazuje, da so bila dejanja Egipčanov čarovniška, Mojzesova pa božja. (*Cels.* 2.50)

Toda, ali je sploh možno razlikovati med čarovništvom in čudeži? Ali se lahko sploh dokaže, da v obeh primerih niso na delu iste moči? Mar ni

15 V 3. stoletju je bila demonologija oziroma dajmonologija močno razvita, tako v krščanskem kot poganskem okolju. Kot je znano, izraz δαίμων ne označuje zgolj zlih demonov, ampak ima pogosto povsem pozitiven pomen, na primer kadar označuje posrednike med božjim in človeškim. Toda medtem ko Kels priznava, da je δαίμων pravzaprav *vox media*, pa je Origenovo pojmovanje tovrstnih bitij izključno negativno (prim. *Cels.* 5.5). Za sintetičen prikaz Origenovega pogleda na demone, prim. Fédou, *Christianisme et religions païennes*, 272–281.

16 Sfameni Gasparro, »Origene e la magia«, 748–751, nazorno pokaže, da – za razliko od Filona, Apuleja ali Heliodora – Origen ne razlikuje med dvema vrstama čarovništva, pozitivnim in negativnim, ampak priznava obstoj enega samega »čarovniškega« sistema, znotraj katerega delujejo tako božje kot demonske moči.

razlikovanje med čarovništvom in čudeži zgolj socialni konstrukt, pri katerem ena družbena skupina drugi oponaša: »Kar jaz delam, so čudeži, kar pa ti delaš, je čarovništvo«?¹⁷ Še preden se zaustavimo ob teh vprašanjih, velja omeniti zanimiv filozofski argument, s katerim Origen utemeljuje, da morajo poleg čarovništva nujno obstajati tudi čudeži:

Zdi se mi, da je treba omeniti naslednje, v vseh primerih veljavno načelo: kjer obstaja nekaj zlega, ki se pretvarja, da je enake narave kot dobro, tam kot njegovo nasprotje vsekakor obstaja nekaj dobrega; prav tako poleg dejanj, ki se uresničijo s pomočjo čarovništva, vsekakor nujno obstajajo dejanja, ki nastanejo zaradi božjega delovanja v življenju. (*Cels.* 2.51)

Origen se opira na klasičen filozofski topos medsebojne soodvisnosti nasprotij, topos, ki je izpričan že pri Heraklitu in Platonu.¹⁸ Origenov namen je izrazito apologetski: če Kels priznava obstoj demonskega čarovništva, mora posledično priznati tudi obstoj njegovega nasprotja, božjih čudežev; če pa, nasprotno, zanika obstoj čudežev, mora nujno zanikati tudi obstoj čarovništva. Takšno dokazovanje seveda prepriča zgolj že prepričane. Tega se Origen verjetno dobro zaveda, a kljub temu soodvisnost nasprotij uporabi kot dodaten polemičen argument zoper Kelsa. Njegova zavrnitev *Resničnega govora* namreč v prvi vrsti ni namenjena poganom, ampak kristjanom, ki v vsakem primeru že priznavajo razliko med čudežnimi in čarovniškimi dejanji. Ampak to še ne pomeni, da je tudi zanje meja med enimi in drugimi vedno očitna. Seveda pa to še manj velja za Kelsa, ki Jezusu oponaša, da je napovedal prihod zlobnežev in coprnikov, ki bodo delali »podobne čudeže« (δυνάμειν ὁμοίαις, *Cels.* 2.49). V čem je torej posebnost krščanskih čudežev?

MED ČAROVNIŠTVOM IN ČUDEŽI

Bolj kot poglobljen sistematičen razmislek glede razlikovanja med čarovništvom in čudeži najdemo v delu *Zoper Kelsa* več priložnostnih ekskurzov, v katerih so jedrnato zbrani različni kriteriji, ki omogočajo tovrstno razločevanje (prim. *Cels.* 1.68, 2.51, 8.61). Ti kriteriji zadevajo osebnost samega čudodelca in njegov način postopanja, še zlasti pa namen in učinek njegovega delovanja.¹⁹ Tako v drugi knjigi *Zoper Kelsa* beremo:

17 Prim. Neusner, »Introduction«, 4–5: »A convention of the history of religion in the West, well-established in a variety of studies, is that one group's holy man is another group's magician: 'what I do is a miracle, but what you do is magic'.«

18 Prim. Heraklit, fr. 23 in 88 (Diels-Kranz); Platon, *Phd.* 70c–72e; Hrizip, fr. 1169 (Arnim).

19 Prim. Mosetto, *I miracoli evangelici*, 126–127.

Če enkrat za vselej sprejmemo dejstvo, da obstaja čarovništvo in coprništvo, ki ga vršijo zlobni demoni, omreženi s pomočjo izpiljenih obrazcev (κατακλήσεις) in poslušni ljudem – coprnikom, iz tega izhaja, da morajo med ljudmi obstajati tudi dejanja, ki izhajajo iz božje moči. Zakaj torej natančno ne preiščemo tistih, ki obljublajo čudeže (δυνάμεις), in vidimo, ali njihovo življenje in nravi ter posledice njihovih čudežev ljudem prinašajo škodo ali pa izboljšujejo njihove nravi? Kdo torej služi demonom in dela takšne stvari s pomočjo nekih urokov in čarovnij, kdo pa – potem ko se je na čistem in svetem kraju po duši, po duhu in mislim, da tudi po telesu ves predal Bogu in je sprejel božjega duha – takšne stvari opravlja zato, da koristi ljudem in spodbuja k verovanju v resničnega Boga? Enkrat za vselej je treba preiskati, in sicer ne da bi nas pri tem zavedli čudeži, kdo takšne stvari uresničuje na osnovi dobrega in kdo na osnovi slabega, da ne bi bodisi vsega označili za slabo bodisi vsega občudovali in sprejeli kot božje. Kako torej iz dogodkov, ki so se zgodili v Mojzesovem in v Jezusovem času, ko so po njunih znamenjih (σημεία) nastali celi narodi, ne bo postalo očitno, da sta z božjo močjo storila dejanja, o katerih je zapisano, da sta jih storila? Kajti hudobija in čarovništvo ne bi ustvarili celega naroda, ki presega ne samo kipe in človeške zgradbe, ampak tudi vso ustvarjeno naravo in sega vse do neustvarjenega počela Boga vsega. (*Cels.* 2.51)

V tem odlomku, ki neposredno sledi Origenovemu razmišljanju o nujnosti soobstoja čarovništva in čudežev, se zgolj mimogrede omenjajo postopkovne razlike, še zlasti nujnost obrazcev (κατακλήσεις), urokov (ἔπωδαί) in čarovnij (μαγανείαι). Za razločevanje med čarovništvom in čudeži so namreč ključni drugi, zlasti etični kriteriji: ali je čudodelnikovo življenje skladno z veljavnimi moralnimi normami in ali prek čudežev tudi druge usmerja k bolj npravnemu življenju ali ne. Kajti, kot drugje zapiše Aleksandriječan, »nihče ne more dokazati, da je coprniško delovanje odvrnilo duše od mnogih grehov, ki vladajo med ljudmi, in od širjenja zla« (*Cels.* 2.44). Drug odločilen kriterij za razlikovanje med čarovništvom in čudeži pa je teološki: ali je čudodelniško delovanje osnovano na služenju demonom ali pa izhaja iz celostne posvetitve Bogu in »spodbuja k verovanju v resničnega Boga« (*Cels.* 2.51). Poleg teh kriterijev Origen med vrsticami poudarja, da imajo čudeži mnogo širši domet od čarovništva. Medtem ko je čarovniško delovanje osredotočeno na posamezno, časovno in krajevno omejeno nadnaravno dejanje, pa vsak čudež napotuje onkraj sebe. Tako primer izboljšanja nravi kot tudi primer nastanka judovskega in krščanskega ljudstva kažeta, da čudeži niso zgolj konkretna dejanja, ampak tudi – če uporabimo Origenov izraz – »znamenja« (σημεία), ki razodevajo Božjo resničnost in vabijo k spreobrnjenju. Njihov namen je torej izrazito misijonarski. Na to po Origenovih besedah kaže tudi dejstvo, da je Jezus obudil zgolj nekaj mrtvih:

V Jezusovih dneh je bilo veliko mrtvih, toda vstali so samo tisti, za katere je Logos spoznal, da je primerno, da vstanejo, zato da Gospodova dejanja ne bi bila zgolj simboli nekih resničnosti (σύμβολά τινων), ampak bi tudi mnoge takoj privedla k čudovitemu nauku evangelija. (*Cels.* 2.48)

Izrednost in spektakularnost torej nikakor ne zadoščata, da bi neko dejanje upravičeno razumeli kot čudež, ampak je za to potrebno razločevanje na osnovi pravkar omenjenih kriterijev. Vse to kaže, da imajo čudeži v Origenovem pojmovanju relativen značaj. Še več, Origen celo priznava, da se Jezusove besede o »še večjih delih«, ki jih bodo opravili učenci (prim. Jn 14.12), ne nanašajo na telesna, marveč na duhovna ozdravljenja (prim. *Cels.* 2.48). S tem ne zanika pomena telesnih čudežev, ampak poudarja, da duhovna raven presega čutnozaznavno. Takšno razumevanje stvarnosti se seveda sklada s platonsko usmeritvijo njegove teologije, hkrati pa spoštuje tudi globalno usmeritev novozaveznih spisov, ki se navdano ne omejujejo zgolj na telesne učinke določene čudeža.

Ob koncu velja omeniti še Origenovo razlago že omenjenih novozaveznih perikop, v katerih Kristus sam svari pred lažnimi kristusi, ki bodo delali velika znamenja in čudeže (prim. Mt 7.22–23, 24.23–27). V *Resničnem govoru* se je namreč Kels večkrat obregnil ob tovrstne izjave (prim. *Cels.* 1.6, 2.49, 6.42), saj je bilo po njegovem prepričanju absurdno »na osnovi istih del enega imeti za Boga, druge pa za coprnike« (*Cels.* 2.49). Origen je na tovrstne očitke posredno že odgovoril z omembo kriterijev, ki omogočajo razlikovanje med čarovništvom in čudeži, v drugi knjigi *Zoper Kelsa* pa se je tudi neposredno soočil s filozofovimi obtožbami:

Jezus učencev ni odvrčal od poslušanja coprnikov nasploh in tistih, ki obljublajo, da bodo na ne vem kakšen način delali čudesa (τεράστια) – tega namreč njegovi učenci niso potrebovali –, ampak od poslušanja tistih, ki bi se razglašali za Božjega Kristusa in bi s pomočjo nekih čutnih utvar (φαντασιῶν) Jezusove učence skušali spreobrniti k sebi. (*Cels.* 2.49)

V Origenovi interpretaciji se Jezusova svarila v Mt 24.24 ne nanašajo na coprnike nasploh, temveč zgolj na ljudi, ki se sami razglašajo za kristuse, »česar pa coprniki ne delajo« (*Cels.* 2.49). Če je bila Kelsova interpretacija Mt 24.24 zelo enostranska, ker ni upoštevala konteksta Kristusovih besed, pa Origenu pozornost na črko novozaveznega besedila omogoča, da se izogne protislovju, v katerega je zapadel Kels. Vsakega čudodelniškega delovanja se namreč ne more, pa čeprav iz polemičnih razlogov, istovetiti s čarovništvom, ampak je vedno in povsod potrebno razločevanje.

ZAKLJUČEK

Tako Kelsov kot Origenov odnos do čarovništva zaznamuje zavračanje nekritičnega sprejemanja delovanja iracionalnih sil.²⁰ Toda kot kaže analiza izbranih odlomkov, med avtorjema obstajajo tudi pomembne razlike. Kels resda ne zanika učinkovitosti čarovniških praks, a kot filozof do njih vendarle goji nekakšen aristokratski prezir, v polemiki z zgodnjekrščansko religijo pa čarovništvo uporablja predvsem kot sredstvo, s pomočjo katerega razvrednoti Jezusovo tavnaturško in eksorcistično delovanje ter krščanstvo poniža na raven enega izmed dvomljivih religioznih fenomenov svojega časa. Nasprotno pa je Origen trdno prepričan glede učinkovitosti čarovniškega delovanja: če bi trdil drugače, bi med drugim nasprotoval bibličnemu izročilu. Za razliko od Kelsa, ki istoveti čarovništvo in čudeže, Origen skrbno razlikuje med njimi, ne da bi pri tem zapadel v popreproščeno demonizacijo čarovništva. Vsaj implicitno se namreč zaveda, da je vsakršno čudodelniško delovanje ambivalentno, saj so tako pri čarovništvu kot pri čudežih na delu podobni mehanizmi. Verjetno se prav zato različni kriteriji, ki naj bi po Origenu omogočali razlikovanje med obema vrstama pojavov, sklicujejo predvsem na inteligenco vsakega posameznika: on je tisti, ki mora presojati ne toliko samega poteka čudodelniškega dejanja kot predvsem njegov izvor in učinek. V tem se, vsaj posredno, kaže Origenova modernost. Sodobne raziskave namreč poudarjajo, da je pojem čarovništva izrazito relacionalen: njegove meje so vedno znova subjektivno določene in odražajo posameznikovo osebno oziroma širše kolektivno razumevanje sveta.²¹ In ker za kristjane oseba Jezusa Kristusa predstavlja »zglede najboljšega življenja«, je po Origenu nikakor ni mogoče »razumno primerjati delovanju coprnikov« (Cels. 1.68).

Benjamin Bevc
Papeška univerza Gregoriana
Teološka fakulteta
ben.bevc@gmail.com

20 Prim. Fédou, *Christianisme et religions païennes*, 415–417.

21 Da je čarovništvo relacionalen pojem, med drugimi trdi Remus, »'Magic', Method, Madness«, 269–270 in 283. Zahvaljujem se Darji Šterbenc Erker, da me je opozorila na Remusov članek.

BIBLIOGRAFIJA

- Arnold, Johannes. *Der Wahre Logos des Kelsos: Eine Strukturanalyse*. Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzungsband 39. Münster: Aschendorff, 2016.
- Bader, Robert. *Der ΑΛΗΘΗΣ ΛΟΓΟΣ des Kelsos*. Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft 33. Stuttgart in Berlin: W. Kohlhammer, 1940.
- Bardy, Gustave. »Origène et la magie.« *Recherches de science religieuse* 18 (1928): 126–142.
- Burkert, Walter. »Γόης. Zum griechischen 'Schamanismus'.« *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge 105 (1962): 36–55.
- Delling, Gerhard. »Γόης.« V: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, ur. Gerhard Kittel, zv. 1, 737–738. Stuttgart: W. Kohlhammer 1933.
- Dillon, John. »The Magical Power of Names in Origen.« V: *Origeniana tertia*, ur. Richard Hanson in Henri Crouzel, 203–216. Roma: Edizioni dell'Ateneo, 1985.
- Fédou, Michel. *Christianisme et religions païennes dans le Contre Celse d'Origène*. Théologie historique 81. Paris: Beauchesne, 1988.
- Gallagher, Eugene V. *Divine Man or Magician?: Celsus and Origen on Jesus*. Society of Biblical Literature Dissertation series 64. Chico, CA: Scholars Press, 1982.
- Goulet, Richard in John Whittaker. »Celsus.« V: *Dictionnaire des philosophes antiques*, ur. Richard Goulet, zv. 2, 253–256. Paris: CNRS Éditions, 1994.
- Maier, John P. *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus*. Zvezek 2: *Mentor, Message, and Miracles*. New York, London, Toronto, Sydney in Auckland: Doubleday, 1994.
- Marcovich, Miroslav, izd. *Origenes: Contra Celsum libri VIII*. Supplements to Vigiliae Christianae 54. Leiden, Boston in Köln: Brill, 2001.
- Mosetto, Francesco. *I miracoli evangelici nel dibattito tra Celso e Origene*. Biblioteca di Scienze Religiose 76. Roma: LAS, 1986.
- Neusner, Jacob. »Introduction.« V: *Religion, Science, and Magic: In Concert and in Conflict*, ur. Jacob Neusner, Ernest S. Frerichs in Paul V. McCracken Flesher, 3–7. New York in Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Niehoff, Maren R. »A Jewish Critique of Christianity from Second-Century Alexandria.« *Journal of Early Christian Studies* 21 (2013): 151–175.
- Norelli, Enrico. »La tradizione sulla nascita di Gesù nell' Ἀληθὴς λόγος di Celso.« V: *Discorsi di verità: Paganesimo, giudaismo e cristianesimo a confronto nel Contro Celso di Origene*, ur. Lorenzo Perrone, 133–166. Studia Ephemeridis Augustinianum 61. Roma: Institutum Patristicum Augustinianum, 1998.
- Remus, Harold. »'Magic', Method, Madness.« *Method and Theory in the Study of Religion* 11 (1999): 258–298.
- Ressa, Pietro. »Introduzione.« V: *Origene: Contro Celso*, izd. Pietro Ressa, 11–79. Letteratura cristiana antica, Nuova serie 33. Brescia: Morcelliana, 2000.
- Sfameni Gasparro, Giulia. »Origene e la magia: teoria e prassi.« V: *Origeniana octava: Origen and the Alexandrian Tradition*, ur. Lorenzo Perrone, zv. 1, 733–756. Bibliotheca ephemeridum theologiarum Lovaniensium 164. Leuven: Leuven University Press – Uitgeverij Peeters, 2003.
- Smith, Morton. *Jesus the Magician: Charlatan or Son of God?* London: Victor Gollancz, 1978.

POVZETEK

Tavmaturško in eksorcistično delovanje Jezusa iz Nazareta so nekateri nasprotniki krščanstva interpretirali kot čarovništvo. To velja zlasti za pamflet *Resnični govor*, nastal okoli leta 180, v katerem srednjeplatonski filozof Kels trdi, da naj bi bil Jezus γόης, se pravi coprnik, čarovnik najslabše vrste. Na osnovi ohranjenih fragmentov *Resničnega govora* članek najprej predstavi Kelseve obtožbe coprništva, nato pa se osredotoči na Origenovo zavrnitev teh obtožb v delu *Zoper Kelsa*. Medtem ko Kels čudodelniško delovanje istoveti s coprništvom, pa Origen predstavi vrsto kriterijev, ki omogočajo razločevanje med njima. Obstoj tovrstnih kriterijev po eni strani kaže, da Origen vsaj posredno priznava ambivalentnost čudodelniškega delovanja, po drugi strani pa razodeva, da je pojem čarovništva izrazito relacionalen.

Ključne besede: Kels, Origen, čarovništvo, čudeži, protikrščanska polemika, krščanska apologetika

SUMMARY

Jesus as Sorcerer: Exploring Some Aspects of the Controversy between Celsus and Origen

The thaumaturgic and exorcistic activity of Jesus of Nazareth has been interpreted by some opponents of Christianity as witchcraft. This is particularly true of the pamphlet *The True Word*, written around 180, in which a Middle Platonic philosopher, Celsus, claims that Jesus was a γόης, that is, a sorcerer. On the basis of the extant fragments of *The True Word*, the article first presents Celsus' accusations of sorcery and then discusses Origen's refutation of these accusations in his treatise *Against Celsus*. Whereas Celsus identifies wonder-working with sorcery, Origen presents a set of criteria that enables one to discern between the two. The existence of these criteria shows that Origen implicitly acknowledges the ambivalence of wonder-working. Nevertheless, the criteria also reveal that the concept of witchcraft is highly relational.

Keywords: Celsus, Origen, witchcraft, miracles, anti-Christian polemics, Christian apologetics

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.24.2.55-84>

Bernarda Županek, Alenka Miškec, Špela Karo in
Gojko Tica

Pokop v Emoni: zaščiteni živi, nevarni umrli

EMONSKA GROBIŠČA

Emona je imela tri velika grobišča ob treh glavnih mestnih vpadnicah: vzhodno ob cesti proti Neviodunu in naprej proti Sisciji, severno ob cesti v Celejo in Petoviono ter zahodno ob cesti proti Akvileji (Slika 1). Doslej je bilo na območju vseh treh emonskih grobišč odkritih prek 3000 grobov, kar uvršča Emono med mesta z najvišjim dokumentiranim številom grobov v cesarstvu. Veliko dolgujemo raziskavam v zadnjih dvajsetih letih, ko so bili pridobljeni številni sodobni podatki.

Najbolje poznano je severno grobišče Emone, ki so ga odkrivali že od sredine 17. stoletja. Za prve sodobne raziskave veljajo obsežna izkopavanja, ki jih je v šestdesetih letih 20. stoletja vodila Ljudmila Plesničar-Gec,¹ starejše raziskave vseh emonskih grobišč je zbrala in objavila Sonja Petru.² V zadnjih 15 letih so ob prenovah Ljubljane na območju severnega grobišča Emone tekla številna arheološka izkopavanja. Po številu odkritih grobov je bilo daleč največje izkopavanje za Potniški center Ljubljana v letih 2007 in 2008 s 435 grobovi.³ Po letu 2010 so sledila izkopavanja na lokacijah Kozolec,⁴ SNG Opera,⁵ Kongresni trg,⁶ Štefanova 4⁷ in nekaj lokacijah ob Slovenski cesti.⁸ V zadnjih letih so naše

1 Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*.

2 Petru, *Emonske nekropole*.

3 Mulh, *Poročilo – lokacija Potniški center Ljubljana*.

4 Miškec et al., *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*.

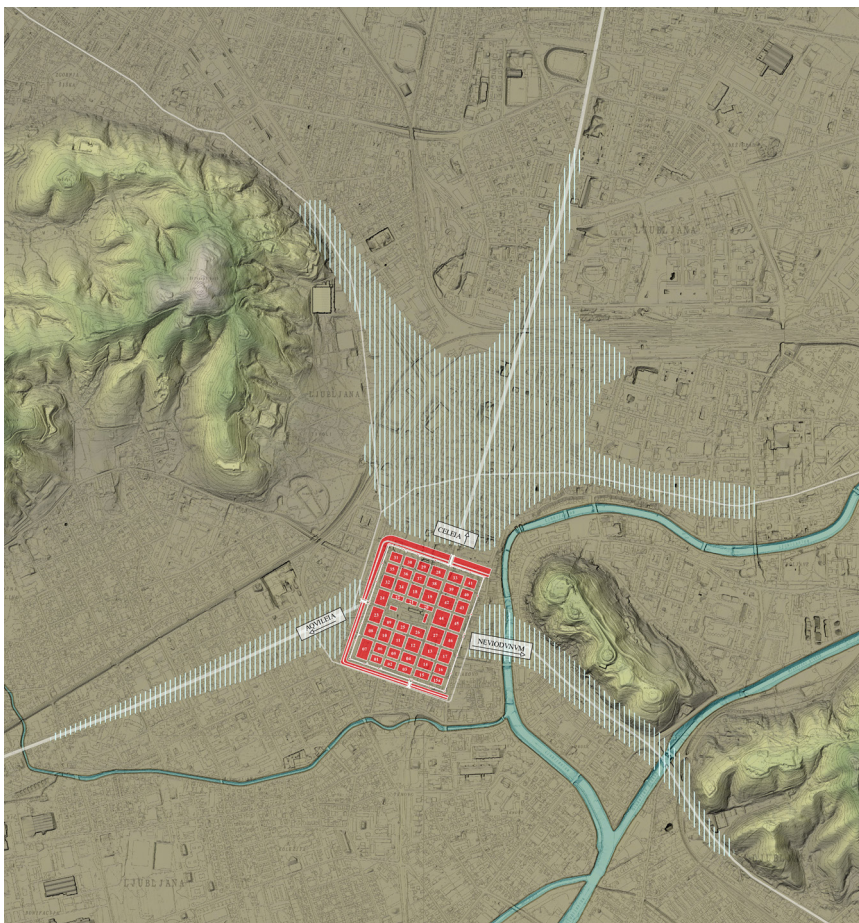
5 Dirjec et al., »Zaščitna arheološka izkopavanja – lokacija SNG Opera«.

6 Badovinac et al., *Poročilo – parkirna hiša v Ljubljani, Kongresni trg*.

7 Tomažinčič et al., *Poročilo – podzemne zbiralnice na Štefanovi 4 v Ljubljani*.

8 Tica in Bremec, *Poročilo – lokacija Ljubljana - Slovenska cesta - Bavarski dvor*.

védenje o severnem grobišču Emone pomembno spremenile raziskave pod in ob Vošnjakovi ulici,⁹ Vidovdanski¹⁰ in Dunajski cesti,¹¹ najbolj pa odkritje domnevno zgodnjekrščanskega odseka severnega grobišča pod Gosposvetsko cesto.¹² Severno emonsko grobišče se je glede na zadnje raziskave širilo od Kongresnega trga do Gospodarskega razstavišča z razširitvijo v smeri proti Kranju in ob domnevani cesti proti Posavju.¹³

Slika 1: Emona in njena grobišča (izdelava načrta: R. Bremec, B. Kumer).

-
- 9 Sraka et al., *Poročilo – Slovenska cesta, Vošnjakova ulica, Kersnikova ulica in Dvorakova ulica* (18-0354).
- 10 Sraka et al., *Poročilo – arheološke raziskave ob gradnji v Ljubljani – Tabor*.
- 11 Sraka et al., *Poročilo – lokacija Ljubljana – Dunajska cesta* (21-0334).
- 12 Gaspari et al., *Poročilo – arheološke raziskave v Ljubljani na Gosposvetski cesti*.
- 13 Sraka et al., *Poročilo – arheološke raziskave ob gradnji v Ljubljani – Tabor*, 91.

Tudi na območju zahodnega emonskega grobišča je v drugi polovici prejšnjega stoletja raziskovala Ljudmila Plesničar-Gec. Znova so rimske pokope na območju Tobačne tovarne odkrila arheološka izkopavanja leta 2009,¹⁴ nove podatke pa so prinesla tudi izkopavanja leta 2011.¹⁵ V zadnji letih so pomembno doprinesle k našemu poznavanju zahodnega emonskega grobišča arheološka izkopavanja vzdolž Tržaške ceste¹⁶ ter na Trgu Mladinskih delovnih brigad,¹⁷ kjer je bilo raziskanih prek 100 grobov.

Vzhodno emonsko grobišče je najmanj poznano. Dosedanje raziskave so nam med drugim dale dva zelo pomembna in bogata pokopa v sarkofagih iz poznorimskega časa, v katerih med prdatki v prvem izstopa ogrlica iz Galijenovih zlatnikov in steklenih medaljonov, v drugem pa v sklepah gibljivi slo-nokoščeni lutki.¹⁸

ORGANIZACIJA IN STRUKTURA

Sodobne arheološke raziskave z odkrivanjem novih podrobnosti širijo naše znanje, zato lahko vedno več povemo tudi o organizaciji in strukturi emonskih grobišč.

V zadnjih desetletjih pogosto odkrivamo ostanke družinskih grobnih parcel, ki so imele zidane temelje,¹⁹ včasih dodatno utrjene z lesenimi koli,²⁰ druge pa so bile parcele domnevno omejene z jarki, v katere je bila zasajena nizka vegetacija.²¹ Na najdišču Kozolec smo prvič jasno odkrili mejni jarek grobišča, torej jarek, ki je zamejeval grobišče od območja, v katerega niso pokopavali.²² Raziskave na Slovenski cesti-sever so odkrile zid, ki je razmejeval območje ceste od območja grobišča,²³ medtem ko razmejitev grobišča do obrtnih območij (lončarske peči na Štefanovi ulici,²⁴ jame mesno-predelovalnih aktivnosti na lokaciji Opera SNG)²⁵ ostaja nejasna. Primer, kako se je mesto v nekem trenutku širilo tudi prav blizu območja, kjer je bilo prej grobišče – kar na območju cesarstva ni neznano –, je lokacija Kongresni trg; tam so blizu območja z zelo zgodnjimi grobovi v 1. in 2. stoletju živeli v urejenih hišah.²⁶

14 Hofman, *Poročilo – arheološka izkopavanja na lokaciji Ljubljana-Tobačna*.

15 Hvalec et al., *Tobačna mesto*.

16 Pavković et al., *Poročilo – arheološke raziskave v Ljubljani na Tržaški cesti*.

17 Draksler, *Poročilo – arheološke raziskave na Trgu mladinskih delovnih brigad*.

18 Petru, *Emonske nekropole*, 122–123.

19 Mulh, *Poročilo – lokacija Potniški center Ljubljana*, 242.

20 Pavković et al., *Poročilo – arheološke raziskave v Ljubljani na Tržaški cesti*, 135.

21 Županek in Ravnik, »Interpretacija struktur«, 184.

22 Prav tam, 183.

23 Za informacijo se zahvaljujemo Roku Klasincu iz Skupine STIK. Za fotografijo situacije prim. Županek, »Landscapes of deceased«, 275, sl. 7.

24 Plesničar-Gec, *Urbanizem Emone*, 85.

25 Dirjec et al., »Zaščitna arheološka izkopavanja – lokacija SNG Opera«.

26 Prim. Badovinac et al., *Poročilo – parkirna hiša v Ljubljani, Kongresni trg*.

Pokopi v družinskih parcelah so ena podoba severnega grobišča Emone; druga so različno »gosti« deli grobišča brez sledov grobnih parcel in tretja različno usmerjeni, blizu drug drugega vkopani grobovi, za katere se mestoma zdi, da so razporejeni v vrste.²⁷ Nekaj izjemnega je del severnega grobišča pod današnjo Gosposvetsko cesto, ki je domnevno njegov krščanski odsek.²⁸

Emonska grobišča pa so imela tudi drugo infrastrukturo. Vodnjak, odkrit na lokaciji Kozolec, je bil morda narejen za potrebe grobišča,²⁹ nenazadnje je bilo v bližini odkritih več domnevnih poskusov kopanja vodnjaka.³⁰ Znotraj območja severnega grobišča bi lahko stalo svetišče boginje Ekorne.³¹ Temelj v velikosti 2 × 1 × 0,5 m, morda spomenika, je bil odkrit ob Tržaški cesti, skoraj natančno 500 rimskih korakov oddaljen od zahodnih mestnih vrat.³² Izkopavanja na Trgu mladinskih delovnih brigad so razkrila temelje objekta z glinenim tlakom, ki ga izkopavalci povezujejo z gostijami v čast pokojniku, in zaenkrat še neopredeljene ostanke apsidalne arhitekture.³³ Znotraj dela grobišča na Gosposvetski cesti pa so bili odkriti ostanki zgodnjekrščanskih sakralnih arhitektur.³⁴

Obsežna grobišča dolgo živeče Emone se niso spreminjala samo v prostoru, ampak tudi v času; ponekod je dokumentirana prekinitev uporabe grobišča med zgodnjo in pozno fazo ali več fazami.³⁵

NAČIN POKOPA, GROBNA ARHITEKTURA IN PRIDATKI

Načeloma velja, da so Emonci svoje mrtve v 1. in 2. stoletju sežigali, od 3. do 5. stoletja pa pokopavali nesežgane. Vendar prve skeletne grobove zasledimo že v 2. stoletju (Slika 2), morda pa celo konec 1. stoletja.³⁶ Pri otroških grobovih to pravilo ne drži, tudi v zgodnjem obdobju so za pokop otrok uporabljali oba načina.

27 Prim. Tomažinčič et al., *Poročilo – podzemne zbiralnice na Štefanovi 4 v Ljubljani*, 11; Mulh, *Poročilo – lokacija Potniški center Ljubljana*, 242.

28 Gaspari et al., *Poročilo – arheološke raziskave v Ljubljani na Gosposvetski cesti*, 79–82.

29 Županek, »Najdišče Kozolec: razvoj in ureditev grobišča«, 269–271.

30 Županek in Ravnik, »Interpretacija struktur«, 181.

31 Šašel Kos, *Boginja Ekorna v Emoni*, 9.

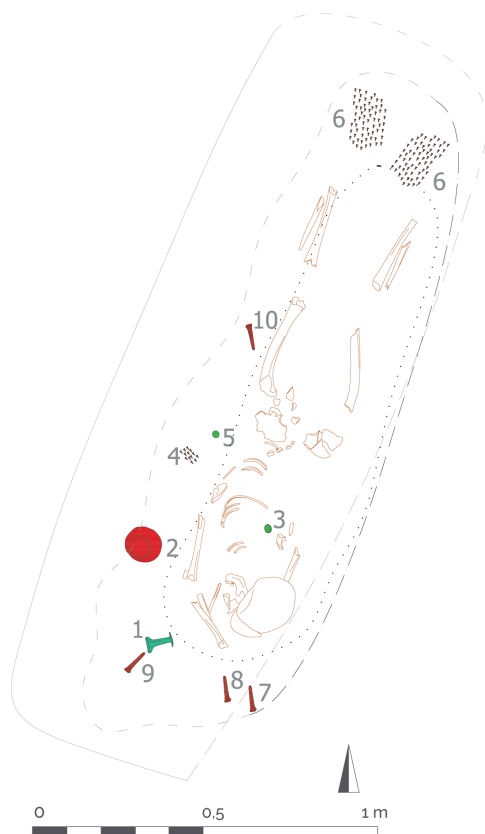
32 Pavković et al., *Poročilo – arheološke raziskave v Ljubljani na Tržaški cesti*, 136–137.

33 Draksler, *Poročilo – arheološke raziskave na Trgu mladinskih delovnih brigad*, 3.

34 Gaspari et al., *Poročilo – arheološke raziskave v Ljubljani na Gosposvetski cesti*, 79–82.

35 Županek, »Najdišče Kozolec: razvoj in ureditev grobišča«, 268.

36 Prim. grob 396 v Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, 79, t. 107.

Slika 2: Eden izmed najzgodnejših skeletnih pokopov v Emoni je pokop mlade ženske z deformacijami skeleta z najdišča Kozolec (grob 29), druga četrtina 2.–3. stoletje. Truplo so pokopali ležeče na trebuhu, verjetno zato, da bi zadržali »nemirnega umrlega« v grobu (Karo et al., »Skeletni grobovi«, sl. 236).

Emonska grobna arhitektura je raznolika in vključuje preproste grobne jame, v katere je bila vsuta žganina ali pokopano truplo, različne žare, lesene krste, iz strešnikov narejene grobne strukture, zidane grobnice in sarkofage.³⁷ Glede na analogije domnevamo, da je bil vsaj del grobov na severnem grobišču na nek način označen,³⁸ vendar je neposrednih dokazov za to malo.³⁹ Sledove domnevnih vkopov ali temeljev za označbo groba je moč slediti le pri

³⁷ Pregled v Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, t. 112–117; Petru, *Emonske nekropole*, 11–16.

³⁸ Toynbee, *Death and burial in Roman world*, 73ss.

³⁹ Npr. grob Dagalajfa na najdišču Gosposvetska, Gaspari et al., *Poročilo – arheološke raziskave v Ljubljani na Gosposvetski cesti*, 81; branje in interpretacija napisa Ioan Piso in Anja Ragolič: dopustno na *Poznoantična nagrobna plošča z Gosposvetske ceste* (<https://mgml.si/sl/mestni-muzej/razstave/541/poznoantična-nagrobna-plošča-z-gosposvetske-ceste/>, obiskano 23. 8. 2022).

natančnem izkopu,⁴⁰ različne oblike nagrobnih obeležij, kot so nagrobne stele, oltarji in deli ograj parcel, pa so največkrat odkrite v sekundarni legi. Med njimi izstopa monumentalni grob t. i. Emonca, nagrobno obeležje na cesarskem nivoju.⁴¹

V večini emonskih grobov so bili odkriti deli noše in nakit pokojnika ter pridatki (npr. stekleno in glineno posodje, oljenke itd.); te se po številu in strukturi razlikujejo. Načeloma velja, da njihovo število upada od zgodnjega do poznega rimskega obdobja, vendar je opazna tudi razlika med posameznimi deli grobišč, saj na strukturo in število predmetov v grobu vplivajo religiozne preference, spreminjajoč se odnos do mrtvih, predstave o posmrtnem življenju ipd.

VRAŽEVERJE IN MAGIJA NA EMONSKIH GROBIŠČIH

Zaščita za časa življenja. Amuleti

Prebivalci Rimskega cesarstva so častili tako rimska kot posvojena nerimska božanstva, poleg tega pa so verjeli tudi v nadnaravne sile in duhove. Tako so denimo na gospodinjstvo Rimljani gledali kot na prostor božanske navzočnosti in obredne prakse, a je vseeno prednostna naloga ostala zaščita doma in telesa pred zli duhovi.⁴² Da bi se zaščitili pred boleznijo, »zlobnim očesom«, nesrečo ali zlom nasploh, so izvajali različne magijske obrede, nosili pa so tudi amulete,⁴³ predvsem tiste z apotropejskimi in profilaktičnimi lastnostmi, ki naj bi preprečevali in odvrčali zlo, bolezen ali nesrečo.⁴⁴ Amuleti naj bi najbolj ranljive, to je predvsem otroke, ženske, pa tudi vojake, ščitili pred zlom tako v življenju kot tudi po smrti. V antičnem svetu so bili vsenavzočni, njihova vloga je bila medicinska, se pravi varovanje pred nenadno boleznijo, smrtjo, socialna – nekateri so namreč zaznamovali status – in religiozna – bili so namreč del nekih ritualov prehoda, npr. prehoda

40 Npr. temelj nagrobnika v Berdnik et al., *Poročilo – arheološko izkopavanje v Ljubljani, Slovenska cesta 55c*, 74; domnevni vkopi za nagrobna obeležja v Županek in Ravnik, »Interpretacija struktur«, 182.

41 Istenič, »Column grave monument from Emona«, 149–175.

42 Sessa, *Daily Life in Late Antiquity*, 201. Gre sicer za navajanje stanja v poznorimskem obdobju, a ugotovitve Kristine Sessa lahko prenesemo tudi na zgodnejša rimska obdobja.

43 Amulet je apotropejski predmet. Po ljudskem verovanju varuje pred boleznimi in nesrečami ter pred vplivom čarnih moči, nosilcu pa daje magično moč (Baš et al., ur., *Slovenski etnološki leksikon*, 7).

44 Baš et al., ur., *Slovenski etnološki leksikon*, 11; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 63, 150–152.

dečka v moškega.⁴⁵ Poleg kovinskih ali steklenih so amuleti lahko izdelani tudi iz snovi živalskega, rastlinskega ali mineralnega izvora. Kljub temu da obstajajo številni arheološki in pisni dokazi o magiji in medicini v rimskem obdobju, pa je njihovo proučevanje težavno zaradi razpadanja ostankov, predvsem organskih, čeprav tudi močnejši materiali pogosto niso odporni na proces razpadanja.⁴⁶ Rabo magičnih in medicinskih pripomočkov pa so zagotovo spremljali tudi nesnovni elementi, kot so izgovorjene besede, geste, vonjave, barve in zvoki.⁴⁷

Za amulet so značilni oblika, surovina, iz katere so izdelani, in njihov namen; za prenos lastnosti amuleta na osebo je bil najpomembnejši telesni stik, zato so amulete nosili okoli vratu, rok ali pasu.⁴⁸ Amuleti pa niso bili nujno ne dragi ne lepo izdelani. Kljub temu jih je bilo v grobovih, vsaj emonskih, najdenih razmeroma malo.⁴⁹ Nekaj najbolj značilnih oblik navajamo v nadaljevanju.

Bullae (*bule*)

V poznorimskem otroškem grobu 5 na grobišču Kozolec sta bila najdena dva amuleta, bula (Slika 3) in obesek v obliki falusa (Slika 4).⁵⁰ Rimska bula je obesek iz plemenitih kovin ali bakrove zlitine, izdelan iz kosa pločevine, ki je prepognjena tako, da njeni izbočeni polovici ustvarita predmet bolj ali manj lečaste oblike. Zgodnje bule imajo gladke, poznejše provincialne pa lahko tudi nazobčane robove.⁵¹ Bula naj bi bila v zgodnjericem obdobju družbeno sprejeto znamenje deštva, v poznorimskem obdobju pa je postala predmet, svojstven predvsem otrokom obeh spolov, in to v amuletno-apotropejski vlogi ali le kot okras. Le izjemoma se pojavlja tudi v ženskih in

45 Dasen, »Probaskania: Amulets and Magic«, 177; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 64.

46 Parker, »Curing with Creepy Crawlies«, 2; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 150.

47 *Papyri Graecae Magicae*; Parker, »Curing with Creepy Crawlies«, 1–2, 11.

48 Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 150.

49 Zdi se, da je denimo na viminacijskih grobiščih število amuletov večje. Tam so le v otroških grobovih našli prek 500 novcev, izmed katerih je bilo več kot 90 preluknjanih, kar pomeni, da gre za obeske (preluknjane novce srbski arheologi smatrajo za amulete); poleg tega je bilo najdenih še okoli 150 bul, nekaj obeskov v obliki falusa ipd. Vendar je treba upoštevati tudi, da je bilo v Viminacijo med letoma 1978 in 1990 le na tamkajšnjem južnem grobišču odkritih prek 10000 grobov, od tega več kot 1800 otroških (za Viminacijo, z navedeno starejšo literaturo, glej: Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*). Podobno kot na emonskih grobiščih so tudi drugod amuleti v grobovih redkost, največ je naključnih najdb v naseljih, predvsem vojaških (glej npr. Lennartz, »*Meeresschnecke Cypraea als Amulett*«, 209).

50 Karo et al., »Skeletni grobovi«, 70–71; Tica, »Kovinske najdbe«, 205–206.

51 Migotti, »Rimska bula u Panoniji«, 189.

moških grobovih.⁵² Po številu znanih najdb bul močno izstopata Panonija,⁵³ predvsem s poznorimskimi primerki, in Gornja Mezija,⁵⁴ kjer je število bul iz 1. in 2. stoletja približno enako številu poznorimskih bul. Panonske in gornjemezijske bule, za katere so dostopni najdiščni podatki, so večinoma našli v grobovih.⁵⁵ Verjetno so bule vsebovale organsko ali anorgansko snov, a je njihova vsebina le redko dokumentirana in še redkeje raziskana. Največkrat gre za rastlinske ostanke in tkanino,⁵⁶ v Karnuntu pa so znotraj bule našli tudi 1,9 cm visoko bronasto upodobitev Harpokrata, ovitega v lovrov list (Slika 5).⁵⁷ Prav vsebina pa razkriva amuletsko-apotropijsko vlogo bule v času celotne antike. Kot kažejo redki primeri dobro dokumentiranih oziroma objavljenih grobov, se je bula največkrat nosila kot edini obesek oziroma amulet okoli vratu ali pa v nizu različnih obeskov na ogrlici. Poleg bule iz groba 5 na Kozolcu z emonskih grobišč poznamo le še bulo iz žganega groba 81 na severno emonskem grobišču, ki je verjetno iz 2. stoletja. Ta bula je posebnost, saj je edini znan primerek, ki je bil obešen na železno zapestnico.⁵⁸

Slika 3: V odlomkih ohranjena bula iz groba 5 na najdišču Kozolec (foto: A. Peunik; Karo et al., »Skeletni grobovi«, sl. 115).

52 Prav tam, 191, 198, 205, 208; Szilágyi, »Late Roman Bullae and Amulet«, 21–24; Tica, »Kovinske najdbe«, 206; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 81–82.

53 Migotti, »Rimska bula u Panoniji«, 204; Szilágyi, »Late Roman Bullae and Amulet«, 10, sl. 1.

54 Migotti, »Rimska bula u Panoniji«, 196–197; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 80–94.

55 Migotti, »Rimska bula u Panoniji«, 204; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 82–94.

56 Migotti, »Rimska bula u Panoniji«, 195, 205; Szilágyi, »Late Roman Bullae and Amulet«, 16–18; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 83, op. 157.

57 Humer, *Legionsadler und Druidenstab*, 178, kat. št. 590, sl. 253.

58 Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, 27, t. 19: 11.

Slika 4: Obesek v obliki falusa iz groba 5 na najdišču Kozolec (foto: A. Peunik; Karo et al., »Skeletni grobovi«, sl. 114).

Slika 5: Bula, v kateri je bila najdena bronasta upodobitev, verjetno boga Harpokrata, iz Karnunta⁵⁹.

Obeski v obliki falusa

Falus sodi med ene najbolj znanih amuletov v rimskem obdobju, ki so ga, kot je navedel tudi Plinij Starejši (*Naravoslovje* 28.39), uporabljali vsi, od dojenčkov do cesarja. Kar se danes morda zdi nespodobno, v rimskem obdobju

⁵⁹ Vir: <https://sketchfab.com/3d-models/bulla-mit-amulett-fifdb825bb2348caab2a42e41adaf11c> (dostop 8. 10. 2022).

namreč ni imelo nobene zveze s plodnostjo ali spolnostjo. In ravno falus naj bi bil učinkovit proti zlobnemu očesu. Gre za pojav, še danes razširjen po vsem svetu, a se zdi, da verovanje v nevarnost zlobnega očesa ni povsod enako zakoreninjeno; močno navzoče je pri ljudstvih na bližnjem vzhodu in v Sredozemlju.⁶⁰ Mnogi verjamejo v moč zlobnega očesa, tj. v urok, ki ga nekdo lahko prenese s pogledom samim. Ker nikoli ne vemo, kdo ima zlobno oko, je modro ves čas imeti zaščitno sredstvo proti takšnemu uroku. Lahko gre za geste, kot sta npr. figa oziroma *manus fica*⁶¹ ali dotikanja genitalij,⁶² in zdi se, da je bil v antiki eden od pogostejših amuletov za zaščito pred zlobnim očesom prav falus. Zaščitna funkcija falusa je običajno povezana z moško in regenerativno močjo pokončnega falusa, čeprav so v večini primerov čustva, sram ali smeh, ki jih povzroči nespodobnost, tista moč, ki odvrne zlobno oko.⁶³ Obeski v obliki falusa iz rimskega obdobja so različnih oblik in velikosti, izdelani so tudi iz različnih materialov, njihova navzočnost v grobnih kontekstih pa je pomenila poenotenje reproduktivnih in apotropejskih moči v večnem novem obnavljanju življenja.⁶⁴ Najdbe faličnih simbolov v rimskem obdobju kažejo predvsem na povezavo z otroki. Čeravno ne gre za pravilo, so namreč vsaj v evropskih provincah najdeni prav v otroških grobovih iz časa med 1. in 4. stoletjem.⁶⁵ Najdbe različnih faličnih obeskov in delov vojaške ter konjske opreme s prikazi falusov so pogoste tudi na najdiščih, povezanih z rimsko vojsko,⁶⁶ saj naj bi bili tako vojaki kot otroci bolj ogroženi in dovzetni za zlo kot ostalo prebivalstvo. Toda obeski v obliki falusa so v moških grobovih izredno redki.⁶⁷ Kot kaže, so jih obešali na konje, s čimer so zaščitili tako žival kot sebe, saj bi bile lahko tudi živali, predvsem konji, prav tako uročene.⁶⁸ Ne glede na priljubljenost falusa kot amuleta se ti v Emoni najdejo le redko. Tako iz vseh emonskih grobov poznamo le primerek iz otroškega groba na Kozolcu (Slika 4),

60 Clarke, *Roman Sex*, 97; Kovač in Koščević, *Falosom protiv uroka*, 10; Golani, »Cowrie Shells and their Imitations«, 76.

61 Kovač in Koščević, *Falosom protiv uroka*, 10; Johns, *Sex or Symbols*, 72–74; Spasić-Đurić, »Falički motivi iz Viminacijuma«, 159, op. 53; Whitmore, »Phallic Magic«, 27.

62 Clarke, *Roman Sex*, 97.

63 Prav tam, 97, 108–111; Dasen, »Probaskania: Amulets and Magic«, 186; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 100.

64 Kovač in Koščević, *Falosom protiv uroka*, 32; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 100.

65 Npr. Whitmore, »Fascinating Fascina«, 50–54, t. 1; Whitmore, »Phallic Magic«, 21; Carroll, *In-fancy and Earliest Childhood*, 100; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 100–101.

66 Npr. Radman-Livaja, *Militaria Sisciensia*, t. 70: 511–512; Radman-Livaja, »Roman belt-fittings from Burgenae«, 298, št. 40–47; Nicolay, *Armed Batavians*, sl. 5.19; 6.9; 6.11; t. 67: A13; 80; B18; 89; A9; 91; B4; 92; B4.; Ivčević, »Lunulasti privjesak konjske orme«, 97, kat. št. 88–90; Uroda, »Privjesak«, 154–157, kat. št. 32–43; Gencheva, *Everyday Life of the Roman Legionary*, 54, kat. št. 121–124; Ferle et al., *Zgodovina Ljubljane*, 43, sl. 4.

67 Nicolay, *Armed Batavians*, 204, 233; Whitmore, »Fascinating Fascina«, 52, t. 2; Whitmore, »Phallic Magic«, 22.

68 Whitmore, »Phallic Magic«, 22–24.

nekaj različno oblikovanih kovinskih obeskov v obliki falusa⁶⁹ pa iz emonskih naselbinskih plasti (Slika 6)⁷⁰ in iz vojaškega tabora na Prulah.⁷¹

Slika 6: Obesek v obliki falusa iz emonskih naselbinskih plasti – Jakopičev vrt (foto: M. Paternoster).

Luničasti obeski

Luničasti (polmesečasti) obeski se v nespremenjeni obliki pojavljajo na območju Mezopotamije, Sredozemlja in ob severnih obalah Črnega morja že vsaj od bronaste dobe dalje, priljubljeni pa so bili tudi v času Rimskega cesarstva. Prostorsko in časovno gre za najbolj razširjen in uporabljan geometrični amulet.⁷² Polmesec je otroke in ženske najverjetneje postavil pod zaščito boginje Artemide-Selene, ki nadzoruje rast, zorenje in razmnoževanje tako ljudi kot tudi živali. Podoba lune je imela za ženske še večji pomen. Mesečni menstrualni cikel naj bi bil usklajen z luninim ciklusom, ki ga je simboliziral polmesec. Luničasti obesek

69 Z najdišča NUK II je tudi okrogla, po robu narebrena koščena aplika z upodobitvijo falusa, ki jo hrani Mestni muzej Ljubljana, inv. št. 14852, neobjavljeno.

70 Sivec in Dirjec, *Iz Vulkanove delavnice*, 37, kat. št. 230–231; Gaspari, Masaryk in Peterle Udovič, *Poročilo – lokacija Šumi v Ljubljani*, Seznam posebnih najdb (PN 879 in 2112); Gaspari, *Apud horridas gentis*, sl. 50, t. 15: 7348; 28: 2112; Gaspari, *Prazgodovinska in rimska Emona*, 134, sl. 142.

71 Gaspari, *Prazgodovinska in rimska Emona*, 132, sl. 139; Ferle et al., *Zgodovina Ljubljane*, 43, sl. 4.

72 Dasen, »Probaskania: Amulets and Magic«, 189–190; Faraone, *Transformation of Greek Amulets*, 42, 44–45, 256.

je tako »bedel« nad rednim odvajanjem odvečne krvi, kar je pomenilo ohranjanje zdravja in pogoj za zanositev, to pa naj bi bilo bistvo ženskega življenja. Luničasti obesek so tradicionalno podarjali deklicam ob rojstvu.⁷³ Ženske, otroci in živali so za razliko od moških veljali za posebej šibke in dovzetne za zle vplive, zato so za zaščito nosili luničaste obeske, ki so jih v rimskem obdobju večinoma izdelovali iz srebra, redkeje iz zlata ali drugih kovin.⁷⁴ Tako kot bule in obeski v obliki falusa se luničasti obeski v Emoni pojavljajo le redko. Iz emonskih zgodnjorimskih naselbinskih plasti je bronast luničast obesek z najdišča NUK II,⁷⁵ po en srebrni luničast obesek je bil najden le v dveh emonskih grobovih; gre za poznorimska ženska grobova 669 in 894.⁷⁶

Slika 7: Del najdb iz bogatega ženskega groba 894 (Narodni muzej Slovenije); spodaj desno srebrni luničast obesek in dve lupini porcelanastega polža – kavrija (Gaspari, Prazgodovinska in rimska Emona, sl. 244).

73 Dasen, »Probaskania: Amulets and Magic«, 190; Carroll, *Infancy and Earliest Childhood*, 99; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 94.

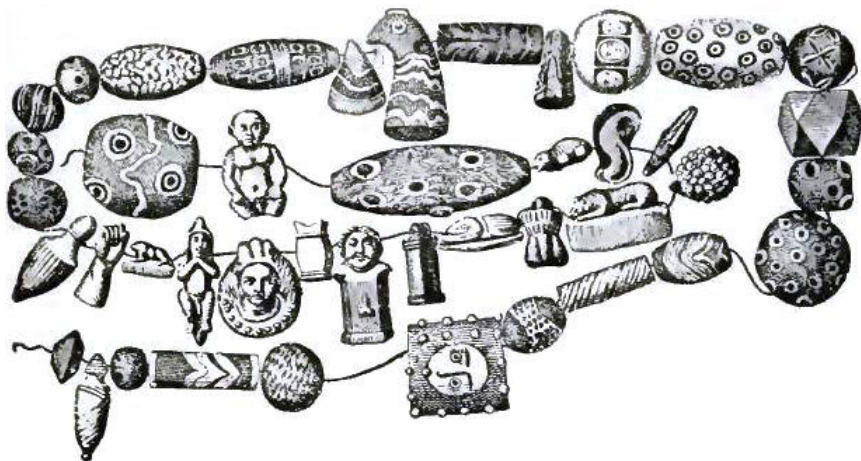
74 Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 94.

75 Gaspari, *Apud horrida gentis*, t. 13: 9124.

76 Petru, *Emonske nekropole*, t. 45: 23; 64: 19; Gaspari, *Prazgodovinska in rimska Emona*, 218, sl. 244.

V grobu 894 sta bila poleg luničastega obeska in ostalih najdb tudi dve lupini porcelanastega polža – kavrija (*Cypraeidae*) (Slika 7). Na lupini sta pritrjeni bronasti zanki, zato ju nekateri avtorji obravnavajo kot uhana,⁷⁷ drugi kot obeska.⁷⁸ Oblika hišice kavri polža bolj kot oblika katerekoli druge morske školjke spominja na ženski spolni organ in od tu izvira njegova simbolika, povezana s predstavami o plodnosti, bogastvu in sreči. Školjke nasploh predstavljajo simbol rojstva, regeneracije, življenja, ljubezni, poroke. V grško-rimski tradiciji je pri pogrebnih obredih školjka predstavljala tudi vstajenje.⁷⁹ Kavriji naj bi bili tudi amuleti z apotropejskimi in profilaktičnimi lastnostmi. In čeravno je bila v rimskem svetu simbolika vulve kot *apotropaion* mnogo redkejša kot falus, je ravno tako služila za obrambo pred demoni in predvsem pred zlobnim očesom, medtem ko je kavri polž sodil med zaščitne amulete, ki naj bi preprečevali in odvrčali zlo, bolezen ali nesrečo. V času rimskega in tudi zgodnjeresrednjeveškega obdobja se kavriji pojavljajo v otroških in ženskih, le izjemoma v moških grobovih, ponekod na Bližnjem vzhodu pa se še danes uporablja kot zaščitnik majhnih otrok pred zlobnim očesom.⁸⁰

Crepundia (krepundije)

Slika 8: Rimskodobna krepundija (Johnston Whetstone, *The Private Life of the Romans*, sl. 17).

77 Petru, *Emonske nekropole*, 83, t. 64: 20–21; Gaspari, *Prazgodovinska in rimska Emona*, 218, sl. 244.

78 Mikl Curk, »Iz materialne kulture k vprašanju verstva«, 184.

79 Chevalier, Gheerbrant, *Penguin Dictionary of Symbols*, 239, 871–872; Cooper, *Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*, 44, 144–145.

80 Obširneje o kavrijih kot amuletih v Lennartz, »Meeresschnecke Cypraea als Amulett«, 195–217.

Slika 9: Votivni kipec otroka s predstavitvijo krepundije na prsih in hrbtu iz Muzeja Pio-Clementino (Vatikanski muzeji) (Visconti, Oeuvres de Ennius Quirinus Visconti, t. 22).

Za prenos lastnosti amuleta na osebo je bil najpomembnejši telesni stik, zato so se amuleti nosili na vidnih mestih, na roki, pasu ali okoli vratu, največkrat na ovratnicah ali pri manjših otrocih prišiti na oblačila, kjer so odvrčali poglede zlobnega očesa.⁸¹ Amulete so lahko nosili kot posamične obeske na ovratnicah ali zapestnicah, ker pa več amuletov pomeni več zaščite, poznamo tudi t. i. sestavljene amulete. Najbolj znane med njimi so krepundije (*crepundia*) (Slika 8). Beseda *crepundia* izvira iz latinske besede *crepo*, ki pomeni »ropotati ali ustvarjati hrup«, zato bi jih lahko označili kot ropotuljice. Očitno

81 Whitmore, »Fascinating Fascina«, 54–59; Whitmore, »Phallic Magic«, 24–26.

pa krepundije niso bile le ropotuljice ali igrače, ki bi jih dajali nemirnim otrokom, da bi jih zamotili, temveč gre za niz posebej oblikovanih amuletov za zaščito pred boleznimi in drugimi nevarnostmi. Za časa življenja so krepundije otroke varovale, po smrti pa so jih polagali v grobove.⁸² Krepundije so bile ovratnice in zapestnice, sestavljene iz večjega števila obeskov, v veliki večini pa so najdene v otroških grobovih, redko v grobovih mlajših žensk.⁸³ Izgled in uporabo krepundije dobro ilustrira kip dečka iz muzeja v Vatikanu, z nizom dvajsetih amuletov različnih oblik na vrvcu, ki leži prek prsi (Slika 9). Toda ker definicija krepundij glede števila obeskov ni natančna, nekateri avtorji kot krepundije širše obravnavajo tudi nize z najmanj dvema obeskom, saj naj bi tudi takšne opravljale osnovno funkcijo krepundije – ropotanje oziroma proizvajanje zvoka.⁸⁴ Po tej definiciji bi med krepundije lahko uvrstili tudi bulo in obesek v obliki falusa iz groba 5 na Kozolcu.⁸⁵

Steklene jagode

Zaščitniško vlogo pa so imele lahko tudi nekatere jagode, jantarne ali steklene, ki se pojavljajo v grobovih na prostoru Rimskega cesarstva in v Barbariku, pogostejše so predvsem v poznorimskem obdobju na panonskih grobiščih.⁸⁶ V emonskih grobovih najdene steklene jagode so bile sicer, kot kaže njihova lega v grobu, največkrat nanizane na ogrlicah in zapestnicah, ki so krasile otroke, mladostnike in ženske.⁸⁷ Med sicer prevladujočimi enobarvnimi jagodami posebno pozornost vzbujajo redke jagode nenavadnih oblik in okrasov, pogosto izdelane iz neprosojnega stekla temne barve. Večkrat se pojavljajo v otroških grobovih, kot na primer v grobu 35 s Kozolca, v katerem je bil pokopan okoli 5 let star otrok.⁸⁸ Kot edini pridatek so bile v predelu vratu najdene štiri steklene jagode iz temnega stekla (Slika 10). Dve sta večji podolgovati, od katerih je ena okrašena z modrim peresastim okrasom, dve obročasti krasijo valovite črte in očesca. Na severno emonskem grobišču sta bili jagodi iz neprosojnega temnega stekla najdeni še ob lobanji skeleta v grobu 224; ena ima okras belih in modrih prepletajočih se niti in rumenih očesc med njimi, druga je okrašena

82 Faraone, *Transformation of Greek Amulets*, 58; Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 64–65, 164–167.

83 Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 164–165.

84 Vojvoda, Golubović in Mikić, *Mors Immatura*, 165–166.

85 Okostje, razen nekaj zob in pogačice, ni bilo ohranjeno. Glede na lego bule in obeska v obliki falusa domnevamo, da sta ležala ob lobanji in sta torej bila obeska na ovratnici (Karo et al., »Skeletni grobovi«, 70).

86 Migotti, »Kasnoantičko groblje na Štrbincima«, 156.

87 Karo, »Ogrlice in zapestnice iz steklenih jagod«.

88 Karo et al., »Skeletni grobovi«, 124–125.

z valovnico rumene barve.⁸⁹ Tudi v tem grobu ni bilo drugih jagod, ki bi bile nanizane skupaj z njima.

Slika 10: Steklene jagode v otroškem grobu 35 na grobišču Kozolec (foto: A. Peunik; Karo et al., »Skeletni grobovi«, sl. 265).

Take jagode zaradi svoje velikosti in barvitost niso nujno le okrasni/nakitni predmeti, njihova funkcija je lahko tudi zaščitniška. Na to kaže dejstvo, da so največkrat najdene v grobovih otrok in mladostnikov. Tu se pojavljajo posamično ali v manjšem številu in niso vedno odložene na mestu nošenja, ampak lahko tudi drugje v grobu.⁹⁰ Izrazit simbolni pomen naj bi imele zaradi svoje barve in kroglaste oblike, pa tudi zaradi motiva krogov in pik, ki naj bi umrlega varovali pred očmi zlih duhov, ter motiva valovnic kot prisposdobe neprekinjene niti življenja.⁹¹ V nekaterih grobovih so poleg takih jagod najdeni še drugi priveski, npr. jantarni amuleti, koščeni obeski, bule ipd. (Slika 8). Domneva se, da so otroci in mladostniki obeh spolov te nosili že v času življenja tako kot krepundije.⁹²

MED SVETOM ŽIVIH IN SVETOM MRTVIH

Pogreb je obred prehoda, ko steče proces ločevanja pokojnega od sveta živih in njegova integracija v svet mrtvih. Smrt v socialnem smislu ni dogodek, ampak proces, in ta proces je poln negotovosti. Liminalno stanje med ločitvijo od sveta živih in vključenjem v svet mrtvih je tvegano in nevarno tako za žive kot za

89 Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, 49, t. 63: 3, 4 (grob 224).

90 Migotti, »Kasnoantična nekropola na Štrbincima«, 192–193.

91 Migotti, »Kasnoantično groblje na Štrbincima«, 159.

92 Prav tam, 160; Karo, »Ogrlice in zapestnice iz steklenih jagod«, 224–225.

tiste, ki morajo do konca preiti v novo stanje.⁹³ Zato so potrebni rituali, obredi prehoda, ki jih je treba izvesti pravilno, da zaradi morebitnih napak mrtvi ne bodo nemirni, da kot zli in nevarni duhovi ne bodo ogrožali živih. Eden teh je prilaganje novcev umrlemu, da bo prehod enostavnejši.

Novci

Med prepoznavnimi verovanji iz antične dobe, poznanimi tako iz pisnega⁹⁴ kot iz likovnega izročila, je tudi verovanje, da brodnik Haron, ki vozi umrle duše čez reko Stiks (tudi Aheront) do podzemlja Hada, za svoje delo pričakuje plačilo. Zato je treba pokojniku v usta ali dlan položiti denar. Številni antični avtorji slednjega imenujejo obolos, torej zanj uporabljajo ime grškega novca nižje nominalne vrednosti, ki je ustrezal šestini drahme.⁹⁵ Ali ta običaj potrjujejo tudi grobne najdbe iz Emone? Za severno emonsko grobišče lahko na podlagi dostopnih podatkov v grobem ocenimo, da je imelo petnajst odstotkov grobov novce.⁹⁶ To število se ujema z deleži grobov z novci na drugih grobiščih v Rimskem cesarstvu, pri čemer je treba upoštevati časovno in regionalno razlikovanje; deleži novcev v grobovih lahko namreč v nekaterih primerih presegajo celo štirideset odstotkov, praviloma pa so precej manjši.⁹⁷

Na emonskih grobiščih v grobovih prevladujejo bronasti novci iz 1. in 2. stoletja, med njimi še posebej bronasti asi, torej novci najmanjše vrednosti,⁹⁸ prav te pa lahko interpretiramo kot plačilo Haronu. V nekaterih grobovih je bilo položenih več novcev, za katere lahko, če so bili položeni na predel prsi ali pasu, domnevamo, da so bili verjetno shranjeni v mošnjičku. Polaganje več kot dveh novcev v grob je značilno za poznorimsko obdobje, še posebej v provinci Panoniji.⁹⁹ Tak primer je tudi pridani mošnjiček (*marsupium* ali *crumina*), od katerega se je ohranil del tkanine, z enaindvajsetimi bronastimi novci cesarja Magnencija, ki so ga obesili okrog vratu moškemu, pokopanemu v grob 44 na grobišču Kozolec (Slika 11).¹⁰⁰ Teh primerov ne moremo neposredno povezati z verovanjem o Haronovem obolu, vendar jih lahko interpretiramo kot denar,

93 Alfayé, »Sit tibi terra gravis«, 182–183.

94 Günther E. Thüry je zbral vse navedbe pri grških in rimskih avtorjih; prim. Thüry, *Antike Münze als Fundgegenstand*, 98–100, 110–115.

95 Thüry, *Antike Münze als Fundgegenstand*, 95.

96 Za primerjavo: na petovionskih zahodnih grobiščih je grobov s pridanimi novci nekoliko več, in sicer okoli dvajset odstotkov (Miškec, »Analysis of the coin finds from the graves«, 135).

97 Gorecki, »Münzbeigabe, eine mediterranea Grabsitte«, 100.

98 Miškec, »Analysis of the coin finds from the graves«, 135–137.

99 Gorecki, »Münzbeigabe, eine mediterranea Grabsitte«, 100; Torbágyi, »Purse Finds' in the late Roman graves«.

100 Miškec, »Novci«, 190–192.

namenjen za plačilo stroškov na drugem svetu.¹⁰¹ Ne glede na različne interpretacije pa je najbolj splošna razlaga, da imajo novci magično-religiozni pomen, saj je v rimskem obdobju veljalo splošno prepričanje, da imajo okrogle stvari brez ostrih robov in predmeti iz kovine, še zlasti bron, posebno moč, da odganjajo nesrečo in varujejo pred zlom.¹⁰²

Slika 11: Skupek 21 bronastih novcev, zavitih v pleten mošnjiček iz lanene tkanine, položen v grobu 44 na grobišču Kozolec (foto: G. Babič; Karo et al., »Skeletni grobovi«, 137).

Novci se pojavljajo tako v žganih kot skeletnih grobovih. Na nekaterih izmed njih so sledovi ognja, kar bi lahko pomenilo, da so jih kot daritev med obredom sežiganja obredno vrgli na grmado skupaj z drugimi predmeti.¹⁰³ Med daritve (votive), odložene pri spominskih slovesnostih na grobišču, pa sodijo tudi novci, ki jih najdemo v jamah ali jarkih blizu grobov.¹⁰⁴ Na grobišču Kozolec so v mejnem jarku odkrili večje število poznorimskih bronastih novcev, iz konstantinskega in valentinijanskega obdobja, okvirno torej iz 4. stoletja.¹⁰⁵ Novci so ležali dokaj enakomerno po vsej dolžini jarka, kar bi lahko kazalo, da gre za »ritualni depozit« (ritualno odlaganje). Težko rečemo, ali gre za obred, povezan z darovanjem, posvetilom ali votivom, lahko pa upravičeno

101 Vojvoda in Mrdić, *Nalazi novca sa viminacijumske nekropole Pečine*, 27.

102 Rossi, *Le necropoli urbane di Padova romana*, 289; Chevalier, Gheerbrant, *Penguin Dictionary of Symbols*, 118, 124–125, 543–544.

103 Gorecki, »Münzbeigabe, eine mediterranea Grabsitte«, 99.

104 Thüry, *Antike Münze als Fundgegenstand*, 93.

105 Miškec, »Novci«, 193–194.

sklepamo, da je grobiščni mejni jarek imel pomembno mesto, ki je zamejevalo svet živih od sveta mrtvih, kjer se je odvijala izmenjava med človekom in nadnaravnim svetom.¹⁰⁶

ZAŠČITA PRED NEVARNIMI UMRLIMI

Živi so verjeli, da na nespokojno bivanje na drugi strani ne vpliva zgolj nepravilna izvedba ritualov ob pokopu, ampak tudi način smrti. Verjeli so, da so tisti, ki so umrli prezgodaj, še posebej dekleta pred poroko, tisti, ki so umrli nasilne smrti, samomorilci in kriminalci ter tisti, ki so ostali nepokopani ali so bili pokopani, ne da bi izvedli uveljavljeni pogrebni ritual, ali pa so bili deležni nepravilnega/nepopolnega pogreba, lahko »nemirni umrli«.¹⁰⁷ Potolažiti so jih poskušali na različne načine.¹⁰⁸ Na emonskih grobiščih lahko jasno sledimo trem: pokopu na trebuhu, pridajanju žebļjev kot predmeta, ki naj umrlega »pritrđi« v grob, ter prilaganju zelo dragocenih predmetov v grobove mladih deklet, verjetno neporočenih ali nevest.

Ustaljena praksa pokopavanja skeletov na emonskih grobiščih je bilo polaganje pokojnika na hrbet.¹⁰⁹ Izjemoma so umrlega v grob položili na trebuh, kot na primer v grobu 433 na lokaciji PCL, v katerem je bil pokojnik verjetno odrasel moški,¹¹⁰ ter v grobovih 14 in 29 na najdišču Kozolec (Slika 2). V grobovih s Kozolca sta bila pokopana odrasel moški in mlada ženska.¹¹¹ Grobova sta bila v času, ko so vanju pokopali pokojna, na robu grobiščnega prostora. Kar ju loči od ostalih grobov, je poleg neobičajne lege skeleta časovna umestitev, saj sta bila, sodeč po predmetih v grobu, pokopana v času med prvo polovico 2. stoletja in 3. stoletjem, ko je bil prevladujoči tip pokopa na emonskih grobiščih še sežiganje umrlih.¹¹²

Na trebuhu pokopani pokojniki so v rimskem obdobju redki, pa vendar se pojavljajo po celotnem cesarstvu. V nekaterih primerih so nanje lahko položeni tudi kamni.¹¹³ Domnevno gre za magično prakso, s katero so želeli »nemirne umrle« zadržati v grobu, jim preprečiti, da bi vstali in škodili živim. Pogosto so namreč zakopani na robu grobišča, na prostoru namenjenem marginaliziranim posameznikom, zaznamovanim zaradi njihovega socialnega položaja, dela, ki so ga opravljali, duševne bolezni ali fizičnega videza, in

106 Osborne, »Hoards, Votives, Offerings«, 5.

107 Alfayé, »Sit tibi terra gravis«, 184–187.

108 Prav tam, 190–214.

109 Glej Plesničar–Gec, *Severno emonsko grobišče*; Županek, »Najdišče Kozolec: razvoj in ureditev grobišča«, 276.

110 Mulh, *Poročilo – lokacija Potniški center Ljubljana*, 237.

111 Karo et al., »Skeletni grobovi«, 86–88, 114–117.

112 Županek, »Najdišče Kozolec: razvoj in ureditev grobišča«, 276.

113 Alfayé, »Sit tibi terra gravis«, 193, sl. 5.

pokojnim, ki so umrli zaradi kuge ali so bili usmrčeni. Paleopatološke analize razkrivajo, da so na trebuhu pokopani posamezniki večkrat bolehalo za nalezljivimi boleznimi ali so bili zaradi bolezni drugačnega fizičnega izgleda.¹¹⁴ Tudi v grobu 29 na Kozolcu pokopana ženska je imela zaradi rahitisa močno ukrivljeni stegenenici in je bila na videz morda drugačna od drugih žensk; to bi lahko bil razlog za neobičajen način pokopa.¹¹⁵

Pogoste najdbe v grobovih iz rimskega obdobja so tudi kovani železni žebli in žeblički različnih velikosti in oblik. Predvsem večji žebli so lahko deli lesenih konstrukcij (npr. krst), manjši, s kratkim stebлом in gobasto (tudi kupolasto) in piramidalno glavico, pa so se uporabljali kot žeblički za okovanje obutve.¹¹⁶ Toda pojavljanja železnih žebeljev in žebličkov v grobovih ne moremo vedno razlagati kot ostankov uporabnih predmetov ali konstrukcij, to pa še zlasti velja v primerih, ko so najdeni posamično. Na območju Rimskega cesarstva se tako v žganih kot tudi skeletnih grobovih večkrat pojavlja kombinacija najdb, ki jo sestavljajo oljenka, žebelj, majhna keramična posodica oziroma žara ter pogosto novc (Slika 12), kar bi kazalo, sicer z lokalnimi značilnostmi, na določena pravila v grobnem ritualu.¹¹⁷ Takšno kombinacijo poznamo tudi z emonskih grobišč, kjer se pojavlja v nekaj deset grobovih.¹¹⁸ Žebli v grobovih pa bi lahko imeli zaradi svoje oblike, ki omogoča zabijanje v površino materialov, in zaradi surovine, iz katere so izdelani,¹¹⁹ tudi apotropijski in magičen pomen. Služili naj bi kot zaščita proti zlobnemu očesu ali škodljivim magičnim napadom. Nekateri avtorji sicer menijo, da so bili žebli v grobove položeni za »pritrnitev« duše umrlega, s čimer naj bi preprečili, da bi njihove duše tavale med živimi oziroma da so služili za zaščito živih pred mrtvimi. Šlo naj bi za duše zlobnih umrlih ali pa za »nemirne« duše, ki naj bi strašile na kraju, kjer so umrli.¹²⁰

114 Prav tam, 208–210.

115 Županek, »Najdišče Kozolec: razvoj in ureditev grobišča«, 276.

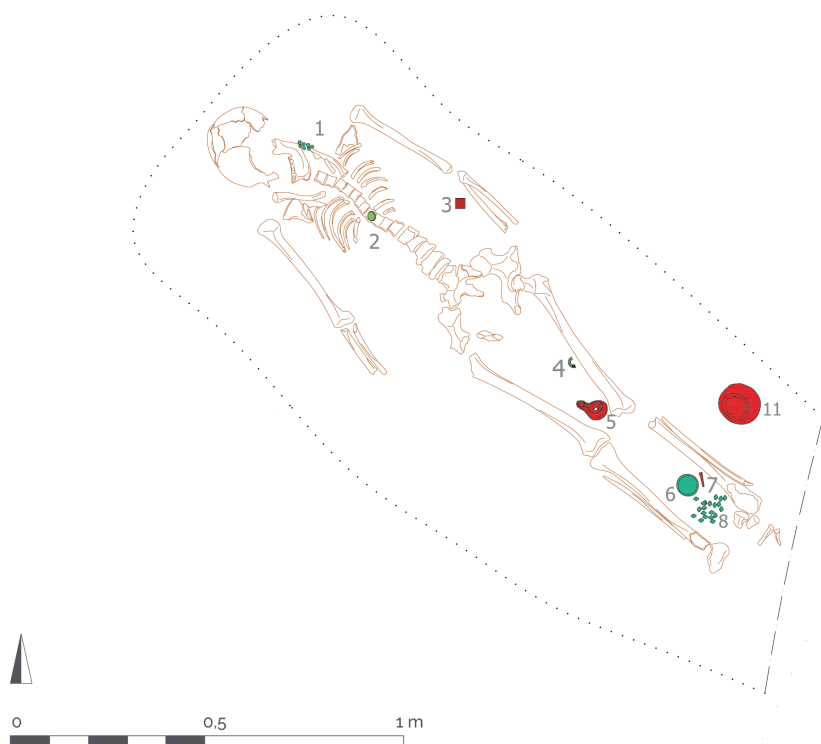
116 Tica, »Kovinske najdbe«, 207–208 (z navedeno dodatno literaturo).

117 Alfayé Villa, »Nails for the Dead«, 429–431, sl. 11–12.

118 Tica, »Kovinske najdbe«, 208; glej tudi Petru, *Emonske nekropole*, in Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*.

119 Železo, pa tudi bron in medenina, so imeli tudi v antičnem obdobju v določenih kontekstih apotropijsko moč in družbeni pomen. Za simboličen pomen bronca, medenine in železa glej Chevalier, Gheerbrant, *Penguin Dictionary of Symbols*, 118, 124–125, 543–544.

120 Baills-Talbi in Dasen, »Rites funéraires et pratiques magiques«, 607–608; Alfayé Villa, »Nails for the Dead«, 445–448. Oboje z navedeno dodatno literaturo.

Slika 12: V grobu 9 s Kozolca so bili med drugim najdeni tudi novc (2), oljenka (5), žebelj (7) in keramična skodelica (11), torej kombinacija najdb, ki se pogosto pojavlja v grobovih na območju Rimskega cesarstva (Karo et al., »Skeletni grobovi«, sl. 127).

Glede na obliko in material, iz katerega so izdelane, bi lahko podobno domnevali tudi za kovinske igle, da so v pogrebnem kultu imele apotropejski in magičen pomen.¹²¹

Tretja skupina »nemirnih umrlih« so pokopi prezgodaj umrlih, torej otrok in mladih. Za dekleta, umrla v pozni adolescenci, torej v rimskem toku življenja bodisi tik pred poroko ali kot neveste, tako kot za otroke velja, da so umrle, preden bi lahko izpolnile svoj potencial.¹²² V emonskih grobiščih je Kaja Stemberger identificirala osem tovrstnih grobov z zelo dragocenimi nakitnimi predmeti.¹²³ Tudi v njih se pojavljajo predmeti, ki smo jih definirali zgoraj kot apotropejske, pa tudi igrače.¹²⁴ V isto kategorijo, imenovano *mors immatura*,

121 Tica, »Kovinske najdbe«, 209.

122 Stemberger, »Identity of females buried at Colonia Iulia Emona«, 72.

123 Prav tam, 72–73.

124 Prim. opombo 18.

sodijo otroci, katerih pokopi so v emonskih grobiščih relativno redko odkriti, v njih pa ravno tako najdemo predvsem apotropejske predmete, igrače ter žebelje.¹²⁵ Na grobišču Kozolec bi mednje lahko uvrstili grob 27, v katerem je bil v amfori pokopan nedonošen otrok v 26.–30. tednu razvoja (Slika 13). V amforo je bil pridan tudi žebelj, ki naj bi imel magično moč, da »pritrđi« otroka in mu prepreči, da bi prihajal med žive.¹²⁶

Slika 13: V amforo pokopanemu nedonošenemu otroku v grobu 27 s Kozolca so pridali železen žebliček (foto: G. Babič).

SKLEP

Na grobiščih kolonije Emone je bilo doslej raziskanih več kot 3000 grobov, ki sodijo v čas od začetka 1. do prve polovice 5. stoletja. V prispevku smo predstavili arheološko sledljive ostanke praks pokopavanja v nekaterih od teh grobov, ki jih lahko označimo kot vraževerne in/ali magične. Identificirali smo uporabo različnih profilaktičnih obeskov, namenjenih zaščiti nosilca pred zlom in nevarnostjo ter prakso pridajanja novcev kot pomoč pokojnemu v procesu prehoda. Kot obrambo pred »nemirnim umrlim« smo definirali pokop v legi na trebuhu in prilaganje žebeljev, ki naj bi »nemirnega umrlega« zadržali v grobu.

¹²⁵ Bernarda Županek, »Childhood interrupted«.

¹²⁶ Županek, »Najdišče Kozolec: razvoj in ureditev grobišča«, 276.

Zaključujemo, da lahko glede na pridatke in način pokopa govorimo o ambivalentnem odnosu Emoncev do umrlih. V nekaterih grobovih so bili odkriti amuleti, namenjeni zaščiti nosilca pred zlom, gotovo v času življenja, morda pa tudi po smrti, medtem ko nekaj grobov z načinom pokopa priča o tem, da so umrlega želeli pod zemljo zadržati.

Bernarda Županek
Muzej in galerije mesta Ljubljane
bernarda.zupanek@mgml.si

Alenka Miškec
Narodni muzej Slovenije
alenka.miscec@nms.si

Špela Karo
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
Center za preventivno arheologijo
spela.karo@zvkd.si

Gojko Tica
Tica Sistem d.o.o.
tica.sistem@gmail.com

BIBLIOGRAFIJA

- Alfayé, Silvia. »Sit tibi terra gravis: magical-religious practices against restless dead in the ancient world.« V: *Formae mortis: el tránsito de la vida a la muerte en las sociedades antiguas*, ur. Francisco Marco Simón, Francisco Pina Polo in José Remesal Rodríguez, 181–216. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2009.
- Alfayé Villa, Silvia. »Nails for the Dead: A Polysemic Account of an Ancient Funerary Practice.« V: *Magical Practice in the Latin West. Papers from the International Conference held at the University of Zaragoza, 30 Sept. – 1 Oct. 2005*, ur. Richard L. Gordon in Francisco Marco Simón, 427–456. Religions in the Graeco-Roman World 168. Leiden, Boston: Brill, 2010.
- Badovinac, David, Iris Bekljanov Zidanšek, Mate Božinović, Jerica Brečić, Robert Erjavec, Jožica Hrustel, Samo Hvalec, Rene Masaryk, Sašo Porenta, Jašar Skorupan, Tomaž Verbič in Petra Vojakovič. *Poročilo o arheoloških raziskavah na območju gradnje parkirne hiše v Ljubljani, Kongresni trg*, zvezek I od XI (R. Masaryk ur.). Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2011.
- Baills-Talbi, Nathalie in Véronique Dasen. »Rites funéraires et pratiques magiques.« V: *Nasciturus, infans, puerulus vobis mater terra: la muerte en la infancia*, ur. Francesc Gusi i Jener, Susanna Muriel in Carmen Rosa Olaria Puyoles, 595–618. Castellón: Diputació, Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques, 2008.

- Baš, Angelos, ur., s sodelovanjem uredniških odborov. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Berdnik, Alenka Julijana, Rok Klasinc, Matej Draksler, Rene Masaryk, Tatjana Tomazov-Ravnik in Borut Toškan. *Končno strokovno poročilo o arheološki raziskavi – arheološko izkopavanje v Ljubljani – Slovenska cesta 55c, kat. št. 2434/1, k. o. 3269 Ajdovščina*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2018.
- Carroll, Maureen. *Infancy and Earliest Childhood in the Roman World. 'A Fragment of Time'*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Chevalier, Jean in Alain Gheerbrant. *The Penguin Dictionary of Symbols*. 2. izdaja. London: Penguin Books, 1996.
- Clarke, John R. *Roman Sex: 100 B.C. to A.D. 250*. New York: Harry N. Abrams, 2003.
- Cooper, Jean Campbell. *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*. Ponatis. London: Thames and Hudson, 1999.
- Dasen, Véronique. »Probaskania: Amulets and Magic in Antiquity.« V: *The Materiality of Magic*, ur. Dietrich Boschung in Jan N. Bremmer, 177–203. Morphomata 20. Paderborn: Wilhelm Fink, 2015.
- Dirjec, Janez, Tatjana Tomazov-Ravnik, Mija Topličanec in Borut Toškan. »Zaščitna arheološka izkopavanja na lokaciji SNG Opera (Ljubljana).« V: *Emona med Akvilejo in Panonijo*, ur. Irena Lazar in Bernarda Županek, 27–47. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba Annales, 2012.
- Draksler, Matej. *Mesečno poročilo o arheoloških raziskavah na Trgu mladinskih delovnih brigad*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, Arheološki konzorcij za Ljubljano, september 2021.
- Faraone, Christopher A. *The Transformation of Greek Amulets in Roman Imperial Times*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2018.
- Ferle, Mojca, Primož Gašperič, Martin Horvat, Ana Pokrajac, Janez Polajnar, Ana Porok, Barbara Savenc, Irena Šinkovec, Blaž Vurnik, Matija Zorn, Irena Žmuc in Bernarda Županek. *Zgodovina Ljubljane. Od kolišč do zelene prestolnice*. Ljubljana: Mestni muzej. Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2018.
- Gaspari, Andrej, Rene Masaryk in Pavla Peterle Udovič. *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Šumi v Ljubljani 2004/2005*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Arhej, 2005.
- Gaspari, Andrej. »*Apud horridas gentis ...*« *Začetki rimskega mesta Colonia Iulia Emona / Beginnings of the Roman Town Colonia Iulia Emona*. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljana, 2010.
- Gaspari, Andrej. *Prazgodovinska in rimska Emona: vodnik skozi arheološko preteklost predhodnice Ljubljane / Prehistoric and Roman Emona: A guide through the archaeological past of Ljubljana's predecessor*. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljana, 2014.
- Gaspari, Andrej, Samo Hvalec, Rene Masaryk, Rafko Urankar, Jana Stehlikova, Iris Bekljanov Zidanšek, Tina Žerjal, Jerica Brečić, Tomaž Verbič, Tamara Leskovar, Katarina Kolar, Grega Babič in Borut Plohl. *Prvo strokovno poročilo o predhodni arheološki raziskavi – arheoloških raziskavah ob gradnji in arheološkem izkopavanju v Ljubljani na Gosposvetski cesti zaradi rekonstrukcije vodovoda in kanalizacije ter obnove ulice*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, Arheološki konzorcij za Ljubljano, 2018.

- Gencheva, Evgenia. *The Everyday Life of the Roman Legionary on the Lower Danube. XXII International Limes Congress. Rousse, Bulgaria. The Catalogue of the exhibition. 2.* izdaja. Sofia: National institute of archaeology with museum, 2013.
- Golani, Amir. »Cowrie Shells and their Imitations as Ornamental Amulets in Egypt and the Near East.« V: *Beyond Ornamentation. Jewelry as an Aspect of Material Culture in the Ancient Near East*, ur. Amir Golani in Zuzanna Wygnańska, 71–94. Polish Archaeology in the Mediterranean 23/2. Special Studies. Warszawa: University of Warsaw Press, 2014.
- Gorecki, Joachim. »Die Münzbeigabe, eine mediterranea Grabstätte. Nur Fährlohn für Charon?« V: *Des Lichtes beraubt. Totenehrung in der römischen Gräberstraße von Mainz-Weisenau* (Katalog zur Ausstellung, 08. 09. – 19. 11. 1995, Frankfurt, Augsburg, Linz, Kassel), ur. Marion Witteyer in Peter Fasold, 93–103. Mainz: Landesamt für Denkmalpflege Rheinland-Pfalz, Archäologische Denkmalpflege, Frankfurt am Main: Museum für Vor- und Frühgeschichte- Archäologisches Museum, 1995.
- Hofman, Barbara. *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Ljubljana-Tobačna 2009, parc. št. 188/1, 188/2, 188/5 in 18894 k.o. Gradišče II, EŠD 18810 Ljubljana – Arheološko najdišče ob Tržaški cesti*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Okra, 2009.
- Humer, Franz, ur. *Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole*. Katalogband. St. Pölten, Wien: Amt der NÖ Landesregierung, Abt. Kultur und Wissenschaft, Archäologischer Park Carnuntum, 2006.
- Hvalec, Samo, Iris Bekljanov Zidanšek, Tomaž Verbič, Tatjana Tomazo-Ravnik, Borut Toškan, Janez Dirjec in Metka Culiberg. *Tobačna mesto. Zaključno poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah na najdišču Ljubljana – Tobačna mesto (faza 1.1.)*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Arhej d.o.o., 2012.
- Istenič, Janka. »Column grave monument from Emona.« *Arheološki vestnik* 64 (2013): 149–175.
- Ivčević, Sanja. »Lunulasti privjesak konjske orme / Lunate pendant from a horse harness« V: *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj / Finds of the Roman Military Equipment in Croatia*, ur. Ivan Radman-Livaja, 97, kat. št. 88–90. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2010.
- Johns, Catherine. *Sex or Symbols. Erotic Images of Greece and Rome*. London: The British Museum Press, 1989.
- Johnston Whetstone, Harold. *The Private Life of the Romans*. Chicago: Scott, Foresman and Company, 1903.
- Karo, Špela, Alenka Miškec, Gojko Tica, Tina Žerjal, Borut Toškan in Tatjana Tomazo Ravnik. »Skeletni grobovi.« V: *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*, ur. Alenka Miškec in Špela Karo, 62–138. Situla 45. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020.
- Karo, Špela. »Ogrlice in zapestnice iz steklenih jagod.« V: *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*, ur. Alenka Miškec in Špela Karo, 219–225. Situla 45. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020.
- Kovač, Damir in Remza Koščević. *Falansom protiv uroka. Arheološka zbirka dr. Damir Kovač / The phallus vs the curse. The archaeological collection of dr. Damir Kovač*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2003.
- Lennartz, Annette. »Die Meeresschnecke Cypraea als Amulett im Frühen Mittelalter. Eine Neubewertung.« *Bonner Jahrbuch* 104 (2004): 163–232.

- Migotti, Branka. »Kasnoantička nekropola na Štrbincima kod Đakova – iskopavanja u 2001.« *Arheološki radovi i rasprave* 14 (2004): 141–246.
- Migotti, Branka. »Rimska bula u Panoniji.« *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., 40 (2007): 187–219.
- Migotti, Branka. »Kasnoantičko groblje na Štrbincima kod Đakova – iskopavanja u 2004 i 2005.« *Arheološki radovi i rasprave* 16 (2009): 105–224.
- Mikl Curk, Iva. »Iz materialne kulture k vprašanjem verstva in premožnosti na slovenskem ozemlju ob koncu 4. stoletja.« *Arheološki vestnik* 48 (1997): 179–189.
- Miškec, Alenka. »Analysis of the coin finds from the graves in the northern cemetery of Emona.« V: *Emona: med Akvilejo in Panonijo / between Aquileia and Pannonia*, ur. Irena Lazar in Bernarda Županek, 133–141. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba Annales, 2012.
- Miškec, Alenka, Bernarda Županek, Špela Karo in Gojko Tica. *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*. Situla 45. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020.
- Miškec, Alenka. »Novci.« V: *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*, ur. Alenka Miškec in Špela Karo, 188–194. Situla 45. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020.
- Mulh, Tadeja. *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Potniški center Ljubljana 2007/2008*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, 2008.
- Nicolay, Johan. *Armed Batavians. Use and Significance of Weaponry and Horse Gear from Non-Military Contexts in the Rhine Delta (50 BC to AD 450)*. Amsterdam Archaeological Studies 11. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.
- Osborne, Robin. »Hoards, Votives, Offerings: The Archaeology of the Dedicated Object.« *World Archaeology* 36, št. 1 (2004): 1–10.
- Parker, Adam. »Curing with Creepy Crawlies: A Phenomenological Approach to Beetle Pendants Used in Roman Magical and Medicinal Practice.« *Theoretical Roman Archaeology Journal* 2 (2019): 1–16.
- Pavković, Sandra, Matej Draksler, Anja Ipavec, Tina Žerjal, Jerica Brečić, Iris Bekljanov Zidanšek, Andreja Krašna, Lina Furlan in Rok Klasinc. *Prvo strokovno poročilo o predhodni arheološki raziskavi – arheoloških raziskavah ob gradnji in arheološkem izkopavanju – v Ljubljani na Tržaški cesti zaradi ureditve površin za pešce in kolesarje ter menjave komunalne infrastrukture*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, Arheološki konzorcij za Ljubljano, 2021.
- Petru, Sonja. *Emonske nekropole, odkrite med leti 1635–1960*. Katalogi in monografije 7. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1972.
- Plesničar-Gec, Ljudmila. *Severno emonsko grobišče*. Katalogi in monografije 8. Ljubljana: Mestni muzej, 1972.
- Plesničar-Gec, Ljudmila. *Urbanizem Emone*. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999.
- Radman-Livaja, Ivan. *Militaria Sisciensia. Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu / Militaria Sisciensia. Finds of the Roman military equipment in Sisak in the holdings of the Archaeological Museum in Zagreb*. Katalogi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu 1. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2004.
- Radman-Livaja, Ivan. »Roman belt-fittings from Burgenae.« *Journal of Roman Military Equipment Studies* 16 (2008): 295–308.

- Rossi, Cecilia. *Le necropoli urbane di Padova romana*. Antenor Quaderni 30. Padova: Padova University Press, 2014.
- Sessa, Kristina. *Daily Life in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Sivec, Irena in Božena Dirjec. *Iz Vulkanove delavnice. Bronasti predmeti, bogastvo Emone*. Katalog ob razstavi Mestnega muzeja Ljubljana, Kulturno informacijski center Križanke, od 9. 4. do 16. 5. 1998. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 1998.
- Spasić-Đurić, Dragana / Спасић-Ђурић, Драгана. »Falički motivi iz Viminacijuma.« / »Фалички мотиви из Виминацијума«. *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 24 (2008): 121–174.
- Sraka, Marko, Rok Bremec, Tadej Hrženjak, Gregor Babič, Mojca Kren, Polona Janežič, Matjaž Jenko, Rene Masaryk in Samo Hvalec. *Prvo strokovno poročilo o arheoloških raziskavah na lokaciji Ljubljana – Slovenska cesta, Vošnjakova ulica, Kersnikova ulica in Dvorakova ulica (18-0354)*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, Arheološki konzorcij za Ljubljano, 2020.
- Sraka, Marko, Matej Draksler, Jasna Štajdohar, Jasmina Magdič, Davor Pečar in Ana Kovačič. *Prvo strokovno poročilo o arheološki raziskavi – arheološka raziskava in odstranitev arheološke ostaline – arheološke raziskave ob gradnji v Ljubljani zaradi rušitve in novogradnje poslovno-stanovanjskega objekta na zemljiščih s parc. št. 3519, 3521, 3522, vse k.o. 1737 – Tabor (20-0426 Ljubljana – Vidovdanska ulica – Gamen)*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Skupina Stik, 2021.
- Sraka, Marko, Matej Draksler in Jasna Štajdohar. *Prvo strokovno poročilo o arheoloških raziskavah na lokaciji Ljubljana – Dunajska cesta (21-0334)*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Ljubljana: Skupina Stik, Muzej in galerije mesta Ljubljane, Arheološki konzorcij za Ljubljano, 2021.
- Stemberger, Kaja. »Identity of females buried at Colonia Iulia Emona.« *Arheo* 31 (2014): 69–81.
- Szilágyi, Magdolna. »Late Roman Bullae and Amulet Capsules in Pannonia.« *Annual of Medieval Studies at CEU* 11 (2005): 9–27.
- Šašel Kos, Marjeta. »Boginja Ekorna v Emoni.« *Zgodovinski časopis* 46, št. 1 (1992): 5–12.
- Thüry, Günther E. *Die antike Münze als Fundgegenstand. Kategorien numismatischer Funde und ihre Interpretation*. Oxford: Archaeopress, 2016.
- Tica, Gojko in Rok Bremec. *Prvo strokovno poročilo o arheoloških raziskavah na lokaciji Ljubljana – Slovenska cesta – Bavarski dvor*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Slovenska Bistrica: PJP d.o.o., 2019.
- Tica, Gojko. »Kovinske najdbe.« V: *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*, ur. Alenka Miškec in Špela Karo, 195–209. Situla 45. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020.
- Tomažinčič, Špela. *Končno strokovno poročilo o arheoloških izkopavanjih na območju izgradnje podzemnih zbiralnic na Štefanovi 4 v Ljubljani*. Neobjavljeno strokovno poročilo. Kranj: Magelan, 2014.
- Torbágyi, Melinda. »‘Purse Finds’ in the Late Roman Graves in Pannonia.« V: *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler*, ur. Szilvia Bíró, 525–536. Győr: Mursella, 2009.
- Toynbee, Jocelyn M. C. *Death and burial in the Roman world*. London: Thames and Hudson, 1971.
- Uroda, Nikolina. »Privjesak / Pendant.« V: *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj / Finds of the Roman Military Equipment in Croatia*, ur. Ivan Radman-Livaja, 154–157, kat. št. 32–43. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2010.

- Visconti, Ennius Quirinus. *Oeuvres de Ennius Quirinus Visconti. Musée Pie – Clémentin. Tome Troisième*. Milan: Chez J. P. Giegler, Libraire, 1820.
- Vojvoda, Mirjana in Nemanja Mrdić. *Nalazi novca sa viminacijumske nekropole Pećine i njihova uloga u pogrebnom ritualu / Coin finds from the Viminacium Necropolis of Pećine and their role in Funerary Ritual*. Viminacium 5. Beograd: Arheološki institut, 2017.
- Vojvoda, Mirjana, Snežana Golubović in Ilija Mikić. *Mors Immatura. Novac i apotropejsko-profilaktički elementi u pogrebnim ritualima – južna nekropola Viminaciuma / Mors Immatura. Coinage and apotropaic-prophylactic elements in funeral rituals – southern Viminacium cemetery*. Posebna izdanja 72. Beograd: Arheološki institut Beograd, 2021.
- Whitmore, Alissa. »Fascinating Fascina: Apotropaic Magic and How to Wear a Penis.« V: *What Shall I Say of Clothes? Theoretical and Methodological Approaches to the Study of Dress in Antiquity*, ur. Megan Cifarelli in Laura Gawlinski, 47–65. Selected Papers on Ancient Art and Architecture 3. Boston: Archaeological Institute of America, 2017.
- Whitmore, Alissa. »Phallic Magic: A Cross Cultural Approach to Roman Phallic Small Finds.« V: *Material Approaches to Roman Magic. Occult Objects and Supernatural Substances*, ur. Adam Parker in Stuart Mckie, 17–31. TRAC Themes in Roman Archaeology 2. Oxford in Philadelphia: Oxbow Books, 2018.
- Županek, Bernarda. »Childhood interrupted: infant burials on Colonia Iulia Emona's northern cemetery.« European Association of Archaeologists Conference, session Child's life between play and work, 2016, https://www.academia.edu/36789510/Childhood_interrupted_infant_burials_on_Colonia_Iulia_Emona_s_northern_cemetery (obiskano 10. 10. 2022).
- Županek, Bernarda. »Landscapes of the deceased: the structure and dynamics of the northern Emona necropolis.« V: *New Discoveries Between the Alps and the Black Sea: Results From the Roman Sites in the Period Between 2005 and 2015*, ur. Maja Janežič, Barbara Nadbath, Tadeja Mulh in Ivan Žižek, 253–279. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za preventivno arheologijo, Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, 2018.
- Županek, Bernarda in Mateja Ravnik, »Interpretacija struktur.« V: *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*, ur. Alenka Miškec in Špela Karo, 180–185. Situla 45. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020.
- Županek, Bernarda, »Najdišče Kozolec: razvoj in ureditev grobišča, način pokopa in demografska struktura.« V: *Severno emonsko grobišče – raziskave na najdišču Kozolec*, ur. Alenka Miškec in Špela Karo, 266–282. Situla 45. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2020.

POVZETEK

V prispevku raziskujemo materialne sledove vraževernih in magijskih praks na grobiščih rimske kolonije Emone. Prebivalci mesta so svoje umrle pokopavali na treh velikih grobiščih ob glavnih vpadnicah: vzhodno ob cesti proti Neviodunu, severno ob cesti v Celejo in Petoviono, zahodno ob cesti proti Akvileji. Doslej je bilo na vseh treh grobiščih odkritih prek 3000 grobov iz 1. do 5. stoletja.

Raziskave kažejo, da se obsežna grobišča dolgo živeče Emone niso spreminjala samo v prostoru, ampak tudi v času; ponekod je dokumentirana prekinitve uporabe grobišča med zgodnjo in pozno fazo ali več fazami. Spreminjal se je tudi način pokopa: v 1. in 2. stoletju so Emonci svoje mrtve sežigali, od 3. do 5. stoletja pa pokopavali nesežgane. Izjemoma prve skeletne grobove zasledimo že v 2. stoletju. Zelo raznovrstna je bila grobna arhitektura, prav tako prdatki; ti se razlikujejo po številu in strukturi.

Nekateri v grob položeni predmeti, kot so bule, obeski v obliki falusa in lunule ter steklene jagode, so lahko imeli funkcijo amuleta. Emonci so jih nosili že za časa življenja za obrambo pred zlom. Nekatere predmete, na primer novce, so svojci umrlih položili v grob za lažji prehod in bivanje v svetu mrtvih. Za zaščito živih pred umrlimi so uporabljali različne rituale, med drugim pokop na trebuhu ali pridajanje žebeljev, ki naj bi umrlega zadržali v grobu, ter prilagali zelo dragocene predmete v grobove mladih, prezgodaj umrlih, deklet. Materialni ostanki vraževerja in magijskih praks na emonskih grobiščih kažejo, da je bila kolonija Emona tudi v tem pogledu del rimskega sveta, kjer je bila uporaba zaščitnih amuletov vsakdanja praksa, in v katerem so bili ugotovljeni analogni sledovi pogrebnih ritualov.

Ključne besede: rimsko obdobje, Emona, pokop, grobne najdbe, vraževerje, magija

SUMMARY

The Emona Burial: Protection for the Living, Danger from the Dead

The paper explores the material traces of superstitious and magical practices on the burial sites of the Roman colony Emona. The inhabitants buried their dead on three large burial sites along the main thoroughfares: to the east along the Neviodunum road, to the north along the Celeia and Poetovio road, and to the west along the Aquileia road. So far the three sites have yielded over 3000 graves, dating from the period between the 1st and 5th centuries.

Explorations suggest that the vast burial sites of long-lasting Emona changed not only in space but also in time: some places evidence an intermission in the use of the site between its early and late stages or between several stages. The manner of the burial changed over time as well; while the 1st and 2nd centuries saw the cremation of the Emonian dead, the period from the 3rd to 5th centuries witnessed inhumation without cremation. Exceptionally, the earliest skeleton graves may be traced as far back as the 2nd century. The grave architecture was highly diverse, as were the grave goods, which varied in number and structure.

Some of the interred objects, such as bullae, phallus-shaped pendants, lunulae and glass beads, may have functioned as amulets. They were worn by Emonians already in their

lifetime as protection from evil. Other objects, such as coins, were laid in the grave by the relatives of the deceased to facilitate his or her passage to, and sojourn in, the world of the dead. To protect the living from the dead, a number of rituals were practised, such as burial in a prone posture or the addition of nails, meant to keep the deceased in the grave, while objects of great value were placed in the graves of prematurely deceased young girls.

The material remnants of superstition and magical practices on the Emona burial sites reveal that in this aspect, too, the colony of Emona was part and parcel of the Roman world, which daily used protective amulets and has yielded analogous traces of burial rituals.

Keywords: Roman period, Emona, burial, grave finds, superstition, magic

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.24.2.85-110>

Andrej Preložnik

Medicus invidiae: Petovionska fascina in njihova raba

Medicus invidiae, »zdravilec zavisti« iz naslova je besedna zveza, ki jo zapiše Plinij starejši v znanem odlomku, ki govori o apotropejski moči božanstva Fascinusa, ki v obliki obeska ščiti pred zavistjo tako otroke kot triumfatorje (*Naravoslovje* 28.7). Že samo ta primer kaže, kako priljubljena, raznolika in vsesplošna je bila med Rimljani raba podobe falusa v varovalne namene.

Arheološke najdbe potrjujejo ta vtis. Predvsem obeski-amuleti, namenjeni osebni rabi, so pogosta najdba.¹ Podobno obrambno vlogo so imele tudi falere in različni drugi deli konjske opreme, okrašeni s falusi – ščitili so konja (in posredno jezdeca). V obliki obeskov ali itifaličnih kipcev so varovali bivališča ali delavnice. Spet druge upodobitve falusov so nastopale – samostojno ali znotraj večje kompozicije – na javnih mestih kot okras javnih stavb ali podob.

Namen tega prispevka je podati pregled apotropejskih pojav falusa na območju Petovione, rimskodobnega Ptuja. Veliko, bogato in svetovljansko mesto nam tudi na tem področju postreže s pestrim naborom najdb. Moj cilj ni detajlna analiza posameznih predmetov. Ugotoviti želim, ali se iz najdiščnih kontekstov da kaj sklepati o njihovih lastnikih/uporabnikih, namembnosti in specifični dejavnosti, povezani z njimi.

Ptujske najdbe s falusi so bile že večkrat opažene in objavljane. Več predmetov je omenil v svojem vodniku že Mihovil Abramič. Njihov seznam je ob priliki novo odkritih najdb iz petdesetih let sestavil in komentiral Rudolf Bratanič.² Od takrat se je njihovo število še povečalo, predvsem z objavami starih najdb iz graškega Joanneuma, a tudi s pomembnimi unikatnimi odkritji z izkopavanj v zadnjih petdesetih letih.

1 Dasen »Les amulettes d'enfants«, »Probaskania«; Whitmore, »Fascinating Fascina«, »Phallic Magic«; Vass »Is that not Charming?«; Kovač in Koščević, *Falusom protiv uroka*; Alvar Nuño, »From domestic«; Спасић-Ђурић »Фалички мотиви«.

2 Bratanič, »Nove najdbe«.

AMULET PROTI ZLONOSNEMU OČESU

Najdišče: Zgornja Hajdina, grobišče 1893. Material: zlato. Mere: premer 1,7 cm. Hramba: UMJ 7637. Objava: *Katalog Archäologiemuseum*, 120/669.

Pregled začenjam z zelo izpovednim predmetom, okrogla ploščico iz zlate pločevine je okrašena z iztolčenim reliefom (slika 1). Na zgornjem robu ima dve predrtini, v kateri je vpeta iz žice izdelana zanka. V središču je prikazano oko, ki ga v krožno obdajajo in »napadajo« različni liki. Prepoznavni so strela, kuščar, zvezda, slon, škorpion (?), krilati falus, pes, lev, kača ter ptica (?).

Slika 1: Amulet proti zlonosnemu očesu (fotografija: Universal Museum Joanneum).

Motiv predstavlja nazoren napad na (hudobno) oko, predmet torej sodi med *praebia* (Varon, *LL* 7.107) – odvrčalne amulete proti negativnim energijam, ki »sevajo« iz očesa in čustvom, ki te sile generirajo: zavisti, zlobi, sovraštvu ali ljubosumju.

Taki prizori³ so poznani tudi s kamnitih reliefov, mozaikov, oljenk in gem, najbolj pogosti pa so prav na zlatih amuletih, ki so pritegnili pozornost zbirateljev in raziskovalcev že v 19. stoletju. Ti najzgodnejši primerki, ki so se preko zasebnih zbirk znašli v velikih svetovnih muzejih (Pariz, London, Dunaj, Vatikan, Firence) so bili pogosto brez vseh najdiščnih podatkov. Nove (pogosto detektorske) najdbe nam prinašajo vsaj lokacije, a večinoma še vedno brez konteksta.⁴

3 Temeljni pregled še vedno Engemann, »Zur Verbreitung«, 25–30.

4 Popisi: Jahn, »Über den Aberglauben«; Elworthy, *Evil eye*, 127–131; Seligmann, *Der böse Blick*, 151–152; Chinelli, »Gegen den Bösen Blick«, tab. 2.; Parker, »A Marble Relief«, 7–8, tab. 1.

Danes poznamo že okoli 20 takšnih predmetov. Velika večina je podobnih: okrogla zlata pločevina z iztločenim motivom, vendar so razlike v izvedbi tolikšne, da lahko govorimo o različnih izdelovalcih. Razlikujejo se tudi po načinu pripenjanja: večinoma imajo zanko na vrhu, nekateri na hrbtu, le posamezni pa kako drugače. Tudi prikazani liki niso vedno identični. Ob različnih nevarnih živalih (lev, slon, kača, kuščar, škorpion, ptica...) in orožju (bodalo, trizob, strela, lok...), je običajno tudi falus, ki s krili dobiva animalično naravo.

Zdi se, da so bili tovrstni amuleti cenjeni in predelovani, vsaj v en primerku se je nosil več stoletij po nastanku.⁵ Napadeno oko ostane priljubljen motiv amuletov tudi v pozni antiki, kjer pa poznamo le bronaste primerke.⁶ Nabor likov se takrat zoži, med opuščeni je – pričakovano – tudi falus.

Iz različnih razlogov so do zdaj bili bolj znani in v študijah upoštevani le zahodnoevropski primerki, a jih enako pogosto najdemo tudi na Balkanu. Ker je motiv v drugih medijih znan tudi z bližnjega vzhoda in severne Afrike, smemo pričakovati tovrstne amulete tudi tam.

Hajdinski primerek je bil najden ob izkopavanju nekropole, a o okoliščinah zaenkrat ne vemo nič natančnejšega. Od ostalih primerkov sta dva iz datiranih grobov – iz konca 1. oziroma sredine 2. stoletja, k tema lahko pogojno priključimo še enega, ki izhaja iz Herkulaneja in torej sodi v čas pred izbruhom ognjenika.⁷

Grob iz Rima je razen amuleta vseboval še dva obeska, par uhanov in prstan, vse izdelano iz zlata.⁸ Gre torej za osebne pridatke, namenjene ženski/dekllici iz višjega sloja. Zlato pa v tem grobu in na splošno pri tovrstnih amuletih ne kaže le na dodatno vrednost in dragocenost, temveč tudi na varovalno moč tega materiala, za katerega Plinij pravi, da odvrča uroke uperjene proti ranjencem in otrokom (*Naravoslovje* 33.25).

ZLATI OBESEK

Najdišče: Ptuj, bolnišnica 1990, grob SG 6. Material: zlato. Mere: dolžina 2 cm, premer 2,95 cm. Hramba: ZVKDS. Objava: Gojkovič in Žižek, *Rimski vsakdan*, 104/76; Tušek, »Arheološka zaščitna izkopavanja«, 67.

Preprosti polnoplastični bronasti obeski v obliki falusa so ena od najpogostejših vrst amuletov na sploh. Številne grobne najdbe potrjujejo, da gre prvenstveno (a ne izključno) za otroške amulete. Bistveno redkeje od bronastih falčnih obeskov pa so seveda njihove izvedbe v zlato.

5 Rusovce: Schmidtová in Ruttkay, »Das langobardische Gräberfeld«, 392, sl. 12.

6 Npr. Engemann, »Zur Verbreitung«, sl. 1, 6.

7 Massa Maritima: Chinelli, »Gegen den Bösen Blick«, 92; Rim, Stazione di Tor Sapienza: Musco, *Luoghi e paesaggi*, 185.

8 Musco, *Luoghi e paesaggi*, 185–186, sl. 36.

Tudi ptujski miniaturni zlat obesek, ki visi na obročku iz valovite žice, je bil odkrit v otroškem grobu, in sicer kot edini pridatek (slika 2). Za ta minuci-ozni izdelek ne poznamo neposredne primerjave, zaradi uporabe granuliranja pa se zdi dobra analogija že v 19. stoletju najden obesek iz Amiensa.⁹ Ta je nataknen na zlat žičnat obroček skupaj s stekleno, reliefno odtisnjeno ploščico, ki je datirana v 4. stoletje. Po doslej podanih domnevah je ptujski nekoliko starejši, iz 3. stoletja.

Slika 2: Zlati obesek (fotografija: arhiv ZVKDS CPA).

Je šlo pri tovrstnih amuletih za obeske, o kakršnih govori Varon, ko ome-nja *res turpicula* – očitno figure falusov – ki se obešajo dečkom okoli vratu z namenom priklicati dobro srečo (*LL 7.97: scaevola*)? Pri bronastih in pri amienškem ne govori nič proti temu, za ptujski primerek pa ni jasno, kako se je nosil. Žičnat obroček bi lahko predstavljal, kot bomo videli v nadaljevanju, tudi zapestnico. Ob tem velja omeniti, da so običajno obliko zlatih otroških amuletov predstavljali tudi drobni prstani s shematizirano prikazanim falu-som; mesto nošnje torej ne vpliva na uporabnost predmeta.

9 https://www.europeana.eu/en/item/2020708/society_albums_primeval_antiquities_pa79_6. Danes v british Museum v Londonu.

ZAPESTNICA Z MINIATURNIM DVOJNI FALUSOM IN JANTARNIM FALUSOM

Najdišče: Ptuj, brez konteksta. Material: bron, jantar. Mere: dolžina 1,5 cm premer žice 5 cm. Hramba: PMPO R 958. Objava: Abramić, *Poetovio*, 127; Mikl Curk, *Poetovio*, 21/958, T. 29: 2.

Še en miniaturni obesek v obliki falusa je bil odkrit na Ptuj, tudi tokrat na obročku iz valovite žice (slika 3). Obesek je droben in zelo stiliziran, le zaradi večjih in bolje izdelanih analogij lahko sklepamo, da gre za dvojni falus. Prvotne objave omenjajo razen tega na žici še jantarni obesek, prav tako v obliki falusa, ki pa ga med muzejskim gradivom danes ni mogoče identificirati.

Slika 3: Zapestnica z miniaturnim dvojni falusom (fotografija: arhiv PMPO).

Žica je primerljiva s tisto pri prejšnjem obesku, za obesek sam pa najdemo najbližjo primerjavo v Aquileji. Tam gre za kvalitetnejši izdelek iz zlata, a, zanimivo, prav tako v kombinaciji z jantarnim falusom.¹⁰

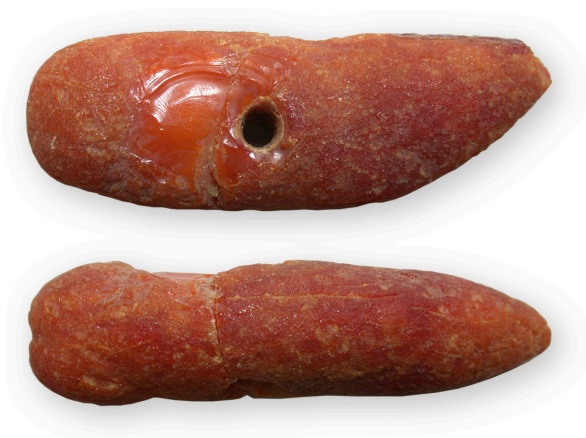
Za ptujski primer, ki je sicer brez vseh najdiščnih podatkov, lahko zato sklepamo, da je imel podobno apotropijsko funkcijo kot ostali drobni falusi – da je bil torej amulet, namenjen osebni rabi, najverjetneje zaščiti otroka.

¹⁰ <https://artefacts.mom.fr/result.php?id=AMP-4011>

JANTARNI FALUS

Najdišče: Spodnja Hajdina, grobišče 1893. Material: jantar. Mere: 4,7x1,6x1,3 cm. Hramba: UMJ-3850. Objava: neobjavljeno.

Veliko gradiva iz rimskodobnih grobov iz okolice Hajdine, ki so jih intenzivno izkopavali konec 19. stoletja, hrani graški Joanneum. Med njimi je tudi stiliziran, ploščat, v sredini predrt jantarni falus (slika 4). Za razliko od bronastih falusov, pri katerih sta skrotum in glans uda poudarjeno kroglasti, je ta tip jantarnih falusov bistveno drugače oblikovan. Izdelki so – verjetno zaradi krhkosti materiala in oblike, v kateri se surov jantar pojavlja – kompaktni, posamezni deli pa le nakazani. Glava je konične oblike in skoraj tako velika kot ostanek uda. Običajno ima gumbast zaključek, ki je pri hajdinskem odkrušen.

Slika 4: Jantarni falus (fotografija: Universal Museum Joanneum).

Podobne faluse najdemo med gradivom od Aquileje do Donave in vzdolž Jadrana.¹¹ Aquileia velja zaradi tesnih gospodarskih povezav in podobnosti med gradivom za izvorno območje jantarnih predmetov, najdenih vzdolž jantarne ceste, čemur lahko pritrdimo tudi v primeru tega obeska.

Običajno so del večjih apotropejskih setov, t. i. *crepundia*, ki jih sestavljajo amuleti, jagode, zvončki in drugi neobičajni predmeti, ki so jih, nanizane na vrstico ali trak, nosili otroci. Njihova sestava, poreklo in material so lahko zelo

11 Prim. npr. Calvi, *Ambre romane*, 110 (tip B), T. 79: 1a; Galletti, »Locum in deliciis«, 138–139, sl. 2; Pichlerova, *Gerulata*, 38/4, T. VII: 1.

heterogeni, po drugi strani pa poznamo tudi sete, v katerih prevladujejo ali so celo izključno jantarni obeski različnih oblik.

Tudi za jantar poznamo eksplicitne citate, ki govorijo o njegovi blagodejnosti za otroke, kadar je v obliki amuleta pritrjen na telo (Plinij, *Naravoslovje* 37.12).

Za hajdinski primerek ne poznamo konteksta in datacije, podobni obeski pa se običajno najdejo v otroških grobovih iz 1. ali 2. stoletja.

JANTARNA OBESKA

Najdišče: Zgornja Hajdina, grob 785. Material: jantar. Mere: dolžina 1,5 (e), 1,6 cm (f). Hramba: UMJ-3615e,f. Objava: Istenič, *Poetovio*, 256–257, T. 177: 6–7, sl. 67.

Jantarni predmeti iz groba 785 na Zgornji Hajdini so najlepši primer t. i. *crepundia* z območja Petovione. Sestavlja ga sedem kosov: en obesek kroglaste oblike (mošnja?), dva obeska v obliki čelade, en v obliki groteskne glave, en v obliki stilizirane žuželke (čebele ali škržata?) ali močno stiliziranega falusa, ter en, ki nakazuje značilno silhueto moškega osramja, vendar z odbitim falusom. Ob tem je ohranjen še en falus, ki pa ne glede na samo delno ohranjenost in ustrezno formo ne more biti manjkajoči del. Verjetno gre torej za del še enega, podobnega obeska (slika 5).

Slika 5: Jantarna obeska (fotografija: Universal Museum Joanneum).

Obeski, ki kažejo povešen falus od spredaj se datirajo v zgodnejši čas kot tisti, k prikazujejo erigiran falus.¹² Pogosto so izdelani iz kosti, redkeje (in verjetno kasneje) iz jantarja.¹³

12 Deschler-Erb in Božič, »A Late Republican Bone Pendant«,

13 Aquileia: Calvi, *Ambre romane*, T. 79: 1c; Brives, »Une inhumation«, sl. 2: 11–13; Viminacium: Спасић-Ђурић, »Фалички мотиви«, t. 2: 2,3.

Grob 785 je bil skeletni pokop v leseni, s svincem obloženi krsti. V njem je bila pokopan otrok, po Ferku deklica, ki je imela na prsih »ogrlico« iz jantarja. Podobne sete najdemo tudi v Italiji, Franciji ali na dalmatinski obali.¹⁴

Grob je datiran v 2. stoletje.

FAJANSNI OBESEK

Najdišče: Zgornja Hajdina 1893, grob 742. Material: fajansa. Mere: v. 1,6 cm. Hramba: UMJ-2543. Objava: Istenič, *Poetovio*, 240, T. 166: 1-2.

Skupaj z narebrenimi jagodami (devetimi belimi steklenimi, dvema zeleno-modrima »melonastima« fajansnima) sta bila v grobu 742 hajdinske nekropole odkrita tudi dva fajansna obeska (slika 6). Oba sta precej obrabljena in korodirana, a vsaj eden predstavlja osramje s povešenim falusom, medtem ko bi drugi lahko prikazoval isti motiv ali pa v pest stisnjene prste – *manu fica*. Primerjave zanju najdemo v pred leti odkritem depoju amuletov iz Pompejev, predvsem pa v vzhodnem Sredozemlju in v Črnomorju.¹⁵ Primerek s falusom iz Petovione je trenutno najbolj severozahodna najdba tega tipa. Tudi sicer so fajansni amuleti različnih oblik eksotična dobrina, ki le redko zaide v srednjo Evropo. Tradicionalno se jih povezuje z Egiptom, zaradi razširjenosti pa ni izključeno, da so jih izdelovale tudi delavnice na severnih obalah Črnega morja.

Grob s hajdinske nekropole je na podlagi oljenke datiran v flavijski čas - začetek 2. stoletja. Skoraj identičen niz je bil najden tudi v Zadru v grobu iz druge tretjine 2. stoletja.¹⁶

Slika 6: Fajansna obeska (fotografija: Universal Museum Joanneum).

14 Npr. Aquileia: Calvi, *Ambre romane*, XVII, fig. 13; Solin: Mardešič, »Jantar«, 179, 187/36–44; Poitiers-Dunes: Brives, »Une inhumation«.

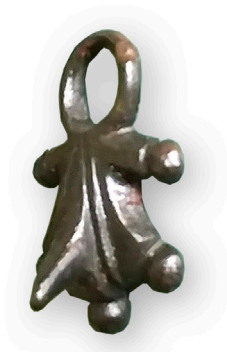
15 <http://pompeiiisites.org/en/press-releases/the-luck-and-the-protection-against-the-bad-fate-in-the-jewelry-of-regio-v/>; Whitmore, »Egyptian faience«.

16 Zadar-TC Relja 1989, grob 206: Eterović Borzić in Štefanac, *Antičko staklo*, 316/1016.

OBESSEK S KONJSKE OPRAVE

Najdišče: Ptuj, Panorama 1913. Material: bron. Mere: 3,5 cm. Hramba: PMPO R 8188. Objava: Abramič, »Archäologische Funde«, 119, sl. 103; Gojkovič in Žižek, *Rimski vsakdan* 117/113e.

Falusi so priljubljen dekorativni in apotropejski element na rimskodobni konjski opremi. Kot del le-te je interpretiran tudi obesek, najden na Panorami že pred sto leti (slika 7). Predstavlja stiliziran falus s skrotumom, njegova posebnost pa sta dodatna falusa tik pod zanko, ter kroglasti izrastki ob spodnjem robu. Poznan je le en primerljiv obesek, a zato praktično identičen. Najden je bil v Burnumu (Ivoševci) v Dalmaciji, na območju rimskega legijskega tabora iz 1. stoletja.¹⁷ Podobno datacijo lahko zato domnevamo tudi za ptujski primerek.

Slika 7: Obesek s konjske oprave (fotografija: Andrej Preložnik).

OBESSEK Z DVOJNIM FALUSOM

Najdišče: Ptuj, brez konteksta. Material: bron. Mere: 5 x 2,1 cm. Hramba: PMPO R 976. Objava: Mikl Curk, *Poetovio*, 22/978 (z napačno inv. št).

Ptujski muzej hrani tudi dokaj velik bronast obesek v obliki dvojnega falusa (slika 8). Pod danes odlomljeno zanko dva kroglasta testisa. S simetrično obliko in uravnoveženostjo daje vtis, da je prosto visel. Te oblike falusnih priveskov ne zasledimo v grobnih kontekstih. To, velikost zanke in celotnega predmeta govori v prid tega, da ne gre za osebni amulet/okras, temveč za

¹⁷ Zaninović, »Privjesci«, 287–288, sl. 11.

obesek, ki je prosto visel in “gledal” v dve smeri. Morda ga bi lahko v skladu s Plinijevo omembo fascinum obešenega na/pod triumfalni voz, povezovali z varovanjem vozov za prevoz tovora in ljudi?

Tovrstne dvojne obeske srečujemo predvsem v Podravju in Podonavju (Carnuntum, Aquincum, Sirmium?)¹⁸

Slika 8: Obesek z dvojnimi falusom (fotografija: Andrej Preložnik).

KRILATI OBESEK

Najdišče: Zgornji Breg pri Ptuju 1951, slučajna najdba ob rimski cesti. Material: bron. Mere: 5,8 cm. Hramba: PMPO R 10296. Objava: Bratanič, »Nove najdbe«, 365-366, sl. 4.

Falusi so v rimski ikonografiji pogosto prikazani z živalskimi pritklinami – predvsem krili in tacami. Na ta način se njihova moč še potencira, saj dobijo še animalične moči. Zaradi zanke je jasno, da so bili obešeni in da so prosto viseli in bili gibljivi. To je jasno predvsem pri tistih primerkih, ki imajo na verižicah še dodatno obešene zvonce, ki so z zvenenjem dodatno odvrčali negativne sile. Za tovrstne kipce se je uveljavil izraz *tintinabuli*, ki pa se zdaj uporablja za praktično vse polnoplastične animalične faluse.

¹⁸ Gotterbilder, 421/997, 998; Falusom protiv uroka, 51/85–89; Voss, »Is that not Charming«, 85, sl. 7: 8; 9: 8.

Tudi primerek, najden na Bregu pri Ptuju, je kvalitetno delo, z lepo izdelanimi krili in levjimi tacami (slika 9). Dinamična kompozicija prikazuje falus, ki se z levo zadnjo tacco praska po telesu. Tudi sam falus ima lasten falus. Ni jasno, ali je danes odlomljen rep bil realistično živalski, ali pa je tudi ta bil oblikovan kot dodaten falus. Primerljive kose najdemo med najdbami iz območja Pompejev.¹⁹

Ptujski kos je bil najden ob rimski cesti,²⁰ kar bi morda lahko govorilo v prid obeska na vozu, lahko pa gre za del opreme hiše ali lokala ob njej. Za nobenega od znanih tintinabulov ni mogoče nedvoumno reči, da je bil najden v takšnem okolju, lahko pa si pomagamo z gemo, ki prikazuje kupide v delavnici vencev.²¹

Slika 9: *Krilati obesek (fotografija: Andrej Preložnik).*

PEČATNA ŠKATLICA Z APLICIRANIM FALUSOM

Najdišče: Ptuj, brez konteksta. Material: bron, emajl. Mere: dolžina 3,3 cm. Hramba: PMPO R 974. Objava: Mikl Curk, *Poetovio*, 22/974, T. 23: 20; Gojkovič in Žižek, *Rimski vsakdan*, 91/12.

Pečatne škatlice se velikokrat povezujejo s pismenostjo in dopisovanjem, a so lahko varovale tudi pečat, s katerim je bilo označeno in zapečateno določeno blago. Večinoma so okrašene z geometrijskimi motivi, veliko skupino

19 npr: https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1814-0704-1257

20 Bratanič, »Nove najdbe«, 365, 372, skica 1.

21 Brandt, *Antike Gemmen* 150, 130, T. 301: 3088.

pa predstavljajo tudi take, ki imajo na pokrovčku pritrjeno reliefno apliko. Te lahko upodabljajo različne živali, njihov najbolj pogost motiv pa je prav stiliziran falus. V tem primeru je namen falusa verjetno odvrčanje zavisti, ki bi se lahko prebudila ob vsebini dokumenta oziroma pisma in bi posledično lahko kvarila zapečateno bogastvo. Ne glede na predmet, na katerem je bila škatlica, je imel uporabnik še dodaten razlog, da varuje pečat – ker je šlo za osebni podpis, ki predstavlja lastnika, je negativna energija, usmerjena na pečat, na ta način posredno ogrožala tudi njegovega lastnika.

Ptujski primerek (slika 10) je stara najdba brez znanega konteksta. Kar je presenetljivo, je njena oblika. Pečatne škatlice s falusom so zelo pogoste v severozahodnem delu imperija (zahodna Evropa), kjer se pojavljajo v različnih variantah, katerih priljubljenost pa proti vzhodu upada. Najobičajnejša oblika so škatlice v obliki lista oziroma kaplje.²² Okrogle so redkeje, take z nazobčanim noskom pa so zaenkrat poznane le tri: iz angleškega Brougha, nizozemskega Zwammerdama ter s Ptuja.²³ Očitno gre za izdelke iste delavnice, ki jo verjetno moramo iskati na eni ali drugi strani Rokavskega preliva. Od tam je en primerjek prišel do Ptuja. Pretirano je v tem videti dokaz za neposredne stike obeh prostorov, vsekakor pa gre za zanimivo paralelo.

Ker ne poznamo konteksta, ptujske škatlice ni mogoče datirati drugače, kot po primerjavah. Pečatne škatlice s falusom se najdejo v kontekstih od prvega do tretjega stoletja, okrogle z aplikami v prvo in prvo polovico drugega stoletja.²⁴

Slika 10: Pečatna škatlica z apliciranim falusom (fotografija: Andrej Preložnik).

22 Furger, Wartmann in Riha, *Siegelkapseln*, 54–55, 59. prim. tudi <http://artefacts.mom.fr/result.php?id=BTS-4035>.

23 Brough: <https://collections.ashmolean.org/object/320368>; Zwammerdam: Furger, Wartmann in Riha, *Siegelkapseln*, 71, sl. 46: 5.

24 Furger, Wartmann in Riha, *Siegelkapseln*, 53.

BRONASTA HERMA

Najdišče: Spodnja Hajdina 1905, brez konteksta. Material: bron. Mere: dolžina 12,7 cm. Hramba: PMPO R 932; Objava: Abramić, *Poetovio* 127-128, sl. 89; Mikl Curk, *Poetovio*, 21/932; Breščak, *Antično bronasto posodje*, 59/156, T. 16: 156.

Drugi bronasti predmet iz zbirk ptujskega muzeja, na katerem je prikazan falus, je mala odlita plastika, ki prikazuje hermo, saj ima jasno prepoznavne vse njene značilne dele: glavo, nastavke rok in moško spolovilo (slika 11).

Slika 11: *Bronasta herma* (po: Abramić, *Poetovio*).

Čeprav je bila miniaturna herma večkrat interpretirana kot ročaj posode, ima ustreznejše primerjave v dveh drugih skupinah predmetov. M. Feugère jo primerja s stebriči ogrodja lanterne,²⁵ lahko pa bi šlo tudi za apliko iz okrasnega niza, kakršen je tisti iz Augusta.²⁶ Odlomljen spodnji zaključek bi verjetno pojasnil njeno namembnost. Tudi na tem predmetu je prikaz spolovila verjetno mišljen vsaj deloma tudi kot apotropijsko sredstvo. Če gre za del lanterne,

25 Feugère (M.), * Lantern type IIF (amounts figured) (Artefacts : LTN-4001) <http://artefacts.mom.fr/result.php?id=LTN-4001>.

26 Kaufmann-Heinimann, Augst, 116/177d, T. 114/177d.

ga lahko razumemo kot obrambo pred nevarnostjo, ki na uporabnika preži v temi. Friz aplik iz Augsta je, po drugi strani, tolmačen kot okras na vratih, ki so kot prostor prehoda seveda še posebej izpostavljena škodljivim vplivom. Velja omeniti, da so lahko imele tudi skrinjice zaklepe v obliki herm, katerih vlogo lahko primerjamo z vlogo falusov na pečatnih škatlicah.²⁷ In nenazadnje, tudi nekateri amuleti imajo obliko herme.²⁸

KAMNITA HERMA

Najdišče: Ptuj, brez konteksta. Material: marmor. Mere: ohr. v. 44 cm, š. 17 cm, g. 12 cm. Hramba: PMPO RL 87. Objava: Hoffiler in Saria, *AIJ*, 87/338; Harl, Ubi Erat Lupa, 9385.

Slika 12: Kamnita herma (fotografija: Boris Farič, arhiv PMPO).

²⁷ <https://www.forumancientcoins.com/numiswiki/view.asp?key=Roman%20Chest%20Locks>

²⁸ Npr. Corti »Il fascinum«, sl. 2: 2.

Na Ptuju je bilo najdenih tudi več kamnitih spomenikov, na katerih je falus eden ključnih elementov. Od manjše marmorne itifalične herme (slika 12) je ohranjen steber z bazo in začetkom vratu. Primitivno prikazan falus je erigiran, nad falusom je napis FELIX TERMINUS. Glava je na žalost odbita, a sta na vrhu stebra prikazana dva zavojka, ki verjetno predstavljata kodre, kot jih lahko vidimo na nekaterih drugih hermah, denimo na hermi mladega Dioniza ali Apolona iz Akvileje.²⁹

Terminus je abstrakten pojem, varuh meje. V tem primeru je utelešen v hermi, kjer s poudarjenim falusom (kar ga loči od klasičnih herm, na katerih je falus ponavadi prikazan z osramjem in viseč) očitno odvrča zlo in poudarja življenjsko energijo.

Ob kamnitih itifaličnih spomenikih velja spomniti na Plinijevo omembo (*Naravoslovje* 19.4), da se po posestvih, parkih in forumih postavljajo podobe satirov kot zaščita proti urokom.

VOTIVNA PLOŠČA PRIAP-TERMINUS

Najdišče: Ptuj-Panorama, slučajna najdba 1953. Material: pohorski marmor. Mere: ohr. v. 25,5 cm, š. 19, gl. 5,5 cm; PMPO RL 665. Objava: Bratanič, »Nove najdbe« 364-366, sl. 3; Harl, *Ubi Erat Lupa*, 9387.

Terminus je lahko personificiran v obliki Priapa, ki s poudarjenim falusom predstavlja rodovitnost a hkrati preganja slabonamerneže (tatove). O tem zlitju priča tudi votivni relief s Panorame (slika 13), ki ima med in ob nogah vklesan napis T(erminus) FEL(ix), ostali atributi - desnici drži košarica s sadjem v desnici, plašč, v katerem nosi sadeže, ter seveda poudarjeno spolovilo - pa so značilni za Priapa. Dokaj kvalitetna upodobitev v polprofilu ima dobre paralele v votivih iz širše regije.³⁰ Še posebej zanimiv je relief iz Aquileje, kjer je kot tarča, proti kateri je uperjen falus, dodano še oko, zmago nad le-tem pa podkrepljuje še palmova veja.³¹ To pomeni, da je Priapov falus razen plodnosti utelešal tudi apotropejsko moč.

²⁹ Harl, *Ubi Erat Lupa*, 17381.

³⁰ Npr. Harl, *Ubi Erat Lupa*, 17230 (Aquileia), 20812 (Koper), 9826 (Aquincum).

³¹ F. und O. Harl, *Ubi Erat Lupa*, 13953

Slika 13: Votivna plošča Priap-Terminus (fotografija: Boris Farič, arhiv PMPO).

VOTIVNA PLOŠČA PRIAP

Najdišče: Ptuj-Panorama, slučajna najdba 1953. Material: marmor. Mere: ohr. v. 17cm, š. 23 cm, g. 7 cm. Hramba: PMPO RL 664. Objava: Bratanič, »Nove najdbe« 364-365, sl. 2; ; Harl, *Ubi Erat Lupa*, 9386.

Druga kamnita plošča s Panorame je dokaj naivno oblikovani relief, ki prikazuje Prijapa od spredaj (slika 14). Čeprav je ohranjena le polovica kamna, se vidi, da je imel ogrnjen plašč. Falus je pokončen. Primerljive reliefe poznamo iz Aquileie in Concordie.³²

Ker sta bila oba votivna reliefa Priapa najdena skupaj, je že Bratanič domneval, da je na severovzhodnem delu Panorame obstajalo svetišče.³³ Lahko gre seveda tudi za preprosto kapelico ob križišču ali meji posestva ali mestnega središča. Čeprav plošči nista veliki, sta polomljeni, kar bi lahko pomenilo tudi nasilno uničenje tega posvečenega mesta in njegovih kulturnih podob.

³² Npr. F. und O. Harl, *Ubi Erat Lupa*, 17626, 29286,

³³ Bratanič, »Nove najdbe«, 365.

Slika 14: Votivna plošča Priap (fotografija: Boris Farič, arhiv PMPO).

ITIFALIČNI KIPEC

Najdišče: Ptuj, Rabelčja vas, Bolnišnica 1989-1990. Material: keramika. Mere: 11 x 5,5 cm. Hramba: ZVKDS 89PB039/1. Objava: Vomer Gojkovič, »Življenje«, 83, 85, T. 1:1; Gojkovič in Žižek, *Rimski vsakdan*, 126/136; Tušek, »Arheološka zaščitna izkopavanja«, 69-70.

Ob izkopavanjih obrtniškega kompleksa v Rabelčji vasi je bil odkrit nenavaden keramični kipec (slika 15). Na žalost je precej poškodovan, zato ga je težko tolmačiti. Predstavlja groteskno, verjetno deformirano človeško figuro z ekspresivnim izrazom na obrazu, poudarjenimi rebri na shiranem prsnem košu, nogami, zavihanimi za vrat, rokami, ki grabijo zadnjico in proporcionalno prevelikim (danes odlomljenim) falusom. Da bi šlo za Priapa, ni mogoče, saj temu ne ustrezajo ne splošen izgled, ne odsotnost drugih atributov (predpasnik s plodovi). Bolj verjetno gre za apotropejski kipec, ki z grotesknim izgledom in itifaličnostjo odvrča hudoben pogled in zavist. Podobne majhne plastike se najdejo tako v grobovih kot na naselbinah. Več jih je znanih iz vzhodnega Sredozemlja, kjer se zanje domneva poreklo iz helenističnih delavnic, morda v Aleksandriji.³⁴ Nekatere imajo podobno kot ptujski napet izraz in shiran videz s poudarjenimi rebri, ki morda namiguje na fizično propadanje, ki ga

34 Dunbabin in Dickie, »Invidia«, t. 2: b, 3: a, d.

povzroča zavist. So pa podobni kipci najdeni tudi v zahodnem delu imperija, v vojaških okoljih (Delbruck-Anreppen), na ladjah (Commachio) in v obrtniških delavnicah (Modena).³⁵

Slika 15: *Itifalični kipec (fotografija: arhiv PMPO).*

Po kontekstu je ptujskemu kosu najbližje primerek iz opekarske in lončarske delavnice v Modeni. Uporaba v delavnici se lepo sklada z navedbo Friniha (Phrynichus, *Praeparatio sophistica* 53.6-10), ki pravi, da obrtniki takšne kipece, (*pro*)*baskania*, obešajo v delavnicah, da hudobni pogledi ne bi pokvarili izdelkov.³⁶ Zanimivo – ptujski kipec ima na hrbtu grbo, ki je oblikovana kot izrastek za zanko, vendar brez predrtine. Ta niti ni bila potrebna, saj je bila predrta kar glava figure, očitno z namenom obešanja.

KERAMIČNI FALUS

Najdišče: Spodnja Hajdina - Mariborska cesta 68 (1999), najdeno v lončarski peči. Material: keramika, rdeč premaz. Mere: dolžina 6,6 cm. Hramba: ZVKDS. Objava: neobjavljeno.

35 Anreppen: Kühlborn, *Anreppen*, 13, sl. 12; Comacchio: Corti, »Il fascinum«, sl. 4; 3; Modena: *Modena dalle origini*, 344, sl. 345.

36 Elliott 2015–2017, vol. 2, 34. prim. tudi Dasen, »Probaskania«, 182, ki citira Poluksa (*Onomasticon* 7.108).

Če je pri kipcu iz Rabelčje vasi odlomljen falus, je na drugi strani Petovione, na Spodnji Hajdini bil najden prav odlomljen falus (slika 16). Ud je realistično oblikovan in dokaj velik, zaradi česar se zdi, da gre prej za del plastike kot za del posode.

Tudi v tem primeru gre za najdbo iz obrtnega obrata, iz zasutja lončarske peči. Pomembnost tega konteksta je dokaj ozka datacija: peči so bile opuščene in zasute v drugi polovici prvega stoletja.³⁷

Slika 16: Keramični falus (fotografija: Davorin Ciglar Milosavljević, arhiv ZVKDS CPA).

POSODA S FALUSOM

Najdišče: Ptuj, Rabelčja vas, Zdravstveni dom 1975, naselbinska plast. Material: keramika, rdeč premaz. Mere: ohr. d. 8,7 cm, rek. notranji premer na višini falusa 14 cm. Hramba: PMPO R69.460. Objava: neobjavljeno.

V Petovioni so poznali tudi posode, okrašene s falusi. Fragment ostenja take posode je bil najden v Rabelčji vasi (slika 17). Iz njega štrli kratek falus med dvema izboklinama, okrašenima z vbodi, ki očitno predstavljata skrotum. Od modnika izhajata na obe strani girlandi, okrašeni z vrezji, od katerih pa sta ohranjena le začetka. Odlomek je premajhen, da bi se dalo rekonstruirati obliko posode, prav tako ne obstaja natančna analogija. Sodimo lahko le,

³⁷ O najdišču in dataciji: Lubšina Tušek, »Hajdina«, 281–282.

da je bil falus apliciran na največjem obodu. Obraba rdečega premaza je lahko posledica rabe, pri kateri bi falus služil kot opora pri držanju.

Slika 17: Posoda s falusom (fotografija: Andrej Preložnik).

Falus se pojavlja kot okras na različnih tipih posod. Na nekaterih je funkcionalen (deluje kot izliv),³⁸ na drugih čisto ornamentalen. Zanimivo je njegovo pojavljanje na t. i. obraznih posodah. Na nekaterih so majhni falusi v profilu vključeni v prikaz obraza, se pa najdejo tudi take, ki so imele na eni strani upodobljen obraz, na drugi pa falus.³⁹ Pri ptujskem kosu zaenkrat ni mogoče z gotovostjo govoriti o čem takem, je pa zanimivo, da se identična tehnika izdelave in krašenja – apliciranje, zareze, vbodi – pojavlja tudi na obraznih posodah.⁴⁰

Vsekakor so tako posode s falusi kot obrazne posode, ki se jim v njihovi groteskni obliki prav tako pripisuje apotropajska moč, smiselni del jedilno-pivskega servisa, saj je tudi pojedina rizično okolje, v katerem so udeleženci lahko izpostavljeni zavistnemu pogledu.⁴¹

Posoda je bila izdelana iz običajne in kronološko neobčutljive lončarske mase, prav tako ne moremo natančneje datirati niti naselbinske plasti, v kateri je bil najdena.

ZAKLJUČEK

Kaj lahko povzamemo iz nanizanih podatkov?

V Petovioni so bila *fascina*, podobe falusa, splošno prisotne in upoštevane. Zelo verjetno so služili v prvi bojni črti v boju proti »hudobnemu očesu«

38 Npr. Vass, »Is that not Charming?«, sl. 5: 2. ; Döwner, Franziska. »Zwei außergewöhnliche«, 44–46.

39 Hederrnheim: Pfahl, »römischen Gesichtsgefäße«, npr. sl. 3/1, 6/13.

40 Pfahl, »römischen Gesichtsgefäße«, npr. sl. 7/16, 9/43, 65. Za Ptuj: Vomer Gojkovič, »Obrazne posode«, npr. sl. 3, 6, 7, T. 1.

41 Elliott, *Beware Evil Eye*, 21–23, z navedkom iz Psevdo-Arisotelove *Prob.Phys.* 20.34.

oziroma škodljivemu pogledu.⁴² Falusi so na naštetih predmetih varovali zelo različne osebe, stvari in prostore: otroke, konje in prevozna sredstva, pečat ali zapečateno vsebino, uporabne predmete, bivališča in njihove prebivalce, delavnice in njihove izdelke, prostor in skupnost.

Da so otroci posebno potrebni zaščite pred hudobnim pogledom, je vedenje, ki ga poznajo različne kulture. Rimljani v tem pogledu niso izjema. Študije vedno znova ugotavljajo, da so bili amuleti najdeni predvsem v otroških grobovih. Kar se mi zdi pri tem zanimivo, je dejstvo, da so amuleti, ki otrok očitno niso uspeli obvarovati za življenja, le-te spremljali kot pomemben, pogosto edini osebni pridatek, na poti v onostranstvo. Če naj vidimo v tem racionalno, zavestno odločitev (in ne le pokop v vsakdanji opravi), potem se zdi najbolj smiselna razlaga, da so v zagrobnem bivanju nanje prežale podobne nevarnosti kot na tem svetu.

Kot osebo varovalo se falusi pojavljajo v obliki različnih amuletov, ki so bili tukaj najdeni v grobovih ali na grobiščih. Lahko so bili samostojni obeski, lahko pa so bili eden od elementov amuleta. Pri slednjih lahko gre za lik znotraj enega predmeta ali za predmet znotraj niza večih (*crepundia*). So najrazličnejših oblik (realistični tridimenzionalni, shematizirani, reliefni v pogledu od spredaj ali v profilu iztolčeni iz pločevine, erigirani ali povešeni). Zanimivo je, da so med materiali, iz katerih so izdelani, zaenkrat zastopani takšni, ki jim je bila zanesljivo (zlato, jantar) oziroma verjetno (ekzotična fajansa) pripisana posebna moč. Res pa je, da z drugih najdišč poznamo tudi amulete iz »običajnejših« brona in kosti.

Iz brona so tudi preostali ptujski amuleti, ki pa jih lahko verjetno povežemo z zaščito konja, voza ali prostora. V vseh treh primerih gre za obeske. So različnih oblik, ob dveh enostavnih in zelo stiliziranih pa izstopa animaličen krilati falus kvalitetne izdelave.

S falusom sta okrašena tudi dva bronasta predmeta, namenjena praktični uporabi. V tem primeru predstavlja falus dodatno varovalo.

Na kamnitih spomenikih s falusom gre za sinkretizem Terminusa in Priapa. Herma ter oba reliefa so slogovno sicer različni, falus na njih pa predstavlja tako življenjsko energijo in rodovitnost kot obrambno silo, ki varuje mejo/območje in preganja škodljivce vseh vrst, vključno z zavistneži.

Keramični kipec sodi med podobe, ki so z grotesknostjo in faličnostjo štitele posebej ranljive stanove in obrti. Najverjetneje je podobnemu kipcu pripadal tudi odlomljen keramični falus. Oba predmeta sta bila odkrita na območju lončarske delavnice.

Za posodico s falusom zaenkrat ne moremo reči ničesar določenega, razen da je verjetno tudi pri tej podoba falusa vsaj deloma tudi apotropejske narave.

42 Aktualnost problematike je najbolj očitna iz znanega Plutarhovega »pogovora« na temo škodljivega pogleda, v katerem skuša znanstveno pojasnit sile, ki delujejo in zakaj so amuleti lahko učinkoviti. (Plutarh *Quaestiones Convivales*, 5,7).

Poreklo teh predmetov je podobno raznoliko kot predmeti sami. Gotovo so jih izdelovali tudi domači obrtniki, opazno eksotični izdelki pa so prihajali iz Italije in Akvileje (jantarni amuleti, krilati obesek), iz vzhodnega Sredozemlja (fajansni), iz zahodnih provinc (pečatna škatlica).

Datiramo jih lahko med prvo in tretje stoletje. Dokaj jasno zamejeni so amuleti v nizih, ki so značilni za prvo ali začetek drugega stoletja, podobno velja za obeske s konjske oprave in krilati tintinabulum. Nobenega predmeta ne moremo datirati v čas po tretjem stoletju. Z nastopom krščanstva upodobitve falusov izgubijo varovalni pomen in ostanejo načeloma le še obscene podobe, vredne preganjanja.

ZAHVALA

Pri zbiranju gradiva, s posredovanjem fotografij in s strokovnimi komentarji so mi prijazno pomagale: Valerija Lešnik, Mojca Vomer Gojkovič, Aleksandra Nestorović, Iva Ciglar (vse Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož), Marija Lubšina Tušek (ZVKDS-CPA, Ptuj), Barbara Porod (Universalmuseum Joanneum, Gradec) in Ana Kovačič. Vsem najlepša hvala!

Andrej Preložnik
Univerza na Primorskem
andrej.preloznik@upr.si

BIBLIOGRAFIJA

- Abramić, Mihovil. *Poetovio, vodnik po muzeju in stavbnih ostankih rimskega mesta*. Ptuj: Muzejsko društvo, 1925.
- Abramić, Mihovil. »Archäologische Funde in Pettau.« *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 17, Beiblatt (1914): 87–150.
- Brandt, Elfriede, Antje Krung, Wendula Gercke in Evamaria Schmidt. *Antike Gemmen in Deutschen Sammlungen. Band 1, Staatliche Münzsammlung München. Teil 3, Gemmen und Glaspasten der römischen Kaiserzeit sowie Nachträge*. München: Prestel, 1972.
- Bratanič, Rudolf. »Nove najdbe iz Ptuja.« *Arheološki vestnik* 5.2 (1954): 361–376.
- Breščak, Danilo. *Antično bronasto posodje Slovenije*. Situla 22.1. Ljubljana: Narodni muzej, 1982.
- Brives, Anne-Laure. »Une inhumation d'enfant privilégiée du Centre-Ouest de la Gaule: la sépulture 343 de la nécropole des Dunes à Poitiers (Vienne).« *Antiquités nationales* 39 (2008): 161–171.
- Calvi, Marina Carina. *Le ambre romane di Aquileia*. Aquileia: Associazione nazionale per Aquileia, 2005.
- Chinelli, Rita. »Gegen den Bösen Blick... – Ein Goldamulett aus Wien 1, Am Hof.« *Fundort Wien: Berichte zur Archäologie* 13 (2010): 76–103.

- Cianfriglia, Laura in Alessio De Cristofaro. »I crepundia dalla Tomba 37 della necropoli di Castel Malnome: usi funerari e rituali magici.« V: *Contesti magici = Contextos mágicos*, ur. Marina Piranomonte in Francisco Marco Simón, 233–245. Rim: De Luca, 2012.
- Corti, Carla. »Il fascinum e l'amuletum. Tracce di pratiche magico-religiose in alcuni insediamenti rurali del Modenese e del Reggiano.« *Pagani e Cristiani. Forme e attestazioni di religiosità del mondo antico in Emilia* 1 (2001): 69–85.
- Dasen, Véronique. »Les amulettes d'enfants dans le monde gréco-romain.« *Latomus* 62.2 (2003): 275–289.
- Dasen, Véronique. »Probaskania: amulets and magic in antiquity.« V: *The Materiality of Magic*. Morphomata 20, ur. Dietrich Boschung in Jan Bremmer, 177–204. Paderborn: Wilhelm Fink, 2015.
- Deschler-Erb, Eckhard in Dragan Božič. »A Late Republican Bone Pendant from the Münsterhügel in Basel (CH).« *Instrumentum* 15 (2002): 39–41.
- Döwner, Franziska. »Zwei außergewöhnliche Keramikgefäße aus dem Vicus von Mamer-Bertrange.« *Empreintes* 4 (2011): 42–49.
- Dunbabin, Katherine M. C. in M. Dickie. »Invidia rumpantur pectora.« *Jahrbuch für Antike und Christentum* 26 (1983): 7–37.
- Elliott, John H. *Beware Evil Eye: The Evil Eye in the Bible and the Ancient World*. Vol. 2: *Greece and Rome*. Eugene: Cascade Books, 2016.
- Elworthy, Frederick Thomas. *The Evil Eye: An Account of this Ancient and Widespread Superstition*. London: John Murray, 1895.
- Engemann, Josef. »Zur Verbreitung magischer Übelabwehr in der nichtchristlichen und christlichen Spätantike.« *Jahrbuch für Antike und Christentum* 18 (1975): 22–48.
- Eterović Borzić, Anamarija in Bersilav Štefanac, *Antičko staklo: Katalog stalnog postava Muzeja antičkog stakla u Zadru*. Zadar: Muzej antičkog stakla, 2021.
- Furger, Alex R., Maya Wartmann in Emilie Riha. *Die römischen Siegelkapseln aus Augusta Raurica*. Forschungen in Augst 44. Augst: Römermuseum, 2009.
- Gagetti, Elisabeta. »locum in deliciis ... sucina optinent. Le ambre di Aquileia e di Spalato.« V: *Le regioni di Aquileia e Spalato in epoca romana*, ur. Maurizio Buora, 135–161. Udine: Fondazione Cassamarca, 2007.
- Harl, Friederike in Ortolof Harl. *Ubi erat lupa*. Podatkovna baza. <http://lupa.at/>
- Hoffiller, Viktor in Balduin Saria. *Antike Inscriften aus Jugoslawien (AIJ)* Zagreb: Narodne novine, 1938.
- Humer, Franz in Gabrielle Kremer, ur. *Götterbilder – Menschenbilder: Religion und Kulte in Carnuntum*. Wien: Amt der NÖ Landesregierung, Abt. Kultur und Wissenschaft, 2011.
- Istnič, Janka. *Poetovio, zahodna grobišča I, II: grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu*. Katalogi in monografije 32, 33. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1999–2000.
- Jahn, Otto. »Über den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten.« *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften Leipzig* (1855): 28–110.
- Katalog Schloss Eggenberg*. Schild von Steier 22. Graz: Universalmuseum Joanneum, 2009.
- Kaufmann-Heinimann, Annemarie. *Augst und das Gebiet der Colonia Augusta Raurica*. Die römischen Bronzen der Schweiz 1. Mainz am Rhein: P. von Zabern, 1977.
- Kovač, Damir in Remza Koščević. *Falusom protiv uroka*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2003.
- Kühlborn, Johann – Sebastian. *Anreppen, Stadt Delbrück, Kreis Paderborn*. Römerlager in Westfalen 4. Münster: Altertumskommission für Westfalen, 2009.

- Lubšina Tušek, Marija. »Hajdina, prazgodovinski in rimski arheološki kompleks.« *Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor, letno poročilo 1999* (2001): 280–284.
- Mardešič, Jagoda. »Jantar.« V: *Longae Saloniae*, ur. Emilio Marin, 175–200. Split: Arheološki muzej, 2002.
- Mikl Curk, Iva. *Poetovio I*. Katalogi in monografije 13. Ljubljana: Narodni muzej, 1976.
- Modena dalle origini all'anno Mille : studi di archeologia e storia. Modena: Panini, 1988.
- Musco, Stefano, Lorenzo Petrassi in Stefano Pracchia, ur. *Luoghi e paesaggi archeologici del suburbio orientale di Roma*. Roma: Baioni Stampa, 2011.
- Parker, Adam. »A Marble Relief of the 'All-Suffering Eye' in Woburn Abbey.« *Lucerna* 58 (2020): 6–9.
- Pfahl, Stefan. »Die römischen Gesichtsfäße von Nida-Heddernheim.« *Xantener Ber.* 13 (2003): 173–196.
- Pichlerová, Magda. *Gerulata Rusovce: rimske pohrebisko II*. Bratislava: Osveta, 1981.
- Schmidtová, Jaroslava in Matej Ruttkay. »Das langobardische Gräberfeld von Bratislava-Rusovce.« V: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11.*, ur. Jan Bemann in Michael Schmauder, 377–398. Bonn: 2008.
- Seligmann, Siegfried. *Der böse Blick und Verwandtes*. Berlin: Hermann Barsdorf, 1910.
- Спасић-Ђурић, Драгана. »Фалички мотиви из Виминацијума.« *Гласник Српског археолошког друштва* 24 (2008): 121–174.
- Спасић-Ђурић, Драгана. »Крепундије (сепундије) из Виминацијума.« *Зборник Народног музеја - Археологија XXV-1* (2021): 201–237.
- Tušek, Ivan. »Arheološka zaščitna izkopavanja na prizidku h ginekološko porodnem oddelku Splošne bolnišnice dr. Jožeta Potrča na Ptuju v letih 1989 do 1991.« V: *Zbornik Splošne bolnišnice dr. Jožeta Potrča Ptuj*, 55–72. Ptuj: Splošna bolnišnica dr. Jožeta Potrča.
- Vass Lóránt. »Is that not Charming? Fascinum in Aquincum – Protection against Evil Eye. Phallic Amulets in a Roman City.« *Budapest Régiségei* 49 (2016): 63–87.
- Vomer Gojkovič, Mojca. »Življenje v rimski lončarsko-opekarski delavnici.« V: *Zbornik Splošne bolnišnice dr. Jožeta Potrča Ptuj 1874-2004*, 81–91. Ptuj: Splošna bolnišnica dr. Jožeta Potrča.
- Vomer Gojkovič, Mojca. »Obrazne posode iz Petovione.« *Histria antiqua* 19 (2010): 221–232.
- Vomer Gojkovič, Mojca in Ivan Žižek, *Rimski vsakdan v Petovionii*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 2008.
- Whitmore, Alicia. »Fascinating Fascina: Apotropaic Magic and How to Wear a Penis.« V: *What Shall I Say of Clothes? Theoretical and Methodological Approaches to the Study of Dress in Antiquity*, ur. Megan Cifarelli in Laura Gawlinski, 47–65. Boston: Archaeological Institute of America, 2017.
- Whitmore, Alicia. »Phallic Magic: A Cross Cultural Approach to Roman Phallic Small Finds.« V: *Material Approaches to Roman Magic : Occult Objects and Supernatural Substances*, ur. Adam Parker in Stuart McKie, 17–31. Oxford: Oxbow, 2018.
- Whitmore, Alissa. »Egyptian faience flaccid phallus pendants in the Mediterranean, Near East, and Black Sea regions.« V: *Un-Roman Sex: Gender, Sexuality, and Lovemaking in the Roman Provinces and Frontiers*, ur. Tatiana Ivleva in Rob Collins, 310–345. London: Routledge, 2020.
- Zaninović, Joško. »Privjesci s rimske ikonjaničke opreme iz Burnuma.« *Histria Antiqua* 18/2 (2009): 283–290.

POVZETEK

Fascinum, magični falus, ni le najpogostejše sredstvo za odvrčanje zlonosnega pogleda in zavisti, ampak se tudi pojavlja v najrazličnejših oblikah. Tako je tudi na Ptuj, kjer ga srečujemo v raznih izvedbah in kombinacijah - od amuletov in nakita, do upodobitev na uporabnih predmetih in kipih. Falusi so na naštetih predmetih varovali zelo različne osebe, stvari in prostore: otroke, konje in prevozna sredstva, pečat ali zapečateno vsebino, uporabne predmete, bivališča in njihove prebivalce, delavnice in njihove izdelke, prostor in skupnost. Kot osebo varovalo se pojavljajo v obliki različnih amuletov, ki so lahko bili samostojni obeski, lik znotraj enega predmeta ali za predmet znotraj niza večjih (*crepundia*). Med materiali, iz katerih so izdelani, so na Ptuj zaenkrat zastopani takšni, ki jim je bila zanesljivo (zlato, jantar) oziroma verjetno (fajansa) pripisana posebna moč. Po grobnih kontekstih sodeč so jih v Petovijoni nosili predvsem otroci. Iz bronu so preostali ptujski amuleti različnih oblik, ki jih lahko verjetno povezujemo z zaščito konja, voza ali prostora. S falusom sta okrašena tudi dva bronasta predmeta, namenjena praktični uporabi. V tem primeru predstavlja falus dodatno varovalo. Na kamnitih spomenikih s falusom gre za sinkretizem Terminusa in Priapa. Herma ter oba reliefa so slogovno sicer različni, falus na njih pa predstavlja tako življenjsko energijo in rodovitnost kot obrambno silo, ki varuje mejo/območje in preganja škodljivce vseh vrst, vključno z zavistneži. Keramični kipec sodi med podobe, ki so z grotesknostjo in faličnostjo ščitile posebej ranljive stanove in obrti. Podobnemu kipcu je lahko pripadal tudi odlomljen keramični falus. Oba predmeta sta bila odkrita na območju lončarske delavnice. Za posodico s falusom zaenkrat ne moremo reči ničesar določenega, razen da je verjetno tudi pri tej falus vsaj deloma apotropijske narave.

Poreklo teh predmetov je podobno raznoliko kot predmeti sami. Gotovo so nekatere izdelali domači obrtniki, opazno eksotični izdelki pa so prihajali iz Italije in Akvileje (jantarni amuleti, krilati obesek), iz vzhodnega Sredozemlja (fajansni), iz zahodnih provinc (pečatna škatlica). Datiramo jih lahko med prvo in tretje stoletje. Dokaj jasno zamejeni so amuleti v nizih, ki so značilni za prvo ali začetek drugega stoletja, podobno velja za obeske s konjske oprave in krilati *tintinabulum*.

Ključne besede: falus, amulet, hudobni pogled, zavist, rimska doba, arheologija, Ptuj

SUMMARY

Medicus invidiae: The Fascina of Poetovio and Their Use

Fascinum, the magical phallus, is the most common device for averting the evil eye and envy, and as such it occurs in a variety of forms. This may also be observed in Ptuj (ancient Poetovio), where the *fascinum* may be encountered in various renditions and combinations – from amulets and jewelry to pictorial representation on practical objects and statues. The phalli on such objects guarded a variety of persons, things, and places: children, horses and vehicles, seals or sealed contents, practical objects, habitations and their inhabitants, workshops and their products, space and community. As personal protection, they take the form of amulets, which could be pendants in their own right, figures within an object, or parts of a cluster (*crepundia*). Of the materials used for their

production, Ptuj has so far yielded those which were certainly (gold, amber) or probably (faience) credited with special powers. Judging by the grave contexts, they were worn in Poetovio primarily by children. The rest of the many-shaped Ptuj amulets, which may be associated with the protection of a horse, a cart, or a space, are made of bronze. The phallus is also used to decorate two bronze objects intended for practical use: in those cases it represents an additional precaution. The stone monuments with a phallus represent the syncretism of Terminus and Priapus. While the herm and the two reliefs differ in style, the phallus depicted always represents vital energy and fertility, as well as a protective force guarding a certain boundary or area and driving away all forms of malevolence, including envious people. The ceramic statuette belongs among the images which protected through their grotesque and phallic qualities those estates and crafts which were particularly vulnerable. The broken-off ceramic phallus may have belonged to a similar statuette: both objects were found on the site of a pottery workshop. The bowl with a phallus has so far defied a definite interpretation, but there, too, the phallus seems to be at least partly apotropaic.

The origins of the objects are as varied as the objects themselves. While some of them must have been crafted by local craftsmen, there are also noticeably exotic products hailing from Italy and Aquileia (amber amulets, a winged pendant), from the eastern Mediterranean (faience), or from the western provinces (a seal box). They may be dated between the 1st and 3rd centuries. More narrowly delimited are the amulets in clusters, which are typical of the 1st or early 2nd centuries; the same applies to the pendants from horse gear and the winged *tinnabulum*.

Keywords: phallus, amulet, evil eye, envy, Roman Age, archaeology, Ptuj

II

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.24.2.113-152>

Vid Žepič

Etimologija kot argumentacijski topos v rimski pravni literaturi

*Rad méni, kadar le besede sliši kdo,
da vendar treba kaj mu misliti je tudi.¹*
Goethe, *Faust* 2565

*IURI OPERAM DATURUM PRIUS NOSSE OPORTET,
UNDE NOMEN DESCENDAT²*

Furtum ... a ferendo, id est auferendo vel a Graeco sermone ... ἀπὸ τοῦ φέρειν.
Tatvina [furtum] ... od nošenja [ferendo], to je od odnašanja ali iz grškega jezika
... od besede nositi [φέρειν].

(Paulus, *Digesta* 47.2.1 pr.)

Testamentum ... quod testatio mentis est.

Oporoka [testamentum] ..., ker je (to) s pričami potrjena volja [testatio mentis].³
(Iustinianus, *Institutiones* 2.10)

[M]utuuum ..., quia quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit.

[P]osojilo [mutuum] ..., ker je od mene dano tako, da iz mojega [ex meo] pos-
tane tvoje [tuum].

(Gaius, *Gai institutionum commentarii quattuor* 3.90)

[Q]uia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

[D]obra vera [fides] je poimenovana, ker naj se zgodi [fiat], kar je bilo obljubljeno.
(Cicero, *De officiis* 1.23)

1 Po Funtnekovem prevodu (*Faust: Tragedije prvi del*, 97). Izvirnik (Goethe, *Faust*, 2565): »Gewöhnlich glaubt der Mensch, wenn er nur Worte hört. Es müsse sich dabei doch auch was denken lassen.«

2 Ulp. D. 1.1.1.

3 Prevod po Kranjc, *Justinijanove Institucije*, 185, op. 124.

Pignus appellatum a pugno.

Ročna zastava [pignus] je poimenovana po pesti [a pugno].

(Gaius, *Digesta* 50.16.238.2)

Etimologije v rimskih pravnih virih vzbujajo zanimanje pravnih zgodovinarjev in filologov.⁴ Mnenja o njihovi vlogi v pravniški argumentaciji so bila in ostajajo deljena. Nekateri juristi so se navduševali nad njihovo posrečenostjo, drugi ob njihovi omembi zardevali. Vse od pravnega humanizma 16. stoletja jih je del piscev štel za govorniški *curiosum*, ki naj bi z nenavadnimi besednimi igrami stežka ohranjal podobo prizemljene rimske jurisprudence. Po mnenju Lorenza Valle v pravniški literaturi ni bilo prav nič bolj smešnega, kot so bile etimologije, s katerimi se je bil igral in bil izigran že Varon.⁵ Za Mommsna so bile pravniške etimologije »čudaške in brezglave stoiške šarade«,⁶ Jhering pa je v njih videl »enega od najbolj zgovornih in zanesljivih virov, iz katerih je mogoče ugotavljati prvobitne pravne nazore«. Po njegovem prepričanju »tisto, kar je že zdavnaj izumrlo oziroma je že povsem izginilo iz spomina ljudi, ohranja etimologija za vedoželjne bodoče čase.« Po Jheringu so etimologije »prikaz prvobitnih razmer v hieroglifski pisavi, za katero bo ključ mogoče najti šele čez več tisoč let«.⁷

V prvem delu razprave obravnavam vlogo pravnih definicij, ki so jih pod vplivom govorniškega nauka rimski pravniki neredko nadomeščali z etimologijami. V drugem delu pravniško etimologiziranje postavljam v kontekst splošnih značilnosti rimskega pravnega jezika, ki ga je preko stoiške šole zaznamovala grška filozofija jezika. Najobsežnejši sklop pričujoče razprave pa predstavljajo po različnih funkcijah razvrščeni primeri pravniških etimologij. Pri izboru, deloma naslonjenem na pionirsko delo Luigija Cecija,⁸ sem bil pozoren zlasti na tisto etimološko gradivo, za katero bi lahko sklepali, da bi utegnili sooblikovalo razvoj civilnopravne dogmatike.

4 V razpravi uporabljam izraz »etimologija« redoma v antičnem pomenu in ne v pomenu znanstvene etimologije, o kateri govorimo šele od 19. stoletja naprej.

5 *Nihil habet magis ridiculum haec, de qua loquitur, scientia, quam etymologiam, in qua ipse quoque Varro & lusit & lusus est.* Valla, *Elegantiarvm latinae lingvae*, 239, se v navedku posmehuje rimski etimologiji besede »oporoka« (*testamentum* – *testatio mentis*). Pojasnjuje, da končnice *-mentum* ne bi smeli izpeljevati iz samostalnika *mens, me-ntis* (misel, razum), saj bi lahko potemtakem tudi kopico drugih samostalnikov, ki z mislijo oziroma človekovo voljo nimajo prav nobene zveze – omenja *armentum, falsamentum, ornamentum, condimentum, vestimentum* – izpeljevali na enako nenavaden način.

6 Mommsen, *Römische Geschichte*, 397.

7 Jhering, *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, 88.

8 Ceci, *Le etimologie dei giureconsulti romani*.

POTISSIMA PARS PRINCIPIUM EST:⁹ MED DEFINICIJAMI IN ETIMOLOGIJAMI

Aktivna vloga jezika

Za pravni jezik je značilno, da besede prevzema iz splošnopogovornega jezika, vendar jim preko doktrinarnih in zakonskih definicij¹⁰ oži in razširja njihov splošnopogovorni pomen.¹¹ Če so definicije¹² v splošnem jeziku rezultat dogovorov vsakdanjega življenja, ki imajo le opisno (deskriptivno) funkcijo, imajo pravne definicije t. i. stipulativno funkcijo. To pomeni, da pravni teoretiki in normodajalci pomene besed iz splošnega jezika ustvarjajo povsem na novo.¹³ Pravna terminologija ne poimenuje le že izoblikovanih snovnih ali nesnovnih pojavnosti sveta (realij),¹⁴ marveč tudi sama aktivno vpliva na nastanek novih. Tako se je ustalilo razlikovanje med pasivno in aktivno funkcijo pravnega jezika. Ko se realija, pod katero si predstavljamo neki pravni institut (npr. delikt tatvine), spreminja, to odseva tudi v spreminjanju človekovega dojemanja sveta. Preko spremenjenega konceptualiziranja se prilagaja tudi poimenovanje instituta (npr. latinski izraz *furtum*). Kadar je torej poimenovanje le v funkciji opisa človekove izkušnje, govorimo o pasivni funkciji pravnega jezika. Če pa jezik dojemamo v njegovi aktivni vlogi, to pomeni, da *ex post* rekonstruirano poimenovanje preko človekovega kognitivnega procesa realijo (pravni institut) soustvarja oziroma ji določa njene meje.¹⁵

V pravu se aktivna funkcija jezika povezuje z govornimi (performativnimi) dejanji. Znamenito Ulpijanovo analogijo med svečenikovim in juristovim delom¹⁶ je *Glossa Ordinaria* razložila takole: če svečeniki dosegajo transcendenčne učinke s predpisanim obredjem, lahko pooblaščeni juristi z izbranimi besedami in ob izbranih priložnostih dosegajo neposredne pravne učinke na performativnem

9 Gai. D. 1.2.1.

10 Zakonske definicije se v sodobni zakonodaji običajno podajo v uvodnem delu predpisa (*Nomotehnične smernice*, 41–42). V starejših predpisih najdemo zakonske definicije tudi v zadnjih poglavjih (prim. 99. člen Kazenskega zakonika: »Pomen izrazov v tem zakoniku«), kar sledi tehniki Justinijanovih Digest. Te so v zadnjem naslovu poslednje petdesete knjige obravnavale pomen izrazov (D. 50.16 *De verborum significatione*) in različna pravila starega prava (D. 50.17: *De diversis regulis iuris antiqui*). Digestam je sledila tudi srednjeveška kodifikacija kanonskega prava *Liber extra* (1234) v 40. naslovu 5. knjige (10.5.40: *De verborum significatione*).

11 Najnovejša spoznanja o razmerju med pravom in jezikom gl. v Tomazin, Škrubej in Strban, *Med jasnostjo in nedoločenoostjo*. Starejše delo, ki obravnava številne pravnozgodovinske vidike (zlasti nemškega) pravnega jezika, je Günther, *Recht und Sprache*, z obširno navedbo lit. 61–319.

12 O zgradbi definicij gl. Novak, »O definiciji prava«, 82–83.

13 Viskovič, *Jezik prava*, 32–33.

14 Furlan, *Novi etimološki slovar*, 20, op. 26.

15 Beaulac, *The Power of Language*, 25.

16 Ulp. D. 1.1.1.1.

nivoju.¹⁷ Med primere performativnega učinkovanja smemo prištevati tudi najrazličnejše pravne etimološke izpeljave, ki so, kadar so se jih »izumili« oziroma »ustvarili« juristi s posebnim pooblastilom (denimo *ius ex auctoritate principis respondendi*)¹⁸ sodoločale konceptualizacijo pravnega instituta.¹⁹

Omnis definitio periculosa: etimologije kot nadomestek definicij?

Ker je vsaka opredelitev (*definitio*) določala meje uporabe pravnega instituta, so bili rimski juristi definiranju nenaklonjeni.²⁰ »V civilnem pravu namreč nobeno pravilo ni bilo večno, nobeno, ki bi ga ne bilo mogoče vsaj deloma spodjesti, uničiti in zavrnuti: kajti pravo sestavljajo posamični primeri in pri pomenu posamičnih zadev ni jasne opredelitve«, je ugotavljal francoski humanistični pravnik Cujas.²¹ Morda so rimski juristi zaradi odpora proti definiranju pogosteje posegali po etimologijah, ki so stopile na mesto definicij.²² Na to bi lahko nakazoval že prvi odlomek Justinijanovih *Digest*:

Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. Est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter celsus definit, ius est ars boni et aequi.

Tisti, ki se hoče ukvarjati s pravom, mora najprej vedeti, od kod izvira ime pravo [nomen iuris]. Poimenovano je po pravičnosti [a iustitia]; pravo je namreč, kot (ga) je elegantno opredelil Celz, večšina dobrega in pravičnega.²³

(Ulpianus, *Digesta* 1.1.1 pr.)

17 Prim. *Glossa Ordinaria*, glo. *Sacerdotes* k Ulp. D. 1.1.1 pr., ki primerja sojenje s tipičnim govornim dejanjem – spovedjo: *ut ius suum cuique tribuit sacerdos in danda poenitentia, sic & nos in iudicando*. Prim. Hogewood, »The Speech Act of Confession«, 73, op. 9–10, in Ceci, *Le etimologie*, 13 s.

18 Gai. 1.7: *Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere*. (»Odgovori pravnih strokovnjakov so stališča in mnenja tistih, ki jim je dovoljeno ustvarjati pravo«; prevod po Kranjc, *Rimsko pravo*, 110, op. 229); prim. *Inst.* 1.2.8. *O ius respondendi* gl. Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte* I, 496.

19 Chevreau, »Etymologie juridique«, 37.

20 Iav. D. 50.17.202: *Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti possit*. (»V civilnem pravu je vsaka (dokončna) opredelitev nevarna; malo je namreč takega, da se ne bi dalo zavrnuti«; prevod po Kranjc, *Rimsko pravo*, 164, op. 395.) O definicijah v rimskih pravnih virih gl. Radovčič, »Retorično učenje o definiciji i rimski pravnici«, 57–73.

21 Cujas, *Tomus quartus*, 1421: [Q]uia nulla est regula in iure civili perpetua, nulla quae non aliquando vitari, labefactari & subverti parte aliqua possit: quia jus constituitur de singulis rebus, sive causis et singularum causarum nulla est notio, sive definitio certa, ut ait Aristot.

22 Če je še v 18. stoletju veljalo, da naj bo zakon hkrati učbenik z definicijskimi katalogi, se je zlasti v 19. stoletju ustalilo prepričanje, da naj zakonodajalec definiranje raje prepusti pravni znanosti. O zakonskih definicijah s pravnozgodovinskega vidika gl. Ebel, *Über Legaldefinitionen*; Kitka, *Ueber das Verfahren bei Abfassung der Gesetzbücher überhaupt*, 43.

23 Prevod po Kranjc, *Primeri iz rimskega prava*, 21.

Ulpijanova²⁴ misel je zlitina etimologije in definicije.²⁵ Sledila je Kvintilijanovemu govorniškemu nauku, po katerem so etimološke razlage sodile k definicijam.²⁶ Za Kvintilijana je imela etimologija odločilen pomen pri interpretaciji pomena besed. Ob številnih očitkih, da so bile etimologije pogosto »napačne« ali vsaj nenavadne, pa je treba upoštevati, da je moral sodni govornik v prvem delu govora (*exordium*)²⁷ avditorij prepričati že s samim poimenovanjem teme, kar je dosegal z najrazličnejšimi pretiravanji, tudi z naivnimi etimološkimi izpeljavami:

[R]hetori concessum est, sententiis uti falsis, audacibus, versutis, subdolis, captiosis, si veri modo similes sint et possint movendos hominum animos qualicumque astu inreperere. Praeterea turpe esse ait rhetori, si quid in mala causa desitutum atque inpropugnatum relinquat.

[G]ovorniku je dovoljeno, da uporablja neresnične, drzne, prebrisane, varljive, napeljujoče trditve – vsaj dokler so te na videz resnične – in da se lahko s katerokoli zvijačo prikrade v misli oseb, ki jih prepričuje. Poleg tega je sramotno za govornika, da – čeprav je njegov primer slab (tj. težko branljiv) – zadevo zapusti in je ne brani.

(Gellius, *Noctes Atticae* 1.6.4)

Vprašanje, ki izhaja iz zveze med definicijami in etimologijami ter se navezuje tudi na teorijo aktivne funkcije jezika, je, ali je etimologija kot nadomestek definicije sodoločala dogmatično zgradbo pravnega instituta. Čeprav Luigi Ceci o tem sploh ni dvomil, terja vprašanje ponovni razmislek.²⁸

24 O fanatizmu nekega tirskega sofista Ulpijana – vprašanje o tem, ali gre v resnici za jurista Ulpijana ali njegovega očeta, ostaja *sub iudice* – priča Athen., *Deipn.* 362a in 401 d–e: »Vedno, o Ulpijan, zavrneš svojo jed, dokler se (najprej) ne poučiš o tem, ali je poimenovanje te jedi starodavno.« (ἀεί ποτε σύ, ὦ Οὐλπιανέ, οὐδενός μεταλαμβάνειν εἰωθας τῶν παρασκευαζομένων πρὶν μαθεῖν εἰ ἢ χρήσις μὴ εἴη τῶν ὀνομάτων παλαιά); prim. Smiley, »Ulpian o Keitoukeitos«, 322–328. Kunkel, *Die römischen Juristen*, 249, op. 518, je glede istovetnosti Atenejevega Ulpijana in rimskega jurista Ulpijana (ali njegovega očeta), čigar *origo* naj bi bil feničanski Tir, zadržan. Sofistovo istovetnost z juristom Ulpijanom potrjuje Crifò, »Ulpiano. Esperienze e responsabilità del giurista«, 715–734.

25 Čeprav ne gre za aristotelijanski definicijski ideal *per genus proximum et differentiam specificam* (sec. Arist., *Top.* 6.5.143a), štejejo Celzov odlomek za edino opredelitev prava v rimskih pravnih virih. O tem Kranjc, »Ius est ars boni et aequi«, zlasti 376–381, 386–388, 397.

26 Quint., *Inst. orat.* 1.6.29: *Ideoque in definitionibus assignatur etymologiae locus.* (»Zato se prostor etimologiji odkazuje v definicijah.«) Sanio, *Varroniana*, 266, je rimske etimologije opisal kot etiološke definicije. Prim. Oldendorp, *Topicorum legalium*, 91: *Etymologia ... est species definitionis.*

27 Cic., *De invent.* 1.15.

28 »[L]etimologizzare dei giureconsulti può essere fonte di nuove interpretazioni del diritto, di nuove costruzioni, e – perchè no? – di nuovi istituti giuridici« (Ceci, *Le etimologie*, 56).

RIMSKI PRAVNI JEZIK IN ANTIČNE ETIMOLOGIJE

Rimski pravni jezik

Rimskemu pravnemu jeziku do konca 19. stoletja niti juristi niti literati niso posvečali večje pozornosti,²⁹ čeprav je rimska pravna literatura edina zvrst rimske antične literature, ki ni nastala pod tujim vplivom.³⁰ Grških besed je v rimski pravni terminologiji zanemarljivo malo.³¹ Do nastanka nemškega Državlanskega zakonika (1896) so bili romanisti polno zaposleni s kodificiranjem »sodobnega« rimskega prava. Po stoletni instrumentaliziranosti pravne zgodovine za dogmatične namene je na prelomu med 19. in 20. stoletjem sledila »romantična emancipacija«³² od pozitivnopravne znanosti in njen umik v preučevanje zgodovine rimskega prava (»historizacija rimskega prava«). Podrobnejših raziskav je bil deležen tudi pravni jezik. Toda njegovi prvi preučevalci, med katere bi šteli zlasti Gradewitza, Lenela in Beselerja, so rimski pravni jezik raziskovali z namenom, da bi v pravnih virih, zlasti Justinijanovih *Digestah*, odkrili interpolacije, t.j. zavestne spremembe klasičnih besedil, ki so jih pripisovali Justinijanovi kodifikacijski komisiji, zlasti njenemu vodji pravosodnemu ministru Tribonianu (*emblemata Triboniani*).³³ Drugačna pa sta bila pristopa Cecija in Kalba. Prvi je leta 1898 napisal monografijo, ki se je ukvarjala z rimskimi pravniškimi etimologijami, drugi pa je v več delih preučeval skladenjske in slogovne značilnosti pravne latinščine, pri čemer njegov primarni cilj ni bilo iskanje interpolacij, marveč posebnosti pravnega jezika samega po sebi.³⁴

Interpolacionistične raziskave so izhajale iz idealističnih sodb o jeziku klasičnih juristov. Vsak odmik od kanona naj bi bil polnovredni dokaz, da besedilo ni bilo avtentično oziroma je prešlo najrazličnejše predelave tako v poklasični dobi kot v obdobju kompiliranja. Romanisti druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja so izhajali iz prepričanja, da so bili klasični juristi

29 Izjema je Dukerjevo delo *Opuscula varia de latinitate jurisconsultorum veterum* (prva izdaja 1711).

30 Teuffel, *Geschichte der römischen Literatur*, 87; Ceci, *Le etimologie*, vii; Kalb, *Roms Juristen*, 1; Schulz, *History of Roman Legal Science*, 259: »The style of Roman jurists ... expresses the innermost core of their national character.«

31 Weise, *Die griechischen Wörter im Latein*, 263–265, na zasebnopravnem področju omenja zgolj naslednje izraze: premoženje svojepravne žene, izvzeto iz dote – *parapherna* (παράφερνα), neposestna zastavna pravica – *hypotheca* (ὑποθήκη), zadolžnica – *syngrapha* (συγγραφή) oz. *chirographum* (χειρόγραφον), robotnica – *apocha* (ἀποχή), obrestovanje obresti – *anatocismus* (ἀνατοκισμός), ara – *arrha* (ἄρραβών), dedni zakup – *emphyteusis* (ἐμψύτευσις).

32 Besedi »romanistika« in »romanist« se v razpravi nanašata na vedo o rimskem pravu in na strokovnjake s tega področja; op. ur.

33 Zgoščen pregled metodoloških temeljev interpolacijskih raziskav podaja Bonfante, *Storia*, 121–260, z navedbo lit. 121, op. 1.

34 Kalb, *Das Juristenlatein*; Id., *Roms Juristen*; Id. *Wegweiser in die römische Rechtssprache*; Id. *Spezialgrammatik*.

pravzaprav jezikovni puristi.³⁵ Živeli naj bi v nekakšnem vakuumu, v katerem ni bilo prostora za juristov individualizem, morebitno trivialnosti, neposrečeno latinščino in za vplive filozofskih in govorniških šol. Jezik visokoklasičnih juristov, ki so sledili republikanskim vzornikom,³⁶ naj bi bil po mnenju tako imenovanih »lovcev na interpolacije« še posebej imun na govorniške vplive.³⁷ Na govorništvo so gledali kot na »pokvarjeno disciplino«, nevedno rimskih pravnikov.³⁸ Govornika je bolj kot iskanje najbolj pravične rešitve pritegnila tista pravna razlaga, ki se je v konkretnem primeru prilegala stranki, ki jo je sodni govornik branil.³⁹ Rimski juristi naj bi pisali tako, kot so dejansko govorili ob podeljevanju pravnih nasvetov (*responsa*). Zato so njihov preprost,⁴⁰ jasen in izbran slog tekstni kritiki označevali kot *genus tenue* ali *genus humile*.⁴¹ Njihov jezik naj bi bil realističen, odtujen misticizmu in cepidlačenju.⁴² Ker naj bi jezikovne figure uporabljali le priložnostno, naj bi njihov jezik deloval hladno, neosebno, objektivizirano, celo monotono.⁴³ Juristi naj bi se izogibali zaznamovanim besednim zvezam, arhaizmom in neologizmom. Poskusi individualiziranja jezika posameznih pravnikov so ostajali zadržani,⁴⁴ ker naj bi bil za juriste značilen tralatijski značaj pravnega pisanja in razlogovanja. Ta naj bi odseval v doslednem povzemanju tujih misli in odporu proti drznemu slogovnemu izstopanju. Savigny je rimske juriste zaradi ubranega sloga označil kar za vzajemno nadomestljive posameznike (»fungible Personen«).⁴⁵

Do nekakšnega preloma s staro jezikovno tradicijo naj bi prišlo šele po cesarju Dioklecianu.⁴⁶ Tedaj v pravno latinščino cesarskih konstitucij vsto-

35 O tem Lenel, »Interpolationenjagd«, 17–38; Wieacker, »Textkritik und Sachforschung«, 1–40; Schulz, *History of Roman Legal Science*, 141–144. Gl. tudi op. 32.

36 O pravnem jeziku pozne republike gl. Schulz, *History of Roman Legal Science*, 96–98.

37 »Passion, pathos, and emotion in expression are taboo; the tempo of the exposition is a serene *andante*« (Schulz, *History of Roman Legal Science*, 259).

38 Crook, *Legal advocacy*, 17: »[I]t was making the worse argument the better; it was concerned with victory, not truth.«

39 Cic., *De Orat.* 3.80: *de omnibus rebus in utramque partem possit dicere*; Coing, *Die juristischen Auslegungsmethoden*, 7; Ceci, *Le etimologie*, 12. O razmerju med govorništvom in pravom Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte I*, 662–675.

40 Stališču, da je pravna latinščina zaradi svoje enostavnosti zgolj »pollatinščina«, se je zoperstavil nemški filolog Taubmann (1565–1613). Zapisal je, da bi bilo mogoče Ciceronov jezik, če bi njegova podoba kdaj zbledela, brez težav obnoviti iz dela *Corpus iuris civilis: Vulgus opinatur, Juris sat habere peritum, si sciat in causis semilatina loqui ... Credo ego, si linguae Ciceronis imago perisset e juris posset corpore restitui*. Anon. *Taubmanniana*, 238.

41 »[A]ll the language of juristic literature up to the end of classical jurisprudence faithfully reflects the Roman inclination for simplicity, uniformity, and homogeneity« (Schulz, *Principles of Roman Law*, 80; Id., *History of Roman Legal Science*, 259).

42 Lévy-Bruhl, »Le Latin et le droit romain«, 103.

43 Bonfante, *Storia*, 141–50; Schulz, *History of Roman Legal Science*, 259; Kalb, *Wegweiser in die römische Rechtssprache*, 130, o stilistiki rimskega pravnega jezika gl. 127 ss.

44 Gl. Kalb, *Roms Juristen*, in Kunkel, *Die römischen Juristen – Herkunft und soziale Stellung*, zlasti 66–72 in 158; Schulz, *Principles of Roman Law*, 107–108.

45 Savigny, *Vom Beruf unsrer Zeit*, 157.

46 Honig, *Humanitas und Rhetorik in spätrömischen Kaisergesetzen*, 24 s.

pijo jezikovne figure, zlasti besedne zveze s prenesenim pomenom – metafore, metonimije, sinekdohe, olupšave. Kalb to »nenaravno« latinščino, ki se razlikuje od latinščine zlate in srebrne dobe, označuje kot umetno latinščino (»Kunstlatein«), saj se jo je bilo mogoče priučiti le na maloštevilčnih pravnih šolah v Rimu, Bejrutu (Βηρυτός) in Konstantinoplu.⁴⁷ Še posebej Konstantinove konstitucije in postteodozijske novele niso skoparile s skoraj baročno nabuhlimi govorniškimi prvinami.⁴⁸ Šele Justinijanove konstitucije se skladno z njegovo klasicistično usmeritvijo⁴⁹ skušajo vrniti v stare jezikovne ideale.

V desetletjih, ki so sledila drugi svetovni vojni, je romanistika od strogih sodb o jeziku rimskih juristov odstopila in priznala, da je bil vpliv govorništva razviden že v klasični literaturi.⁵⁰ To je med drugim pomenilo tudi odpiranje vprašanj o vplivu grške filozofske misli na ustroj argumentacije rimskih juristov. Za potrebe pričujoče razprave si oglejmo osnovno tezo helenistične filozofije jezika, ki je bistvena za razumevanje pomena antičnih etimologij v pravni literaturi.

Nomina sunt consequentia rerum:⁵¹osnove helenistične filozofije jezika

Platon v dialogu *Kratil* razpravlja, ali »je pravilnost poimenovanja po naravi prirojena sleherni od bivajočih stvari«. Pri tem skuša ovreči tezo, »da poimenovanje ni to, kar so se nekateri dogovorili, da z njim imenujejo ..., ampak da v poimenovanjih po naravi obstaja neka pravilnost«. ⁵² Kratilovo stališče, ki mu Platon (v Sokratovi preobleki) sicer nasprotuje, je, da »kdor pozna poimenovanja, pozna tudi stvari«. ⁵³ Kratilova naturalistična trditev naj bi sledila pita-

47 O pravnih šolah v cesarski dobi gl. Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte I*, 223–227.

48 Wieacker, *Vulgarismus und Klassizismus*, 46–47; Schulz, *Principles of Roman Law*, 82. O nomenoteknično-jezikovni spremembi cesarskih konstitucij po letu 300 gl. Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte II*, 188–189.

49 Na programski ravni napoveduje Justinijanovo zavezanost klasični misli in formalizmu že uvodna konstitucija *Tanta*, s katero so bile leta 533 promulgirane Digeste: *Tanta autem nobis antiquitatis habita est reverentia* (»Do preteklosti pa gojimo tolikšno spoštovanje«). O Justinijanovem klasicizmu gl. Schulz, *History of Roman Legal Science*, 278 ss, in Wieacker, *Vulgarismus und Klassizismus*, 50–61.

50 Kaser, *Zur Methodologie der römischen Rechtsquellenforschung*, pass. O pomembnosti vpliva govorništva na rimsko pravo je prvi pisal Stroux, *Summum ius summa iniuria*, 16 ss.

51 »Poimenovanja so posledica stvari« (Dante, *La vita nuova*, XIII). Dante se je po mnenju literarnih zgodovinarjev (Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, 499) zgledoval po Justinijanovih Institucijah. Justinijan v *Inst.* 2.7.3. odreja, da se bodo darila pred sklenitvijo zakonske zveze (*donationes ante nuptias*) poslej imenovala »darila zaradi sklenitve zakonske zveze« (*donationes propter nuptias*). Preimenovanje utemeljuje z željo, da bi imena odsevala stvari, ki jih dejansko poimenujejo (*nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes et consequentia nomina rebus esse studentes*).

52 Plat., *Crat.* 383a.

53 Plat., *Crat.* 435d: ὁς ἂν τὰ ὀνόματα ἐπίστηται, ἐπίστασθαι καὶ τὰ πράγματα. Biondi, »Valore delle etimologie dei giuristi romani«, 739: »[U]n rapporto intimo e naturale tra pensiero e parola«; prim. tudi Herbermann, »Moderne und antike Etymologie«, 36; Allen, »The Stoics on the Origin of Language and the Foundations of Etymology«, 14 ss.

gorejski tradiciji, ki je učila, da so vsa poimenovanja božanskega izvora in kot taka odsevajo realije.⁵⁴ Za privržence tega nauka poimenovanje ni bilo rezultat dogovora med ljudmi (θέσει), marveč odsev »narave« realije same (φύσει). Naloga etimologov je bila zato paleontološki izziv, saj naj bi ti iz poimenovanja kot živega fosila izcedili njegov pravi naravni pomen. Ta naj bi pošel iz občečloveškega spomina,⁵⁵ vendar je hkrati odločilno vplival na pomen besede.⁵⁶ Etimologi so potemtakem raziskovali, zakaj in od kod pride neka beseda (*cur et unde sint verba scrutantur*) in na tak način zasledovali resnico.⁵⁷ To prepričanje je preko učenja stoiške šole prešlo v rimsko govornišvo, prek tega pa v pravno literaturo.

Nomina verbaque non positu fortuito, sed quadam vi et ratione naturae facta esse, P. Nigidius in Grammaticis Commentariis docet. ... Quaeri enim solitum apud philosophos, φύσει τὰ ὀνόματα sint ἢ θέσει. In eam rem multa argumenta dicit, cur videri possint verba esse naturalia magis quam arbitraria.

Publij Nigidij je v svojih Komentarjih o gramatiki učil, da samostalniki in glagoli niso nastali naključno, temveč po določenem naravnem smislu in namenu ... Pri filozofih se je pogosto pojavilo vprašanje, ali so besede nastale na naraven način ali po nekem dogovoru. In pri tej stvari navaja mnogo argumentov v prid tezi, da so besede res bolj naravne kot dogovorne.

(Gellius, *Noctes Atticae* 10.4.1–3)

O sinhroni »ljudski« in diahroni »znanstveni« etimologiji

Ker se antična in sodobna znanstvena etimologija po funkcijah in metodah razlikujeta, velja na tem mestu navesti pojasnilo. Šele 19. stoletje je po Webrovi sintagmi »odčaranja sveta«⁵⁸ tudi jezikoslovje osvobodilo od njegovih magično-mitoloških

54 V sklepnem delu dialoga Platon zavrne Kratilovo naturalistično tezo (Plat., *Crat.* 439b–440d). Za resnično spoznanje stvari je po njegovem mnenju treba preseči vero v »pravilen« pomen nje-nega poimenovanja in raje spoznati originalne oblike (εἶδος) stvari oz. ideje (ἰδέα). Platonovega stališča rimski stoiki niso prevzeli.

55 Allen, »The Stoics on the Origin of Language and the Foundations of Etymology«, 33.

56 Ker je prvotna pomenska motivacija besede določala tudi njen sodobni pomen, je bila meja med antično etimologijo in pomenslovljem (semantiko) zelo zbrisana. Jasno ju razločuje denimo Var., *De ling. lat.* 5.1.2.

57 Quint., *Inst. Orat.* 1.6.32: *studiosi ... , qui verba paulum declinata varie et multipliciter ad veritatem reducunt aut correptis aut porrectis, aut adiectis aut detractis, aut permutatis litteris syllabisve.* (»Učenjaki [etimologi, op. avt.] ... , ki z različnimi in številnimi metodami zasledujejo resnično obliko besed, ki so bile le malce spremenjene, bodisi s krajšanjem, daljšanjem, dodajanjem, odstranjevanjem ali zamenjavo črk in zlogov.«)

58 »Nicht mehr, wie der Wilde, für den es Solche Mächte gab, muß man zu magischen Mitteln greifen, um die Geister zu beherrschen oder zu erbitten« (Weber, *Geistige Arbeit als Beruf*, 16).

začetkov.⁵⁹ Od srede 19. stoletja so etimologijo razumeli kot diahrono jezikoslovno znanost, katere končni cilj je, da »sodobni leksikalni (slovarski) pomen pojasni s prvotnim in ob tem odkrije miselni vzorec, ki je človeka spodbudil, da je realijo poimenoval prav s tem in ne s katerim drugim leksemom«. ⁶⁰ Etimološke raziskave temeljijo na diahroni primerjavi jezikov, ki so se razvili iz rekonstruirane praindoevropejščine. Pri tej operaciji imajo temeljno vlogo glasovni zakoni, s katerimi jezikoslovci prepoznavajo etimon, tj. najstarejšo besedo ali njen del (koren).⁶¹ Moderna znanstvena etimologija zato s sinhronim » ljudskim etimologiziranjem« pred 19. stoletjem nima veliko skupnega.⁶²

Z vprašanjem izvora besed so se sprva ukvarjale ljudske množice in ne specializirani jezikoslovci. Pri tem je ljudstvo nastopalo v svojstvu naivnega filozofa, ki z zakonitostmi hermenevtičnega kroga⁶³ ni imel nikakršnega vpogleda v diahroni jezikovni razvoj. Nemški jezikoslovec Förstemann je »sinhrono etimologiziranje« kot prvi poimenoval ljudska etimologija (»Volksetymologie«).⁶⁴ Ta naj bi bila mitologija posebne vrste,⁶⁵ skozi katero je človek projiciral svoje fantazijsko gledanje na svet.⁶⁶ Značilni metodični pristop ljudske etimologije je bil v uporabi glasovne povezovalne tehnike (t. i. *phonetic bridging technique*),⁶⁷ s katero so vzpostavili zvezo med prvotno besedo (*explanans*) in besedo, ki je predmet etimološke razlage (*explanandum*).⁶⁸

59 Malkiel, *Etymology*, 2. O mističnih razsežnostih etimologije, njeni tesni zvezi z alegorijo pri eksegezi svetih spisov v judovski, hindujski, arabski in grški kulturi ter njenih odjekih v srednjem veku, gl. Del Bello, *Forgotten Paths. Etymology and the Allegorical Mindset*, 43.

60 Furlan, *Novi etimološki slovar*, 20.

61 Glasovni zakoni so »skoraj edino eksaktno orodje primerjalnega jezikoslovja in etimologije, njihovo delovanje pa eden glavnih vzrokov za to, da so si jeziki med seboj različni« (Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, 9); prim. tudi Furlan, *Novi etimološki slovar*, 20; Sluiter, »Ancient Etymology: A Tool for Thinking«, 897.

62 »Die neuere Etymologie ist diachronisch ... Sie ist das Bemühen, die Geschichte der Wörter möglichst weit zurückzuverfolgen ... Ältere, d. h. antike mittelalterliche und barocke Etymologie bewegt sich vorwiegend im Synchronen.« (Willer, *Poetik der Etymologie*, 6.)

63 Hermenevtika uči, da predmet razumevanja »drži ogledalo razlagalcu«, saj ta proučevani predmet razume zgolj ob predpostavki vsaj minimalnega predhodnega védenja o predmetu (t. i. »predrazumevanje«). Gl. Novak, »O definiciji prava«, 84–85.

64 Förstemann, »Ueber deutsche Volksetymologie«, 1–25. Uveljavljena angleška izraza sta tudi *popular etymology* in *false etymology*; gl. Malkiel, »Essays on Linguistic Themes«, 20.

65 Sluiter, »Ancient Etymology: A Tool for Thinking«, 918.

66 Da so ljudske etimologije nastale tudi na področju prava, ne preseneča, saj je pravni jezik abstrakten in laikom še posebej težko razumljiv. Prim. Dernburg, *Die Phantasie im Recht*, 14: »Die Volksphtasie bildet den Urgrund alles Rechts.«

67 Sluiter, »Ancient Etymology: A Tool for Thinking«, 903.

68 Prim. Everardovo definicijo etimologije: *Ethimologia est expositio unius vocabuli per aliud vocabulum unum vel plura magis notum, vel nota in eadem lingua vel diversa secundum rerum proprietatem, vel literarum similitudinem, ut ... testamentum testatio mentis ... mutuuum quasi de meo tuum, possessio quasi pedum positio, ... theologus quasi de Deo loquens ... feudum a fide seu fidelitate ... damnnum quasi diminutio patrimonii ...* (»Etimologija je razlaga ene besede z drugo ali drugimi bolj znanimi besedami bodisi v istem ali drugem jeziku, temelji pa bodisi na značilnosti stvari bodisi na podobnosti črk, kot denimo ... oporoka zaradi izjave o namenu ... posojilo, ker je od mojega postalo tvoje, posest kot od »položaja stopal« ... teolog kot nekdo, ki govori o Bogu ... fevd od zvestobe ... škoda od »zmanjšanja premoženja«) (Everardi, *Topicorum seu locorum legalium*, 67).

Ta povezava je bila navadno v glasovih ali črkah, ki povezujejo *explanans* in *explanandum*. Besedne igre, ki gradijo na blizuzvočju,⁶⁹ so že v antični literaturi naletele na številne kritike. Cicero se je posmehoval nekemu, ki je skušal ime boga Neptuna povezati s plavanjem (*Neptunus a nando*), saj bi lahko potemtakem vsakdo katero koli besedo razlagal z drugo, če bi le obe besedi družila že vsaj ena črka.⁷⁰ Antično etimološko operacijo so nekateri označili za zmoto krožnega sklepanja (*petitio principii*).⁷¹

Vpliv govornišтва na pravno argumentacijo

Pravo, z njim pa tudi pravni jezik sledi ustaljenosti, stabilnosti, precedenčnosti in tradiciji. Pravni jezik ima konservativen značaj.⁷² Če obstaja potreba po urejanju in hkratnem poimenovanju novonastajajočih razmerij, skuša pravna znanost v obstoječi terminološki zakladnici najti tista poimenovanja, ki bi jim lahko nadela novo vsebino.⁷³ To navadno ni potekalo brez zapletov – ne v antičnem rimskem pravu in ne v kasnejših obdobjih.⁷⁴ Rimskim juristom je pri prilagajanju pravnega izrazja novim potrebam pomagala etimologija, saj so v že uveljavljenih pravnih izrazih iskali in rekonstruirali nove pomene.⁷⁵

69 Biondi, »Valore delle etimologie dei giuristici romani«, 741: »etimologia ad orecchie«.

70 Cic., *De nat. deor.* 3.24.6: *Quam periculosa consuetudo! ... quamquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen quod non possis una littera explicare unde ductum sit; in quo quidem magis tu mihi natate visus es quam ipse Neptunus.*

71 Bretonne, *Storia del diritto Romano*, 318. Miglietta, »Giurisprudenza romana«, 214, meni, da etimološki poskusi niso sami po sebi zaverovani v iskanje strogo znanstvenega izvora besede, temveč v neko naravno in »na prvi posluš« slišno razlago.

72 Watt, »Rule of the Root: Proto-Indo-European Domination of Legal Language«, 574.

73 Prim. z rešitvami v rimskem pravu, ki kažejo zanimivo nagnjenost k ekonomiziranju. Mancipacija, arhaični formalni akt, s katerim so prenašali oblastna upravičenja (denimo lastnino), so prilagodili in jo v trikratni sekvenčni izvedbi preoblikovali v nov pravni posel, namreč »emancipacijo«. Z njo je svobodna oseba pod oblastjo postala svojepravna (tj. premoženjsko sposobna). Ni se ohranil le del starega imena (*emancipatio*), temveč tudi oblični vidik prastarega posla. O tem Rabel, »Nachgeformte Rechtsgeschäfte«, 290–335.

74 Za ilustracijo navedimo epizodo v dogmatičnem razvoju zemljiških služnosti. V dobi *usus modernus pandectarum* (16.–18. stoletje) se je raznotere pojave fevdalne dobe (npr. kmečka upravičenja na skupnih zemljiščih, podložništvo, regalije) osmišljalo z izrazoslovjem rimskih zemljiških služnosti. Te so se seveda v mnogočem razlikovale od srednjeveških partikularnopravnih institutov. Toda občepavnih juristov te razlike niso odvrčale od natezanja partikularnopravnih institutov na rimskopravne dogmatične tvorbe. Nemški profesor Maurenbrecher je o tem procesu zapisal: »Das heutige Leben hat zwar viele neue Fälle erzeugt, aber sie brauchen nur in die römischen Formen eingepaßt zu werden. Der Name entscheidet darum am wenigsten, und man findet sowohl neue Namen für alte Fälle des römischen Rechtes, wie römische Namen für neue Fälle.« Poimenovanje partikularnopravnega instituta (npr. kmečkega upravičenja na skupnih zemljiščih) z rimsko kategorijo služnosti (*servitus*) je torej vzpostavljalo novo realnost v že opisanem smislu aktivne vloge jezika. Ta realnost je bila kmetu, neukemu učenega prava, tuja in nepričakovana. To je seveda vodilo v dolge in zapletene spore. O tem Žepič, »Zemljiška služnost kot pravnodogmatični model v obdobju *usus modernus pandectarum*«, 12 in 14.

75 Prim. Quint., *Inst. Orat.* 5.14.34: *Iurisconsulti, quorum summus circa verborum proprietatem labor est ...* (»Juristi, ki se najbolj trudijo glede pomena besed...«)

Oglejmo si vpliv etimologije na pravno argumentacijo na primeru besede *postliminium*:⁷⁶

Multi etiam ex notatione sumuntur. Ea est autem cum ex vi nominis argumentum elicitur; quam Graeci ἐτυμολογίαν appellant, id est verbum ex verbo veriloquium ... Multi igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo, ut cum quaeritur postliminium quid sit ... in quo Servius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum nisi post, et liminium illud productionem esse verbi vult, ut in finitimo, legitimo, aeditimo non plus inesse timum quam in meditullio tullium; Scaevola autem P. filius iunctum putat esse verbum, ut sit in eo et post et limen; ut quae a nobis alienata cum ad hostem pervenerint, ex suo tamquam limine exierint, ea cum redierint post ad idem limen postliminio redisse videantur. Quo genere etiam Mancini causa defendi potest postliminio redisse, deditum non esse, quoniam non sit receptus; nam neque deditioem neque donationem sine acceptione intellegi posse.

Številni argumenti se izvajajo iz poimenovanja. Za to gre tedaj, ko se argument izvaja iz pomena besede, kar Grki imenujejo etimologija, to je dobessedno *veriloquium* – kar je resnično povedano. V razpravljanju so mnogi argumenti izvedeni iz besede; tak primer je pomen besede *postliminium* ... Naš prijatelj Servij⁷⁷ želi, če se ne motim, da le (del besede) *post* (onkraj) določa etimološki pomen, *liminium* (od *limen*, prag, meja) pa (po njegovem) ni nič drugega kot končnica, nekaj podobnega, kot je *-timus* pri besedah *finitimus*, *legitimus*, *aeditimus*, (in da) pri tej besedi nima nič večje vrednosti kot *tullium* pri *meditullium*. Scaevola, sin Publija,⁷⁸ pa je menil, da je beseda *postliminium* sestavljena, saj je v njej tako (koren) *post* kot *limen*. Tako se zdi, da se stvari, ki so nam bile odtujene, ko so prešle v roke sovražnikov, takorekoč odšle iz svojega praga, ko pa so se vrnile, se zdi, da so se vrnile *postliminio*. S tem argumentom je mogoče braniti Mancinov spor, saj (ta) ni bil predan, ker ni bil sprejet; niti predaje niti darila pa si ni mogoče predstavljati brez sprejema.

(Cicero, *Topica* 35–37)

Ius postliminii (»pravica hišnega praga«) je bila pravica rimskega državljanca, na temelju katere so temu ob vrnitvi iz vojnega ujetništva oživelci civilnopravna upravičenja.⁷⁹ Vojno ujetništvo je bilo namreč izenačeno s civilno smrtjo – popolno izgubo pravne sposobnosti (*capitis deminutio maxima*). Pravica *ius postliminii* pa ni veljala za tistega, ki se je v bitki predal sovražniku oz. za tistega, ki ga je rimsko ljudstvo za kazen izročilo sovražniku (t. i. *deditio*).⁸⁰

76 D. 49.15 in C. 8.50.

77 Servius Sulpicius Rufus (umrl 43 pr. Kr.) (Kunkel, *Die römischen Juristen*, 25).

78 Quintus Mucius Scaevola (umrl 82 pr. Kr.) (Kunkel, *Die römischen Juristen*, 18).

79 V prvi vrsti so oživelci *status libertatis*, očetovska oblast (*patria potestas*) in druge premoženjske pravice, ne pa zakonska zveza ter zaradi dejstvene narave niti ne posest (Berger, *Encyclopedic Dictionary*, s.v. *postliminium*, 629).

80 Cic., *De orat.* 1.181: *quem pater suus aut populus vendidisset aut pater patratus deditisset, ei nullum esse postliminium* (»kogar je po starem običaju bodisi družinski oče ali ljudstvo prodalo bodisi ga je pater patratus [načelnik pontifikalnega kolegija z vojaškimi pooblastili, op. avt.] predal tujemu ljudstvu, ta ne more koristiti pravice vrnitve«).

Cicero v spisu *Topica* v zvezi s postliminijem opisuje zgodbo Hostilija Mancina, ki je leta 137 pr. Kr. proti volji senata sklenil mirovno pogodbo z Numantinci, ljudstvom v današnji Španiji. Rimski senat mu je sodil in ga za kazen izročilo sovražnemu ljudstvu, numantinsko ljudstvo pa ga ni želelo sprejeti in Mancin se je vrnil v Rim. Pojavilo se je vprašanje, ali so ob njegovi vrnitvi oživele državljanske pravice na temelju pravice hišnega praga (*postliminio*). Cicero navaja, da bi se Mancin po mnenju pravnika Rufa lahko branil s tem, da njegove državljanske pravice nikoli niso ugasnile. Sovražno numantinsko ljudstvo ga pač ni sprejelo na svoje ozemlje (bil je *deditus [sed] non receptus*). V tem primeru rimskega *limesa* – ki je sestavni del besede *postliminium* – ni prečkal. K tej argumentaciji pritegne Ruf še analogijo med javnopravnim institutom predaje (*deditio*) in zasebnopravnim institutom darila (*donatio*), saj sta oba pravna akta dvostranske narave, ki kot taka potrebujeta soglasje nasprotnih stranke. Ni darila, če ni soglasja obdarjenca. Ni predaje, če sovražnik ne sprejme tistega, ki se je predal. Rufov nasprotnik Scevola pa je menil, da je predaja podobna izgonu (*aquae et ignis interdictio*), ki pa kot enostranski akt ne zahteva nobenega sprejema in s tem tudi ne nujnega prehoda rimskega *limesa*. Za izgubo rimskega državljanstva naj bi zadoščal izgon, ki ga je ukazal senat, in ne izgnančev prečkanje meje. To mnenje je bilo najbrž že dlje časa uveljavljeno, pravnik Ruf pa ga je skušal pobijati z etimološkim argumentom.⁸¹ Na koncu je obveljalo Scevolino prepričanje. Mancin je, četudi ga Numantinci niso sprejeli in *limesa* ni prestopil, državljanstvo, z njim pa tudi vsa civilno-pravna upravičenja, nepovratno izgubil.

Eos, qui ab hostibus capiuntur vel hostibus deduntur, iure postliminii reverti antiquitus placuit. an qui hostibus deditus reversus nec a nobis receptus civis romanus sit, inter Brutum et Scaevolam varie tractatum est: et consequens est, ut civitatem non adipiscatur.

Stari pravniki so menili, da se lahko tisti, ki so bili zajeti s strani sovražnikov ali bili njim prepuščeni, vrnejo na temelju pravice *ius postliminii*. Ali se je tisti, ki je bil prepuščen sovražniku, pa ga mi nismo sprejeli nazaj, vrnil in (znova) postal rimski državljan, sta razpravljala Brut in Scevola. Obveljalo je, da tak posameznik ni mogel (ponovno) pridobiti statusa državljana.

(Modestinus, *Digesta* 49.15.4)

⁸¹ Argument Servija Sulpicija Rufa naj bi, s Ciceronovimi besedami, kazal na naravnost »božansko znanje v razlagi zakonov in v pojasnjevanju tega, kaj je pravično, ki mu med pravniki ni bilo enakega« (Cic., *Phil.* 9.10: *admirabilis quaedam et incredibilis ac paene divina eius in legibus interpretandis, aequitate explicanda scientia*). O pomenu Scevole in Rufa za razvoj rimske jurisprudence gl. Stroux, *Summum ius summa iniuria*, 35 ss, in Kranjc, »Ius est ars boni et aequi«, 383.

Kot razberemo iz gornjega odlomka, je etimologija v pravni literaturi zavzemala položaj argumentacijskega skupnega mesta (*topos*),⁸² torej splošno uporabnega argumentacijskega vodila, ki v kombinaciji⁸³ s številnimi drugimi *topoi* osvetli pravni problem in najde rešitev zanj.⁸⁴ Interpretacija prava je tudi za rimske juriste pomenila ustvarjalno in pravotvorno dejavnost.⁸⁵

ETIMOLOŠKO GRADIVO RIMSKE JURISPRUDENCE

Viri rimskih pravnih etimologij

Najpomembnejše ime rimske etimologije je starinoslovec Varon (1. stol. pr. Kr.).⁸⁶ Znano je, da je poleg jezikoslovnih del napisal vsaj 15 knjig o civilnem pravu (*Libri XV de iure civili*). Sklepamo lahko, da so bile te bogate z etimološkimi navedki,⁸⁷ saj so se nam Varonove pravne etimologije ohranile tudi v delu *De lingua latina*. Med ključna pravnorelevantna gesla, ki jih Varon obravnava v V. knjigi dela *De lingua latina*, prištevamo (z navedbo paragrafa): 175. *dos* (dota), *arrabo* (ara), *donum* (darilo); 176. *damnum* (škoda), *lucrum* (dobiček); 177. *multa* (globa), *poena* (kazen), *pretium* (cena), *tributum* (davek); 178. *merces* (plača, mezda); *praeda* (vojni plen), *praemium* (nagrada); 179. *mutuum* (posojilo), *munus* (darilo); 180. *sacramentum* (pravdna stava);

82 Izraz τόποι Aristotel prvič uporabi v *Top.* 1.18.5, nato našteva njihove posamezne pojavnosti, svoja izvajanja pa sklene z ugotovitvijo: »To so torej *topoi*, ki nam pomagajo, da v zvezi z vsakim problemom izvedemo dialektične sklepe« (Arist., *Top.* 7.5.14). Definicijo kot pojavno obliko toposa Aristotel obravnava v 7. knjigi. Cicero je delo *Topica* napisal ob naslonitvi na Aristotelovo delo, zanimivo pa je, da ga je posvetil juristu Trebaciju Testi (Viehweg, *Topik und Jurisprudenz*, 26). O κοινοὶ τόποι, lat. *loci communes*, nem. »Gemeinörter«, »skupnih mestih« gl. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, 70.

83 Katalog srednjeveških pravnih *topoi* gl. denimo pri Baldu, *In primum*, 40, *lex Conventiculum*. Bald svoj katalog začne z etimološkim argumentom (*argumentum a vocabuli allusione*), ki mu sledi njemu podoben »argument ljudskega mnenja« (*argumentum a vulgi opinione*, prim. »ljudska etimologija«). Seznam starejših občepavnih del, ki obravnavajo skupna mesta, navaja tudi Lipenius, *Bibliotheca realis juridica*, 304 s.v. *loci legales* in *loci cc. juris*, 528 s.v. *topica*. O pomenu topike v *mos italicus* gl. Viehweg, *Topik und Jurisprudenz*, 62–76, in Lange, Kriechbaum, *Römisches Recht im Mittelalter*, 285–286.

84 Prim. Viehweg, *Topik und Jurisprudenz*. Za Viehwega je topika *téchne* problemskega mišljenja, ki se je razvijala pod vplivom govorništvu in ki se v svojem bistvu loči od deduktivno-sistematičnega pristopa uporabe prava (str. 14); gl. tudi Schröder, *Recht als Wissenschaft*, 25–27. Srž topične misli najlepše opiše jurist Pavel, D. 50.17.1: [N]on ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat. »[P]ravo ne izvira iz pravnega pravila, temveč se pravno pravilo oblikuje iz prava, kakršno je.« Topično razlogovanje je značilnost pravniške argumentacije prederacionalistične dobe, vztraja pa tudi v metodiki nemških novih praktikov (*usus modernus*). Gl. Viehweg, *Topik und Jurisprudenz*, 62–76; Lange, Kriechbaum, *Römisches Recht im Mittelalter*, 267 in 272.

85 Prim. Kranjc, »Beseda *interpretatio*«, 66.

86 »En matière d'étymologie, on peut dire qu'à Rome il y a un avant-Varron et un après-Varron« (Del Bello, *Forgotten Paths. Etymology and the Allegorical Mindset*, 71, op. 1.)

87 Ceci, *Le étimologie*, 20.

181. *tributum* (davek); 182. *stipendium* (vojaška mezda); 183. *usurae* (obresti). V VI. knjigi poleg tega najdemo: 69. *spondeo* (obljubim) in 85. *mancipium* (suženj).⁸⁸

Da so tudi klasični juristi Varonova spoznanja vključevali v svoje spise ali ustvarjali nove etimologije, kažejo odlomki »antikvarnih« in »šolskih« pravnih del. Mednje štejemo tudi Gajev komentar k Zakoniku dvanajstih plošč in Pomponijev kratki učbenik *Liber singularis enchiridii*.⁸⁹

»[U]rbs« ab urbo appellata est: urbare est aratro definire. Et varus [sc. Varro] ait urbem appellari curvaturam aratri, quod in urbe condenda adhiberi solet.

Beseda mesto [urbs] izhaja iz glagola *urbare*: *urbare* namreč pomeni razmejiti s plugom. Varon pravi, da *urbem* označuje krivuljo, ki jo kdo naredi s plugom, to pa so uporabljali pri ustanavljanju mest.⁹⁰

(Pomponius, *Digesta* 50.16.239.6)

V delih »šolske« jurisprudence, torej v sistematično zasnovanih učbenikih, pričakujemo vključevanje figurativnih uvodov.⁹¹ Etimologije je na učbenikih mestih, na katerih bi bralec pričakoval definicije, še posebno rad vključeval jurist Gaj,⁹² jurist Pavel pa je to tehniko prevzel tudi v svoje monografije, pri čemer nekoliko izstopa z izpeljavo besed iz grških izrazov.

Nomen cognationis a Graeca voce dictum videtur: συγγενεῖς enim illi vocant, quos nos cognatos appellamus.

Zdi se, da beseda krvno sorodstvo [cognatio] izhaja iz grške besede: sorodnike (συγγενεῖς) namreč imenujejo tiste, ki jih mi imenujemo kognati.⁹³

(Gaius, *Digesta* 38.10.10.1)

88 Celovit pregled daje Bruns, *Fontes II*, 1–46.

89 Gajeve etimologije: D. 50.16.233 pr. *calumnia* (lažna obtožba); D. 50.16.238.1 *detestatum* (poklicana priča) in D. 50.16.238.2 *pignus* (ročna zastava). Pomponijeve etimologije: D. 1.2.2.16 *consules*, D. 1.2.2.20 *tribuni*, D. 1.2.2.21 *aediles*, D. 1.2.2.22 *quaestores*; D. 50.16.239.1 *servus* (suženj), D. 50.16.239.5 *decuriones*, D. 50.16.239.6 in 7 *urbs*, *oppidum* (mesto in utrjeno mesto), D. 50.16.239.8 *territorium*, D. 50.16.242.3 *vidua* (vdova). O Pomponijevih etimologijah gl. Nörr, »Pomponius«, 518–22.

90 F. Sanio je v delu *Varroniana in den Schriften römischer Juristen*, 238, zagovarjal tezo, da so na Pomponijevo šolsko (izagogično) delo *Enchiridum* odločilno vplivale Varonove *Libri XV de iure civili*.

91 Babusiaux, »Funktionen der Etymologie in der juristischen Literatur«, 48.

92 Gai. 1.14 *dediticii* (kategorija peregriinov), Gai. 1.64 *spurii* (nezakonski otroci), Gai. 1.99 *adrogiatio* (posinovitev svojepravne osebe), Gai. 1.112 *confarreatio* (arhaična oblika sklepanja zakonske zveze), Gai. 1.121 *mancipatio*, Gai. 2.164 *cretio* (obličen sprejem dediščine), Gai. 3.90 *mutuum* (posojilo), Gai. 4.40 *demonstratio* (demonstracija kot del tožbene formule).

93 Enako D. 39.6.35.1, kjer z grecizmi pojasnjuje *donatio* iz δῶρον; D. 47.2.1 pr. *furtum* (tatvina) iz φῶρ (tat) oz. φέρω (nesem). Gl. tudi Mod., D. 1.5.23: *spurii* (nezakonski otroci) od παρὰ τῆν σπορᾶν (od semen).

V pravnih komentarjih prednjači etimologiziranje v Gajevem,⁹⁴ Pavlovem⁹⁵ in Ulpijanovem⁹⁶ komentarju provincialnega in pretorskega edikta, pri čemer klasični avtorji največkrat omenjajo Labeonove etimologije. Labeo velja za najpomembnejšega rimskega pravnika etimologa:

Possessio appellata est, ut et Labeo ait, a sedibus quasi positio, quia naturaliter tenetur ab eo qui ei insistit, quam Graeci κατοχήν dicunt.

Posest je, kot pravi Labeo, imenovana po sedežu [sedes] kot nekakšna lega [positio], zato ker ima posest po naravi tisti, ki jo ima v imetništvu, kar Grki imenujejo κατοχή.

(Paulus, *Digesta* 41.2.1 pr.)

Conviciium iniuriam esse Labeo ait. Conviciium autem dicitur vel a concitatione vel a conventu, hoc est a collatione vocum cum enim in unum complures voces conferuntur, conviciium appellatur quasi convocium.

Labeo pravi, da je beseda *conviciium* (neke vrste) *injuriya*. Imenuje pa se po hrušču [concitatione] ali po shodu [conventu], torej od zbira zvokov, ki se združijo v enega, kakor če bi rekli »sozvočje«.

(Ulpianus, *Digesta* 47.10.15.4)

Viduam non solum eam, quae aliquando nupta fuisset, sed eam quoque mulierem, quae virum non habuisset, appellari ait Labeo: quia vidua sic dicta est quasi vecors, vesanus, qui sine corde aut sanitate esset, similiter viduam dictam esse sine duitate.

Labeo je rekel, da vdova [vidua] ni le tista, ki je bila nekoč poročena, temveč tudi tista, ki nikoli ni imela moža, saj je beseda vdova tako poimenovana na podoben način kot »brez srca« [ve-cors] ali »brez razuma« [ve-sanus] in zato beseda *vidua* pomeni brez dvojine [sine duitate].⁹⁷

(Iavolenus, *Digesta* 50.16.242.3)

Manj etimološkega gradiva je prisotnega v problemsko zastavljenih kazuističnih spisih.⁹⁸

94 D. 2.8.1 *satisdatio* (varščina), D. 38.10.1.6 *consobrini* (bratrance).

95 D. 24.2.2, pr. *divortium* (razveza), D. 26.1.1.1 *tutores* (varuhi), D. 39.2.3 *damnum* (škoda), D. 47.2.1 pr. *furtum* (tatvina), D. 50.16.57 pr. *magister, magistratus*.

96 D. 2.14.1.1 *pactum*, D. 3.2.4.4 *praevicator* (tožnik, ki zaradi interesne koluzije toženca preganja le na videz), D. 14.3.3 *institor* (nameščenc), D. 15.1.5.3 *peculium*, D. 16.3.1 pr. *depositum* (shranjevalna pogodba), D. 21.1.21 pr. *redhibere* (vrniti, razdreti), D. 29.1.1.1 *milites* (vojaki), D. 39.4.1.1 *publicani* (davčni zakupniki), D. 43.29.3.8 *exhibere* (predložiti), D. 47.10.1 pr. *iniuria*, D. 47.10.15.4 *conviciium* (eden od dejanskih stanov injurije, t. i. »mačja godba«), D. 50.16.49 *bona* (premoženje), D. 50.16.195.4 *familia*, D. 23.1.2 *sponsalia* (zaroka).

97 O tem Ceci, *Le etimologie*, 31, in Kalb, *Roms Juristen*, 43–44.

98 Npr. Cels. D. 31.21 *reddendi* (vrniti), Cels. D. 33.10.7 pr. *suppellex* (oprema), Iul. D. 9.2.51 pr. *occidere* (ubit), Ulp. 46.2.1 pr. *novatio* (prenovitev), Mod. D. 50.16.100 *sequester* (shranjevalec posebne vrste).

O pomenu, ki so ga poznoantični in zgodnjerednjeveški avtorji pripisovali rimskim pravnim etimologijam, priča 5. knjiga Izidorjevih *Etimologij* (*Etymologiae sive origines*) z naslovom *De legibus et temporibus* (O zakonih in časih):⁹⁹ III. *ius autem dictum, quia iustum* (»pravo je imenovano, ker je pravično«); *lex a legendo, quia scripta est* (»zakon [lex] je poimenovan po branju [a legendo], ker je zapisan«); *consuetudo, quia communi est usu* (»običaj [consuetudo], ker je v skupni rabi [communi uso]«); XI. *scita quod ea plebs sciat, vel quod sciscitatur et rogatur ut fiat* (»ljudski sklepi [scita], ker jih ljudstvo pozna [sciat] ali ker je nekaj iskano [sciscere] in naprošeno, da se zgodi«); XVIII. *privilegium inde dictum, quod in privato feratur* (»privilegij je imenovan, ker se privatno uporablja«); XXIII. *testes dicti quod testamento adhiberi solent* (»priče [testes] so imenove po tem, ker so navadno prisotne pri oporoki [testamento]«); XXIV. 2. *dictum testamentum, quia non valet nisi post testatoris monumentum* (»oporoka [testamentum] se imenuje zato, ker ne velja, dokler ni zapustnikovega [testatoris] spomenika«); 16. *cretio quasi decretio, id est decernere vel constituere* (»krecija [cretio]¹⁰⁰ je kot neke vrste odločitev, to je odločanje [decernere] ali postavitve [constituere]«); 17. *fideicommissum dictum, ut fiat quod a defuncto committitur* (»fideikomis [fideicommissum]¹⁰¹ je imenovan po tem, ker naj se zgodi, kar je bilo naročeno po pokojniku [fiat ... committitur]«); *fides dicta eo quod fiat* (»dobra vera [fides] je imenovana po tem, da se zgodi [fiat]«); 18. *pactum ... ex pace* (»pakt ... iz miru [pace]«); 20. *mandatum dictum quod olim in comisso negotio alter alteri manum dabat* (»mandat je imenovan, ker so nekoč (pri sklepanju pogodbe) drug drugemu dali roko [manum]«); 24. *emptio ... quod a me tibi sit* (»kupna pogodba [emptio], ker nekaj od mene [a me] postane tvoje [tibi sit]«); *venditio quasi venundatio, id est a nundinis* (»prodajna pogodba [venditio] po besedi *venundatio*, to je od tržnice«); 25. *donationem quasi doni actionem; dotem quasi do item* (»darilo izvedbe daru; dota od tega, ker prav tako dam«); 30. *stipulatio ab stipula* (»stipulacija od slame [stipula]«); XV. 1. *hereditas a rebus aditis* (»dediščina [hereditas] od pridobljenih [aditis] stvari«); 3. *res a recte habendo* (»stvar [res] od pravnega [recte] držanja«); *ius a iuste possidendo* (»pravica [ius] od posedovanja, ki se pravično [iuste] izvršuje«); 5. *peculium ... a pecudibus dictum* (»pekulij [peculium]¹⁰² je imenovan po živini [a pecudibus]«); 8. *caduca*

99 Izidor (Isid., *Etym.* 1.29.1–2) je o pomenu etimologije napisal naslednje: *Etymologia est origo vocabulorum, cum vis verbi vel nominis per interpretationem colligitur ... Cuius cognitio saepe usum necessarium habet in interpretatione sua. Nam dum videris unde ortum est nomen, citius vim eius intellegis.* (»Etimologija je izvor besed, ko prek razlage pridemo do pomena glagola ali samostalnika ... Poznavanje etimologije besede je pogosto nujno za njeno razlago ... Kajti hitreje boš razumel pomen besede, če boš poznal njen izvor.«)

100 Krecija je bila obličen akt pridobitve dediščine.

101 Fideikomis je bila brezoblična oporočiteljeva prošnja, s katero je prosil dediča, legatarja ali fideikomisarja, da naj določeni osebi (fideikomisarju) nakloni neko posamično dajatev (ali stori-tev) ali celotno dediščino.

102 Pekulij je premoženje, ki je *de iure* veljalo za premoženje nosilca oblasti (gospodarja ali družinskega očeta), *de facto* pa je bilo v prostem upravljanju sužnja ali osebe pod oblastjo.

inde dicitur, quia eius heredes ceciderunt (»zapuščena dediščina [caduca], ker so njeni dediči umrli [ceciderunt]«); 15. *usura ... ab usu aeris crediti nuncupata* (»obresti [usura] so imenovane po uporabi [usu] denarja«); 17. *precarium quia prece aditur* (»prekarij [precarium], ker je pridobljen na prošnjo [prece]«); 18. *mutuum appellatum est quia id, quod a me tibi datur, ex meo tuum fit* (»posojilo [mutuum] je imenovano po tem, ker je to, kar je od mene dano tebi [a me], iz mojega postalo tvoje [tuum]«); 19. *depositum ... quasi diu positum* (»shranjevalna pogodba [depositum] je, kot da bi bilo dolgo deponirano«); 31. *mancipatio dicta est quia manu res capitur* (»mancipacija¹⁰³ je imenovana po tem, ker je stvar vzeta v roke [manu capitur]«); 35. *commercium dictum a mercibus* (»pravica do trgovanja [commercium] je imenovana po blagu [a mercibus]«).

Lahko si predstavljamo, da so bile Izidorjeve *Etimologije* spričo vsem razumljivega jezika propedevtično branje slehernega srednjeveškega pravnika.¹⁰⁴ Njihovega vpliva ne zaznamo le v delih posvetnih glosatorjev,¹⁰⁵ temveč tudi v kanonističnih delih, zlasti Gracijanovem dekretu.¹⁰⁶ In čeprav jih je Mommsen spričo pomanjkljive sistematike ter hudomušne naivnosti označil za surovo in neurejeno besedilo, ki – še zlasti na pravnem področju – ne more imeti nobene teže,¹⁰⁷ ostajajo pomemben prežitek antičnega etimologiziranja.

Funkcije etimologije v pravni literaturi

Didaktična funkcija

Antična etimologija je bila tudi v pravnih besedilih zakladnica kulturnega spomina, »repozitorij kulturne informacije«. ¹⁰⁸ Ali neka beseda v resnici izvira iz pogosto zamišljene besede, sploh ni bilo bistveno. ¹⁰⁹ Cilj etimologije je bil ustvariti mnemotehnično konstrukcijo pomena besede, ki bi poslušalca oz.

103 Mancipacija je bil oblični pravni posel, s katerim je nekdo pridobil lastninsko ali drugo oblastno pravico nad stvarjo ali osebo.

104 Vinogradoff, *Roman Law in Mediaeval Europe*, 28–29. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, 496, je Izidorjeve *Etimologije* opisal kot »the basic book of the entire Middle Ages«.

105 Srednjeveški juristi – glosatorji – so po antičnem zgledu etimologizirali tudi osebna imena. Glosator Akurzij je svoje ime pojasnjeval s tem, da s svojim ustvarjanjem razsvetljuje temačnost civilnega prava (*Accursius ... quia accurit et succurit contra tenebras iuris civilis*). Kantorowicz, *Studies in the Glossators of the Roman Law*, 123; o tej priljubljeni obliki srednjeveškega etimologiziranja, ki izraža iz prepričanja, da je *nomen* tudi *omen*, gl. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, 495 ss.

106 *Distinctio 3 capitulum 3* Gracijanovega Dekreta: *Quid sit privilegium. Privilegia sunt leges privatorum, quasi private leges. Nam privilegium inde dictum est, quod in privato feratur.* (»Kaj je privilegij? Privilegiji so zakoni zasebnikov kot nekakšni zasebni zakoni. Privilegij je namreč imenovan zato, ker ureja zasebne zadeve.«) (= Isid., *Etym.* 5.18).

107 *Quod ut rudis indigestaque est moles ... ita in eis partibii, quae ad ius pertinent, omni caret iudicio.* (Bruns, *Fontes II*, 79 ss.)

108 Sluiter, »Ancient Etymology: A Tool for Thinking«, 918.

109 Lobeck, *Graeci Sermonis Elementa*, 149.

bralca glasovno spominjala na bistvo pravnega instituta.¹¹⁰ To je bilo še toliko bolj pomembno v srednjeveški Evropi, ko je bilo treba abstraktne pravne pojme približati govorcem, ki jim latinščina ni bila materni jezik.¹¹¹ Srednjeveški in novoveški juristi so zato etimologijo šteli za aluzijo (namig).¹¹² V nadaljevanju si oglejmo nekaj najznačilnejših pravniških »didaktičnih« etimologij.¹¹³

Fundamentum autem est iustitiae fides, id est dictorum conventorumque constantia et veritas. Ex quo quamquam hoc videbitur fortasse cuiquam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Temelj pravičnosti pa je dobra vera, to je resnica in zvestoba dani obljubi in dogovorom. In zato lahko sledimo stoikom, ki so skrbno ugotavljali etimologijo besed. In lahko jim verjamemo, da je dobra vera (*fides*) tako imenovana, ker naj se zgodi, kar je bilo obljubljeno (*fiat quod dictum est*).

(Cicero, *De officiis* 1.23)

Ciceronovo etimologiziranje besede *fides* (zvestoba, poštenje, dobra vera) ima poseben pomen za evropsko pravno tradicijo. V koncizni misli je uspelo Ciceronu, eruditskemu poznavalcu prava,¹¹⁴ izraziti bistvo načela, ki še danes ostaja temeljni smerokaz interpretacije v civilnem pravu.¹¹⁵

Značilna primera didaktične funkcije sta tudi etimologiji nezakonskega otroka (*spurius*) in posojila (*mutuum*). Po znani pravni domnevi je oče otroka tisti, na kogar kaže zakonska zveza (*pater vero is est, quem nuptiae demonstrant*).¹¹⁶ Če zakonska zveza (*matrimonium iustum*) ni bila (veljavno) sklenjena, je bil otrok spočet na podoben način, kot teče razmnoževanje v rastlinskem svetu: namreč »s *sporami*« (semeni, gr. σπορά), ki jih naključno, brez vsakega reda, raznaša veter. Zato so bili nezakonski otroci (*spurii*) tisti, ki so bili »raztreseni« (gr. σποράδην »raztreseno« iz ἡ σπορά »seme«).

110 Podobno didaktično vlogo so imeli srednjeveški mnemonični verzi, denimo heksameter *rés habilis titulús fidés posséssio témpus*, s katerim si je študent hitreje zapomnil predpostavke priposestevovanja, ali *iudex, iudiciúm, clerus, connubia, crimen*, ki našteva vsebino petih knjig cerkvene kodifikacije *Liber Extra* (1234). Upoštevati je namreč treba, da se je od juristov pričakovalo, da so (vsaj določene dele) zbirke *Corpus iuris civilis* znali na pamet; o tem Stolleis, *Margarethe und der Mönch, Rechtsgeschichte in Geschichten*, 111 ss.

111 Loschiavo, »Isidore of Seville«, 2.

112 *Allusio autem solam respicit vocabuli interpretationem. Igitur probabilem potius, quam necessariam facit probationem.* (»Namig pa se nanaša na samo razlago besede. Zato dela dokazovanje bolj verjetno kot pa nujno.«) (Oldendorp, *Topicorum legalium*, 91.)

113 Sanio, *Varroniana*, 266, op. 398.

114 Kljub izjemnemu pomenu Ciceronovih pravnih besedil, pri katerih – v nasprotju s pravniškimi spisi – odpade dvom o njihovi pristnosti, jih moramo zaradi pogosto poudarjenega govorniškega patosa nujno jemati *cum grano salis*; prim. Kranjc, »Ius est ars boni et aequi«, 381.

115 »Rimska etimologija besede *fides* ... podaja, čeprav je naivna, bistveno vsebino: vezanost na besedo.« (Krek, *Obligacijsko pravo*, 272.)

116 Paul. D. 2.4.5.

[N]am et hi patrem habere non intelleguntur, cum is et incertus sit, unde solent »spurii« filii appellari vel a Graeca voce quasi σποράδην concepti vel quasi »sine patre« filii.

[N]amreč zdi se, da ti nimajo očeta, ker je ta nedoločen in od tod so jih imenovali *spurii* ali iz grščine, kot da bi bili razpršeno zaplojeni ali sinovi »brez očeta«.

(Gaius, *Gai institutionum commentarii quattuor* 1.64)

Posojilo (*mutuum*),¹¹⁷ edini realni kontrakt s stvarnopravnim učinkom, jurist Gaj izvaja iz besedne igre »moj – tvoj« (*meum tuum*): *quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fiat*.¹¹⁸ Ta razlaga je bila posebej priljubljena tudi med poznejšimi juristi:

Appellata est autem mutui datio ab eo, quod de meo tuum fit: et ideo, si non faciat tuum, non nascitur obligatio.

Poimenovana je dajatev posojila od tega, ker nekaj mojega postane tvoje: in zato, če to stvari ne naredi za tvoje, obveznost (iz posojila) ne nastane.

(Paulus, *Digesta* 12.1.2.2)

Mutuum je po etimološki izpeljavi lahko le tista pogodba, pri kateri je nekaj izročeno tako, da iz mojega postane tvoje. Uporaba etimologije daje smiselne rezultate le, če jo razumemo v negativnem smislu: za posojilo ne gre, če nekaj »tvojega« ne postane »moje«. Pozitivnega sklepa, da bi bilo posojilo »vse, kar iz tvojega postane moje« posojilo, pa iz navedene etimologije ni mogoče izpeljevati. Pri darilu in prodaji (ob hkratni izročitvi) redno preide lastninska pravica na obdarjenca oz. kupca, pa vendarle pri tem ne gre za posojilo, saj se kavza (gospodarski namen pogodbenih strank) posojila, prodaje in darile seveda razlikuje, kar je lepo ubesedil humanist Zasius:

Prima regula: Ab interpretatione ad rem interpretatam affirmatiue non sumitur argumentum: vt, non sequitur de meo est factum tuum, ergo est mutuum: quia ex donatione etiam potest fieri de meo tuum. Sic non sequitur, est mentis testatio, ergo est testamentum: quia codicillus est etiam mentis testatio, & tamen non est testamentum. (Zasius, *Lecturae*, 95)

Prvo pravilo: iz razlage stvari, ki se razlaga, se ne povzema pozitivnih argumentov, ker iz tega, da nekaj postane iz mojega tvoje, ne sledi, da gre za posojilo, kajti tudi na podlagi darila lahko nekaj iz mojega postane tvoje. Tako tudi ne sledi,

117 Kot ugotavljajo novejšje študije, izvira beseda *mutuum* iz pridevnika »vzajemen« (*mutuus*, -a, -um). Gl. tudi Var., *De ling. lat.* 5.179: *Si datum quod reddatur, mutuum*. Izvor posojila gre nareč iskati v vsakodnevni »prijateljskih« posojilih (t. i. Freundschaftsdarlehen), ki jih niso razumeli kot kapitalske naložbe, temveč kot altruistično pomoč nelikvidnemu prijatelju (*officium amici*). Zimmermann, *The Law of Obligations*, 155, op. 13; Kelly, »A Hypothesis on the Origin of »mutuum«, 15.

118 Gai. 3.90.

da je vse, kar je »pričanje (izjava) o namenu« (*testatio mentis*), tudi oporoka (*testamentum*): ker je tudi kodcil »pričanje (izjava) izjava o namenu«, pa vendar ni oporoka.

(Zasius, *Lecturae*, 95)

Dogmatični pomisleki sicer priljubljeni pravniški etimologiji¹¹⁹ niso jema-li mnemotehnične oziroma pedagoške vrednosti.¹²⁰

Kot zadnji primer didaktične funkcije navedimo besedo »oporoka« (*testamentum*). Ulpijan jo izvaja iz *contestatio*, kar lahko pomeni sklic prič oz. izvršitev pravnega dejanja pred pričami. Priče se potemtakem zberejo, da slovesno poslušajo misel zapustnika, ki bo obveljala po njegovi smrti.¹²¹ Poudarjanje prič pri napravi oporoke je razumljivo, če pomislimo, da je bila njihova navzočnost vsaj v klasičnem pravu bistvena oporočna formalnost.¹²²

Historizirajoča funkcija

Ohranjanje zgodovinskega izročila je bilo za Rimljane posebna vrednota.¹²³ Zakonik dvanajstih plošč, najstarejši posredno ohranjeni pravni vir rimskega prava, do Justinijanove kodifikacije ni bil uradno odpravljen. V klasični dobi rimskega prava pa so bile njegove formalno še vedno zavezujoče norme nerazumljive že spričo zastarelega besedišča.¹²⁴ Slovnicearji, ki so razlagali pomen starih izrazov, so imeli pri pravni argumentaciji pomembno vlogo. V izjemnih primerih pa so – *ex privata diligentia* – njihovo poslanstvo prevzeli juristi.

119 Prim. Cels. D. 12.1.32: *quia pecunia mea ad te pervenit* (»ker je moj denar prišel k tebi«). Afr. D. 17.1.34 pr. na podoben način omenja pretvorbo depozita v kredit pri nepravilni shranjevalni pogodbi (*depositum irregulare*): *si pecuniam apud te depositam convenerit ut creditam habeas, credita fiat, quia tunc nummi, qui mei erant, tui fiunt*. (»Če je bilo dogovorjeno, da se denar, ki je bil pri tebi položen, da bi ga imel kot posojenega, postane posojen, ker tedaj novci, ki so bili moji, postanejo tvoji.«)

120 Giuffrè poudarja »una etimologia, questa, che ha fatto sorridere generazioni di lettori, perché ingenuamente basata su una assonanza ... rifletteva una tendenza di certo pensiero giuridico romano a rappresentarsi in corpositi termini lato sensu economici gli atti ed i rapporti presi in considerazione sotto il pensiero giuridico«. Navedek po Bramante, *Il mutuum nell'esperienza giuridica romana*, 7, op. 14. Niederländer, »Die Entwicklung des *furtum*«, 259, etimologijo besede *furtum* opiše kot »in ein etymologisches Gewand gekleidete Merkverschen«.

121 Gell., N. A. 7.12: »[T]estamentum« ... a »testatione« productum; UE 20.1: *Testamentum est mentis nostrae contestatio, in id solemniter factum, ut post mortem nostram valeat*. (»Oporoka je pričanje o našem namenu, ki je svečano izvršeno, da bi obveljalo po naši smrti.«) Prim. Mod. D. 28.1.1. Schulz, *Classical Roman Law*, 239, je do te razlage kritičen, saj trdi, da se koren *testat-* nanaša na *testatorja*, ne na priče (*testes*). Zato *testamentum* tudi pomeni nekaj, kar potrjuje, kaže, dokazuje, razglaša: »*Testator* is a person who declares and not a witness.«

122 O oporočnih formalnostih, zlasti o pomenu prič pri vseh rednih oblikah oporok, gl. npr. Rüfner, »Testamentary formalities«, 2–26.

123 Prim. Cic., *De re publ.* 5.1: *Moribus antiquis res stat Romana virisque*. Schulz, *Principles of Roman Law*, 100: »Tradition is a great power in Roman life.«

124 Schulz, *History of Roman Legal Science*, 187.

Olim enim mortuo patre familias inter suos heredes quaedam erat legitima simul et naturalis societas quae appellabatur *ercto non cito*, id est dominio non diviso: *erctum* enim dominium est, unde *er*us dominus dicitur: *ciere* autem dividere est: unde *caedere* et *secare* (et *dividere*) dicimus.

Nekoč je po očetovi smrti med njegovimi *heredes* (dediči) nastala določena skupnost, ki je bila sočasno zakonita in naravna, imenovana *ercto non cito*, to je »nedeljena lastnina«. *Erctum* namreč pomeni lastnina, iz česar se izpelje *er*us (lastnik); glagol *ciere* pa pomeni deliti. Zato pravimo, da *caedere* (razdeliti) razumemo tako v smislu »sekati« [secare] kakor tudi v smislu »deliti« [dividere].

(Gaius, *Gai institutionum commentarii quattuor* 3.154a)

Ime starodavne dediščinske skupnosti – *ercto non cito* – številnim rimskim juristom v 2. stol. po Kr. ni več veliko povedalo, čeprav je odsevalo v poimenovanju dediščinske delitvene tožbe (*actio familiae (h)erciscundae*).¹²⁵ Razlaga jurista Gaja, ki jo je vnesel v svoj pravni učbenik Institucije (*Gaii Institutiones Iuris Civilis Commentarii Quattuor*) je bila za pravni pouk nepogrešljiva. Odseva juristovo zanimanje za pravno zgodovino, kar lepo ubesedi že v predgovoru h komentarju Zakonika dvanajstih plošč: »[K]ot ni mogoče kositi z umazanimi rokami, se tudi civilnega prava ni mogoča lotiti brez poznavanja njegove zgodovine« (Gai. D. 1.2.1.). Gajeve zavzetosti za pravnozgodovinska in jezikoslovna vprašanja pa – razen na jurista Pomponija¹²⁶ – ni mogoče posploševati tudi na druge rimske juriste. Gelij pripoveduje, da se je nekoč med učenjaki vnela razprava o tem, koga vse označuje izraz »proletarec« (*proletarius*). Ker je to besedo vseboval tudi Zakonik dvanajstih plošč, se je Gelij o njenem pomenu odločil povprašati jurista. Ta mu je začudeno odvrnil, da odgovarja le na pravna, ne pa na slovnična vprašanja. Gelij mu je očitajoče pripomnil, da bi moral prav zato, ker je jurist, biti seznanjen tudi s pomenom izraza v sicer res starodavnem pravnem viru.¹²⁷ Juristu pa se je zdelo, da pravnozgodovinsko znanje ni bilo več v domeni pravnikov – ti se namreč ukvarjali le s tistimi izrazi, ki jih vsebuje veljavno pravo.¹²⁸

125 Gl. Babusiaux, *Wege zur Rechtsgeschichte*, 85–87.

126 Gl. npr. Pomp. D. 1.2.2.2, kjer pojasnjuje, da je Romul rimsko ljudstvo razdelil na 30 delov – kurij, beseda *curia* pa naj bi izhajala od skrbi (lat. *cura*), ki jim jo je posvečal Romul. »Legal history remained a closed book« (Schulz, *History of Roman Legal Science*, 134). O pionirski naravi Pomponijevih historičnih vključkov v pravniške spise gl. Id., 169, in navedek na 171: »It was in any case a pioneer work in juristic literature, but it remained an isolated phenomenon, legal history being a meal that Roman jurisprudence could not swallow.« O Pomponijevemu zgodovinopisju gl. Sanio, *Varroniana*, pass., in Nörr, »Pomponius«, 501–507.

127 Gell., N. A. 16.10.2–4: *Tum ibi quaeri coeptum est, quid esset proletarius. Atque ego aspiciens quempiam in eo circulo ius civile callentem, familiarem meum, rogabam, ut id verbum nobis enarraret, et, cum illic se iuris, non rei grammaticae peritum esse respondisset, »eo maxime« inquam »te dicere hoc oportet, quando, ut praedicas, peritus iuris es«.*

128 Gell., N. A. 16.10.8: *Sed enim cum »proletarii« et ... evanuerint omnisque illa duodecim tabularum antiquitas nisi in legis actionibus centumviralium causarum lege Aebutia lata consopita sit, studium scientiamque ego praestare debeo iuris et legum vocumque earum, quibus utimur.*

Pravopolitična in legitimizirajoča funkcija

Etimologija v rimskih virih često nastopa tudi v funkciji osmišljanja in apologetike nekaterih težje doumljivih družbenih zakonitosti.¹²⁹

Znano je, da so pod vplivom stoiške šole, ki je poudarjala enakost vseh ljudi,¹³⁰ vzniknile kritike sužnjelastništva. Čeprav so se rimski juristi načelno zavedali, da je suženjstvo nasprotno naravnemu pravu,¹³¹ jih to ni podžgalo k prespraševanju o njegovi morebitni ukinitvi. Ideja, da pozitivnemu pravu, ki nasprotuje naravnemu pravu, ne bi bilo dopustno slediti, je bila rimski pravni misli tuja. Kljub temu pa so se tudi rimski juristi znašli v zadregi, ko so morali upravičiti institut, ki je bil nasproten naravnemu pravu. Florentin se je znašel tako, da je z etimološkim argumentom upravičil odmik od naravnega prava:

Servi ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere ac per hoc servare nec occidere solent.

Sužnji [servi] se imenujejo zato, ker poveljniki ujetnike prodajo ter jim s tem rešijo [servare] življenje in jih ne ubijejo.¹³²

(Florentinus, *Digesta* 1.5.4.2)

Suženjstvo je po Florentinovem fragmentu torej odsev vladarjeve blagohotnosti. Njej gre zasluga, da so vojne ujetnike raje prodajali kot sužnje in jih s tem »ščitili« (*servare*), kot pa da bi jih usmrtili. Čeprav je mnogo bolj očitna povezava z glagolom »služiti« (*servire*), je Florentin tovrstno zvezo zavestno odklonil. Tej legitimizirajoči etimološki funkciji¹³³ je sorodna

129 »Etymology is traditionally a legitimizing device« (Herzfeld, *Anthropology Through the Looking-Glass*, 23).

130 Ulp. D. 50.17.32: *Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur: non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt.* (»Kar zadeva *ius civile* so sužnji ničje stvari, ne pa po naravnem pravu, ker so po naravnem pravu vsi ljudje enakopravni.«)

131 Flor. D. 1.5.4.1; Ulp. 50.17.32. Tomaž Akvinski je suženjstvo kot ustanovo človekovega prava (*lex humana*) legitimiral s sklicevanjem na izvorni greh: I^a q. 96 a. 4 arg. 2: *Sed hominem subesse homini, introductum est in poenam peccati* (»Kot kazen za greh je bilo uvedeno, da je človek podrejen človeku«); I^a–IIae q. 94 a. 5 ad 3: *Et hoc modo communis omnium possessio, et omnium una libertas, dicitur esse de iure naturali, quia scilicet distinctio possessionum et servitus non sunt inductae a natura, sed per hominum rationem, ad utilitatem humanae vitae. Et sic in hoc lex naturae non est mutata nisi per additionem.* (»In na ta način je posest, ki je bila prej od vseh, ter vsem skupna svoboda, za katero se pravi, da obstaja po naravnem pravu, ker namreč razločevanje posesti in suženjstvo nista ustvarjena po naravi, temveč zaradi človekovega razuma, v korist človeškemu življenju. In tako se naravni zakon ni spremenil, razen z dodajanjem.«)

132 Prevod po Kranjc, *Rimsko pravo*, 267. Pri tem gre za enega redkih mest redkih primerov, kjer rimski jurist prizna, da naravno pravo odstopa od prava narodov (*ius gentium*). Prim. Tryph. D. 12.6.64: *[U]t enim libertas naturali iure continetur et dominatio ex gentium iure introducta est.* (»[K]ot je namreč svoboda del naravnega prava in je bila nadvlada vpeljana po pravu narodov.«) Flor. D. 1.5.4.1: *Servitus est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur.* (»Suženjstvo je ustanova prava narodov, zaradi katere je nekdo proti svoji naravi podrejen tujemu gospostvu.«) O tem Kranjc, »Zametki naravnega prava«, 154.

133 Babusiaux, »Funktionen der Etymologie in der juristischen Literatur«, 45.

tudi pravnopolitična funkcija, ki jo ilustrira Labeonova etimologija besede »sestra«:

Labeo Antistius iuris quidem civilis disciplinam principali studio exercuit et consulentibus de iure publice responsitavit; set ceterarum quoque bonarum artium non expers fuit et in grammaticam sese atque dialecticam litterasque antiquiores altioresque penetraverat Latinarumque vocum origines rationesque perculluerat eaque praecipue scientia ad enodandos plerosque iuris laqueos utebatur. Sunt adeo libri post mortem eius editi, qui posteriores inscribuntur, quorum librorum tres continui, tricesimus octavus et tricesimus nonus et quadragesimus, pleni sunt id genus rerum ad enarrandam et inlustrandam linguam Latinam conducentium. Praeterea in libris, quos ad Praetoris edictum scripsit, multa posuit pariter lepide atque argute reperta. Sicuti hoc est, quod in quarto ad edictum libro scriptum legimus: »Soror,« inquit, »appellata est, quod quasi seorsum nascitur separaturque ab ea domo, in qua nata est, et in aliam familiam transgreditur.

Antistij Labeo je s posebnim zanimanjem gojil študij civilnega prava in javno svetoval tistim, ki so se z njim posvetovali o pravnih vprašanjih; prav tako mu niso bile neznane druge svobodne umetnosti, poglobljeno se je ukvarjal s slovnico in dialektiko, pa tudi z starejšo in zahtevnejšo literaturo. Poznal je tudi izvor in nastanek latinskih besed in je to znanje uporabljal zlasti pri reševanju številnih zapletenih pravnih vprašanj. Po njegovi smrti so izšla njegova dela z naslovom *Posteriores*, od katerih so tri knjige, osemintrideseta, devetintrideseta in štirideseta, polne tovrstnih spoznanj, namenjenih razlagi in prikazu latinskega jezika. Poleg tega je v knjige, ki jih je napisal o pretorskem ediktu, vključil številna spoznanja, med katerimi so nekatera od njih posebej lepa in duhovite. Takšna je ta, ki jo najdemo zapisano v četrti knjigi k ediktu: »sestra« (*soror*), pravi, »se tako imenuje zato, ker se tako rekoč rodi 'zunaj' (narazen) in ločeno od doma, v katerem je bila rojena, da bi prešla v drugo družino.«

(Gellius, *Noctes Atticae* 13.10)

Labeo je z navedeno razlago utemeljeval nauk, da gre že po naravnem pravu (ki odseva v »naravnem pomenu« besede) pričakovati, da se hči (oziroma sestra) loči od očetove (bratove) pravne skupnosti in vstopi v novo – možovo pravno skupnost.¹³⁴ To se je zgodilo ob sklenitvi zakonske zveze, ko se je (v primeru prvotno prevladujoče oblike zakonske zveze »*in manu*«) očetova *patria potestas* pretvorila v možev *manus*.¹³⁵ Labeonova etimologija utegne biti zvezana tudi z ženitnimi reformami avgustejske dobe, ki so skušale Rimljanke spodbuditi k sklenitvi zakonske zveze in s tem k večji rodnosti.¹³⁶ Labeo z eti-

134 Prim. Sluiter, »Ancient Etymology: A Tool for Thinking«, 921.

135 Prim. Gai. D. 4.51: *Capitis minutio est status permutatio*.

136 O zakonih *Lex Iulia de maritandis ordinibus*, *Lex Pappia Poppea* in *Lex Iulia caduciarum* gl. Field, »The Purpose of the Lex Iulia Et Pappia Poppaea«, zlasti 403 ss; Schulz, *Classical Roman Law*, 105–108.

mologijo pokaže, da civilnopravni ukrepi, ki so uvajali sankcije za neporočene državljane, zgolj sledijo naravnopravnim pravilom.¹³⁷

Podobno zasleduje pravnopolitični cilj tudi etimologija besede »varuštvo« (tutela):

Tutores autem sunt qui eam vim ac potestatem habent, exque re ipsa nomen ceperunt: itaque appellantur tutores quasi tutores atque defensores, sicut aeditui dicuntur qui aedes tuentur.

Varuhi pa so tisti, ki imajo to moč in oblast, po kateri so tudi dobili ime, zato se varuhi imenujejo *tutores* kot neke vrste zaščitniki [tutores] in branitelji, kakor so tisti, ki ščitijo templje [aeditui], imenovani zaščitniki templjev [aedes].

(Paulus, *Digesta* 26.1.1.1)

Jurist Pavel izvaja besedo »varuh«, *tutor*, iz latinskega glagola *tueri* (varovati, ščititi). Varuh lahko ustrezno opravlja funkcijo le, če je sposoben najprej poskrbeti zase. Zato za varuha ni mogel biti postavljen tisti, ki je nem ali gluh. Nemi namreč ni mogel izvršiti avtorizacije, ki je predpostavljala posebno besedno obličnost v smislu izreka predpisanih besed (npr. *auctor fis? auctor fio*).¹³⁸

Dogmatična funkcija

Doslej smo izhajali iz prepričanja, da so juristi z etimologijo *ex post* razlagali že utečene pravne institute. Vprašanje pa je, ali je lahko etimološki argument imel sam po sebi takšno moč, da je krojil dogmatično strukturo pravnega instituta. Če parafraziram Jheringa: ali so bila tudi poimenovanja tista, ki so jih juristi »med sabo oplajali, da bi iz njih ustvarjali nove dogmatične dogmatične tvorbe«?¹³⁹ Chevreaueva meni, da etimologija v pravniških virih ni bila zgolj govorniški okras ali historizirajočim namenom služéča uvodna floskula.¹⁴⁰ V

137 Vprašali bi se lahko, zakaj Labeo ne povezuje besede »soproga« (*uxor*) z besedo *seorsum* (narazen). Odgovor je preprost: *definiens in definiendum* mora nujno povezovati glasovna vez (Ceci, *Le etimologie*, 51: »[L]a traccia fonetica della parola primitiva«), ki je med besedama *uxor* in *seorsum* ni.

138 Paul. D. 26.1.1.2.

139 »Durch Combination der verschiedenen Elemente kann die Wissenschaft neue Begriffe und Rechtssätze bilden; die Begriffe sind productiv, sie paaren sich und zeugen neue« (Jhering, *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, 29).

140 Angleški sodnik Edward Coke (1552–1634) je bil glede vloge etimološkega argumenta v sodbah precej zadržan: »Concerning the reason drawn from the etymologies ... etymologies are too weak and too light for Judges to build their judgments upon: for *saepenumero ubi proprietates verborum attenditur, sensus veritatis amittitur*: and yet when they agree with the judgment of law, Judges may use them for ornaments«; Calvin's Case (= Case of the Postnati, 1608, 7 Coke Reports 1a at 27b; 77 E.R. 379 at 411). Coke je latinski rek povzel po X. 5.40.8: *Propterea, si prolixam epistolam meam ad interpretandum accipere te fortasse contigerit, rogo, non verbum ex verbo, sed sensum ex sensu transferri, quia plerumque, dum proprietates verborum attenditur, sensus veritatis amittitur*. (»Če se boš morda lotil razlage mojega prijaznega pisma, te zato prosim, da ne prestavljaš besede iz besede, temveč smisel iz smisla, ker se pogosto zgodi, da se, ko se pazi na pomen besed, izgubi resnični pomen [dob.: smisel resnice].«) Prim. tudi Cic., *Opt. Gen.* 5.14, in Hier., *Epist. LVII Ad Pamm.* 5 (= PL XXII, 571).

določenih kontekstih je igrala aktivno jezikovno vlogo ter imela s tem tudi performativno razsežnost.¹⁴¹ Oglejmo si nekaj primerov, kjer bi etimologija utegnila zaznamovati zasnovo posameznega instituta.

a) *Puberes*

Ena najbolj znanih kontroverz med Sabinijanci in Prokulijanci, predstavniki dveh vodilnih pravniških krogov,¹⁴² se je nanašala na vprašanje, kdaj je mogoče človeka šteti za doraslega. Sabinijanci so predlagali telesni pregled (*inspectio corporis*), ki bi v vsakem posamičnem primeru pokazal, ali je posameznik že spolno zrel.¹⁴³ Prokulijanci pa so zastopali praktično stališče, da naj za doraslega obvelja deček z dopolnjenim štirinajstim in deklica z dopolnjenim dvanajstim letom starosti. Sabinijance je pri njihovem stališču, ki ni trpelo posploševanj, utegnila voditi etimologija besede *pubes* (= tisti, ki je sposoben nositi orožje), ki so jo izvajali iz *pubertas* (spolna zrelost):

Puberem autem Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores eum esse putant, qui habitu corporis pubertatem ostendit, id est eum qui generare potest.

Za polnoletnega [*puberes*] pa so šteli Sabin, Kasij in drugi naši učitelji tistega, ki je kazal polnoletnost [*pubertas*] z značilnostmi svojega telesa, tj. tistega, ki lahko spočne otroka.¹⁴⁴

(Gaius, *Gai institutionum commentarii quattuor* 1.196)

b) *Occidere*

Akvilijski zakon, plebiscit iz leta 287 pr. Kr., je urejal delikt poškodovanja tuje stvari (*damnum iniuria datum*), med katere šteje tudi uboj ali poškodovanje tujega sužnja. Zakonsko besedilo¹⁴⁵ je v prvem poglavju, ki je urejalo uboj sužnja, vsebovalo besedo *occidere*, tj. »ubiti«.¹⁴⁶ Beseda »ubiti« je po mnenju ju-

141 Chevreau, »Etymologie juridique«, 45. Kot poudarja Škrubej, »Diahrona pomenska stabilnost«, 256–257, po teoriji govornih dejanj potencialne vplivanske vloge oz. po Austinu »ilokucijske« sile nimajo zgolj klasične eksplicitne performativne izjave (npr. »obljubljam«, »odpovedujem se«), temveč tudi zatrjevani izreki, ki jih izreka s strani konkretne skupnosti pooblaščen oseba. Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, 106, o tem zapiše: »The word or, a fortiori, the dictum, the proverb and all the stereotyped or ritual forms of expression are programmes of perception and different, more or less ritualized strategies for the symbolic struggles of everyday life, just like the great collective rituals of naming or nomination ... imply a certain claim to symbolic authority as the socially recognized power to impose a certain vision of the social world.« Če in ko je jurist etimologiziral, še posebej, kadar mu je bil podeljena pravica podeljevati pravne nasvete s cesarsko avtoriteto (*ius respondendi ex auctoritate principis*), je dosegal performativne učinke.

142 O tem gl. Kranjc, *Rimsko pravo*, 119–120.

143 Več o tem gl. Kambič, »Tutela impuberum«, 121–122, zlasti op. 33.

144 Prevod po Kranjc, *Rimsko pravo*, 293–294; prim. tudi *Fest.* 217 in 250.

145 Gl. rekonstrukcijo besedila pri Bruns, *Fontes* 1. 45. Več o tem zakonu Kambič, »Določanje odškodnine«.

146 Gai. D. 9.2.2 pr.: *Ut qui servum servamve alienum alienamve quadrupedem vel pecudem iniuria occiderit.* (»Če kdo protipravno ubije tujega sužnja ali tujo sužnjo oziroma tujo štirinožno čredno žival.«) Prevod po Kranjc, *Rimsko pravo*, 720.

rista Julijanova pomenila, da nekdo komu povzroči smrt.¹⁴⁷ Julijan je besedo *occidere* izvajal iz besede »udariti, potolči« (*caedere*) oziroma iz poboja, umora (*caedes*).¹⁴⁸ Iz te etimološke opazke pride do ugotovitve, da lahko po prvem poglavju Akvilijskega zakona odgovarja le tisti, ki je »s silo ... lastnoročno povzročil smrt«, torej le z neposredno telesno povzročitvijo. Tudi po Ulpianu oziroma Labeonu je glagol *occidere* pokrival le tiste primere ubojev, pri katerih je bila fizična sila uporabljena neposredno.¹⁴⁹ Dejanski stan konkretizirata takole: komu je prerezan vrat ali je bil zadušen, vržen (s pečine) ali pobit s skalo, gorjačo, kamnom oziroma drugim podobnim orožjem.¹⁵⁰ Povzročitev smrti, ki torej ni zvezana s čutno zaznavno silo, temveč z golo opustitvijo, ni bila iztožljiva s tožbo iz akvilijskega zakona.¹⁵¹ Pravnega sredstva po civilnem pravu pa tožnik v primeru posredne povzročitve – bržkone zaradi etimoloških razlogov – sprva ni imel. Pretorsko pravo je civilno pravo dopolnilo tako, da je v primerih posredne povzročitve škode oz. sužnjeve smrti tožnik smel tožiti z analogno (*actio utilis ad exemplum legis Aquiliae*) ali s tožbo na podlagi dejanskega stanja (*actio in factum*).¹⁵²

c) *Damnum*

Damnum et damnatio ab ademptione et quasi deminutione patrimonii dicta sunt.

Škoda [*damnum*] in obsodba [*damnatio*] izhajata iz odvzema [*ademptione*], ker gre tako rekoč za zmanjšanje premoženja [*deminutione patrimonii*].

(Paulus, *Digesta* 39.2.3)

147 Iul. D. 9.2.51 pr.: *Occidisse dicitur vulgo quidem, qui mortis causam quolibet modo praeuit.* (»Ubiti na splošno pomeni, da je nekdo na kakršenkoli način povzročil smrt.«)

148 Iul. D. 9.2.51 pr.: *[S]ed lege Aquilia is demum teneri visus est, qui adhibita vi et quasi manu causam mortis praeuisset, tracta videlicet interpretatione vocis a caedendo et a caede.* (»[P]o zakonu *Lex Aquilia* pa se šteje, da odgovarja samo tisti, ki je s silo in tako rekoč lastnoročno povzročil smrt, pri čemer se izvaja beseda iz udariti, potolči in iz poboja, umora.«) (Kranjc, *Rimsko pravo*, 118). Akvilijski zakon je torej izrecno urejal primere škode, ki je telesu povzročena s telesom, tj. *damnum corpore corpori datum*, ne pa t. i. posredno povzročene škode.

149 Ulp. D. 29.5.1.17: *Occisorum appellatione eos contineri labeo scribit, qui per vim aut caedem sunt interfecti.* (»Labeo je odpisal, da kot ubite razumemo tiste, ki so bili pokončani s silo ali pobjem.«) Gl. tudi Ulp. D. 9.2.7.6.

150 Ulp. D. 29.5.1.17.

151 Gre zlasti za opustitvena izvršitvena ravnanja (npr. izstradanje, podhladitev), gl. navedbo značilnih mest pri Kaser, *Das römische Privatrecht*, 519, in Kranjc, *Primeri iz rimskega prava*, 267, primeri 815–819.

152 Ulp., D. 9.2.7.6. Kaser, Knüttel in Lohsse, *Römisches Privatrecht*, 316, r. št. 15, domnevajo, da je na razlikovanje med posredno in neposredno vzročnostjo vplivala misel grškega govornišva. Honorarnopravni tožbi sta bili za razliko od civilne akvilijske tožbe, ki je bila *actio perpetua*, časovno omejeni na leto dni (Paul. D. 44.7.35 pr.).

Izraza za škodo (*damnum*) in za njeno izpeljanko, namreč »obsodbo« (povzročitelja škode), tj. *damnatio*, naj bi imela skupen koren (*damn-*). Pavel zato pojasni, da je škoda poimenovana po odvzemu (*ademptio*) oz. zmanjšanju oškodovančevega premoženja (*deminutio patrimonii*). Tudi Varon piše, da *damnum* izhaja iz besede *ademptio* (odvzem), saj tisti, ki nekomu pozroči škodo, oškodovancu odvzame premoženjsko vrednost stvari.¹⁵³ Ta etimologija ima svoje dogmatične nasledke v dojemanju pravnorelevantne škode, ki se lahko izkazuje le v premoženjski sferi in ne v subjektivni (psihični) oceni nastale škode:

[I]n lege enim Aquilia damnum consequimur: et amississe dicemur, quod aut consequi potuimus aut erogare cogimur.

[P]o akvilijskem zakonu zasledujemo škodo in pravimo, da se izgubi tisto, kar bi lahko tudi zasledovali oziroma bi bili prisiljeni, da izplačamo.¹⁵⁴

(Paulus, *Digesta* 9.2.33 pr.)

Premoženjska izguba po rimskem pojmovanju znaša le toliko, kolikor bi lahko oškodovanec pridobil, če bi bil poškodovano dobrino (denimo sužnja) prodal pred povzročitvijo škode. Relevantno je bilo torej le toliko, kolikor je bil suženj vreden »na splošno« in ne kolikor bi bil zanj pripravljen plačati oškodovanec.

Si servum meum occidisti, non affectiones aestimandas esse puto, ... sed quanti omnibus valeret. extus quoque Pedius ait pretia rerum non ex affectione nec utilitate singulorum, sed communiter fungi.

Če si mojega sužnja ubil, menim, da se ne sme ocenjevati posebne priljubljenosti, ... temveč kolikor bi bil vreden za vse. Tudi Pedij pravi, da se cen ne določa glede na posebno priljubljenost ali glede na korist posameznikov, temveč na splošno.¹⁵⁵

(Paulus, *Digesta* 9.2.33 pr.)

Dejstvu, da rimski juristi cene posebne priljubljenosti (t. i. *pretium affectionis*) v okviru določanja višine odškodnine niso priznavali, bi lahko potemtakem botrovala etimologija besede *damnum*.

d) *Pignus, depositum*

Etimologiji besede *pignus* (ročna zastava, zastavna pogodba) in *depositum* (shranjevalna pogodba) odpirata načelno vprašanje, ali je predmet ročne zastave in hrambe lahko premična stvar.

153 Var., *De ling. lat.* 5.176: *Damnum a demptione, cum minus re factum quam quanti constat.* (»Škoda [je imenovana] od odvzema, ker je [zaradi škode] stvari manj, kot je vredna.«)

154 O tem Kambič, »Določanje odškodnine«, 176.

155 O računanju interesa v okviru deliktne odškodninske odgovornosti gl. Kambič, »Določanje odškodnine«, 175–176.

»Pignus« appellatum a pugno, quia res, quae pignori dantur, manu traduntur. unde etiam videri potest verum esse, quod quidam putant, pignus proprie rei mobilis constitui.

Ročna zastava [pignus] je dobila ime po pesti [pugnus], ker se stvari, ki se dajejo v ročno zastavo, izročajo z roko. Zato se tudi lahko šteje, da je res, kar nekateri menijo, da se (namreč) ročna zastava v pravem smislu ustanavlja (le) na premičinah.¹⁵⁶

(Gaius, *Digesta* 50.16.238.2)

Gaj razloži, da je beseda *pignus* izpeljana iz *pugnus*, kar pomeni »pest«. Zato naj bi bili nekateri mnenja, da si je kot predmet ročne zastave kot stvarne pravice na tuji stvari mogoče predstavljati le premične stvari. To spoznanje v rimskem pravu sicer ni imelo dogmatičnih nasledkov, saj sta bili predmeta ročnozastavne pogodbe (*pignus*) lahko tako premična kot nepremična stvar. Bolj pa je zanimivo, da sodobni sistemi stvarnega prava omejujejo posestno zastavo zgolj na premičnine. Obči državljanski zakonik, švicarski in italijanski Civilni zakonik so terminološke ustreznice latinske besede *pignus* ohranili na ravni zakonskega jezika.¹⁵⁷

Vplivnejša je bila vloga etimologije pri omejitvi predmeta shranjevalne pogodbe:

Depositum est, quod custodiendum alicui datum est, dictum ex eo quod ponitur.

Shranjeno [depositum] je tisto, kar je dano drugemu v varovanje, poimenovano od tega, ker se (to, kar je shranjeno) položi [ponitur].¹⁵⁸

(Ulpianus, *Digesta* 16.3.1 pr.)

Predmet rimske in moderne hrambe je le premična stvar, saj se »položi« v fizičnem smislu le tisto, kar je mogoče premakniti. Pri tem se pojavi vprašanje, zakaj ne bi bilo mogoče shraniti tudi nepremičnine. Zimmermann ocenjuje, da so učinek po rimskem pravu vselej neodplačne nepremičninske hrambe dosegli z mandatom ali prekarijem.¹⁵⁹ Vprašanje pa je ostalo sporno med občepравниimi teoretiki. Obči državljanski zakonik je zavzel stališče, da je mogoče dati v hrambo tudi nepremično stvar,¹⁶⁰ nemški Državljanski zakonik pa je ostal pri pojmovanju, ki sledi starorimski etimologiji.¹⁶¹

156 Prevod po Kranjc, *Primeri iz rimskega prava*, 98.

157 Prim. »Handpfand«, § 448 ABGB; »Faustpfand«: Art. 884 ZGB; »Pfandrecht an beweglichen Sachen«: § 1204 BGB; »il pegno«: art. 2784 CC (it.); »le gage« art. 2333 CC (fr.); »la prenda«: art. 1864 CC (šp.).

158 Gl. tudi PS 2.12.2: *Depositum est quasi diu positum* (= Coll. 10.7.2).

159 Zimmermann, *The Law of Obligations*, 215.

160 § 960 ABGB: »Premičnine in nepremičnine se smejo dati v skrb.«

161 § 688 BGB: »Pogodba o hrambi zavezuje shranjevalca, da hrani premično stvar, ki mu jo je izročil položnik.« Enako določajo Art. 472 (švic.) OR; Art. 1766 CC (it.); Art. 1918 CC (fr.); Art. 1761 CC (šp.).

e) *Furtum*

Furtum a furvo, id est nigro dictum Labeo ait, quod clam et obscuro fiat et plerumque nocte: vel a fraude, ut Sabinus ait: vel a ferendo et auferendo: vel a Graeco sermone, qui φῶρας appellant fures: immo et Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt.

Labeo pravi, da je imenovana tatvina po besedi *furvo*, to je črno, ker se zgodi na skrivaj in prikrito ter po navadi ponoči; ali pa je, kot pravi Sabin, imenovana po prevari oziroma pride od »nesti« in »odnesti«; ali pa pride iz grščine, kjer imenujejo tatove φῶρας; celo Grki so poimenovali tatove od »nositi«.¹⁶²

(Paulus, *Digesta* 47.2.1 pr.)

Tudi etimologija besede »tatvina« odpira vprašanje, ali si je mogoče predstavljati tatvino nepremične stvari. Ključni podatek ene izmed etimoloških izpeljav je, da je mogoče ukrasti zgolj tisto, kar je mogoče odnesti (*furtum* ... ἀπὸ τοῦ φέρειν). Tat (*fur*) je bil torej v rimskem pravu toliko kot »odnašalec«.¹⁶³ Kljub široki konceptiji rimske tatvine, ki se je raztezala tudi na sodobna kazniva dejanja zatajitve in goljufige, je njeno temeljno pojavno obliko tatvine, ki je v naklepni prilastitvi tuje premične stvari, razodevala prav etimologija.¹⁶⁴ Beseda *furtum* je izviralala iz glagola *ferre*, grško φέρειν.¹⁶⁵ Niederländer pojasnjuje, da se je povezava med poimenovanjem (*fur*) in glagolom *ferre* sicer zabrisala in vzpostavila nova zveza s »temačnim« (*furvus*), saj naj bi bil pridevnik *furvus* pač bližje samostalniku *fur* kot glagolu *ferre*. V najstarejših obdobjih rimskega prava namreč individualna lastnina na nepremičninah ni obstajala, saj naj bi bile te v kolektivni lasti. Tudi zato zemljišča, ki je bilo od vseh, že pojmovno ne bi bilo mogoče ukrasti. Poudarjanje prvotne pomenske motivacije v smislu glagola *ferre*, ki predpostavlja premočeno stvar, zato ni bilo potrebno. Ko pa se je utrdilo prepričanje, da je predmet lastninske pravice lahko zemljišče, o navedeni samoumevnosti ni bilo več govora. To kaže poskus jurista Sabina, ki omenja pravico lastnika, da zakupnika, ki je zemljišče neupravičeno oz. nepoblaščno prodal, toži na podlagi tožbe iz tatvine.

162 Prevod po Kranjc, *Rimsko pravo*, 164, op. 396. Sabin je besedo *furtum* izvajal iz »goljufige« (*fraus*): Paul. D. 47.2.1 pr.: *Furtum – dictum – a fraude, ut Sabinus ait*. Razlikovanje med prevaro in tatvino je bilo dokaj neizdelano, kar kaže tudi Ulp. D. 47.2.52.22: jurist Mela je zastopal stališče, da je komodant odgovoren za tatvino (*furti eum venditori teneri mela scribit*), če je komodatarju vede posodil uteži, ki so bile težje od njihove nazivne vrednosti. Komodatar je namreč ob vsaki prodaji, ki je zajemala tudi tehtanje blaga, dobil manj, kot bi v primeru, če bi se nazivna vrednost uteži in njena masa pokrivali. Schulz, *Classical Roman Law*, 577 in 607, sodi, da je fragment interpoliran in da se je bila v originalu tožba zaradi prevare (*actio de dolo*). Schulzovo mnenje je najbrž utemeljeno – primerjaj vzporedno mesto Paul. D. 4.3.18.3.

163 Niederländer, »Die Entwicklung des furtum«, 257.

164 Schulz, *Classical Roman Law*, 575 in 580. Schulz tudi meni, da trihonomija *furtum rei – furtum usus – furtum possessionis*, ki jo izpričuje Paul. D. 47.2.13 (= *Inst.* 4.1.1), v resnici ni Pavlovo, temveč kompilatorsko delo.

165 Walde in Hoffmann, *Lateinisches Etymologisches Woerterbuch*, 569, s.v. *fur*.

In quo id quoque scriptum est, quod volgo inopinatum est, non hominum tantum neque rerum moventium, quae auferri occulte et subripi possunt, sed fundi quoque et aedium fieri furtum; condemnatum quoque furti colonum, qui fundo, quem conduxerat, vendito possessione eius dominum intervertisset.

V tej (tj. Sabinovi) knjigi je napisano tudi to, kar je na splošno nepričakovano, namreč da se ne ukrade zgolj sužnjev in premičnih stvari, ki jih je mogoče na skrivaj odtujiti, temveč tudi zemljišča in stavbe. Zaradi tatvine je bil obsojen tudi zakupnik, ki je zakupljeno zemljišče prodal (in s tem) ogoljufal lastnika.

(Gellius, *Noctes Atticae* 11.18.13)

Sabinovemu stališču kasnejši pravniki niso sledili, saj se je predmet tatvine zožil na premične stvari.

Verum est, quod plerique probant, fundi furti agi non posse.

Res je, kar mnogi dokazujejo, da ni mogoče tožiti zaradi tatvine zemljišča.

(Ulpianus, *Digesta* 47.2.25 pr.)

Zamejitev predmeta tatvine na premično stvar,¹⁶⁶ ki je podprta z etimološkim argumentom, je onemogočala tožbo iz tatvine v primeru zaposedenega zemljišča¹⁶⁷ ali ob neupravičeni oz. nepooblaščenih odtujitvi zemljišča, ki je bilo prepuščeno v ročno zastavo.¹⁶⁸

Niederländer sklene, da je treba vsaj pri nekaterih institutih dopustiti možnost, da etimologije niso bile zgolj sekundarni in pasivni odjek že uveljavljene doktrine, temveč so lahko napovedovale tudi nove poglede na konkreten pravni institut.¹⁶⁹ Avtor poudari, da je bila etimologija besede *furtum* v tem smislu velika posebnost, ki na temelju samega poimenovanja določa dogmatične meje instituta.¹⁷⁰

166 Tako je še danes, gl. člen 204 KZ-1. Tatvina raba (*furtum usus*) je po slovenskem Kazenskem zakoniku inkriminirana zgolj v primeru odvzema motornega vozila (210. člen KZ-1).

167 Kljub temu, da tatvine zemljišča niso priznavali, so lastniku proti deicientu priznavali *condictio furtiva*. O tem Ulp. D. 13.3.2: *Sed et ei, qui vi aliquem de fundo deiecit, posse fundum condici Sabinus scribit, et ita et Celsus, sed ita, si dominus sit qui deiectus condicat.* (»Sabin je napisal, da se tudi tistemu, ki ga je nekdo nasilno pregnal z zemljišča, prizna možnost kondiciranja. Tako meni tudi Celz, toda pod predpostavko, da je bil lastnik tisti, ki je bil nasilno pregnan.«) Srž stališča, po katerem se lastniku zaposedenega zemljišča sicer priznava *condictio furtiva*, ne pa hkrati tožbe iz tatvine (*actio furti*), je po mojem mnenju prav etimologija besede *furtum*; prim. Schulz, *Classical Roman Law*, 1063, ki kondikcijo imenuje kar »*condictio quasi furtiva*«.

168 Gl. npr. Ulp. D. 13.7.4: *[u]bi vero convenit, ne distraheretur, creditor, si distraxerit, furti obligatur, nisi ei ter fuerit denuntiatum ut solvat et cessaverit.* (»[k]adar je bilo dogovorjeno, da se [predmet zastave] ne sme prodati, odgovarja upnik za tatvino, če je stvar kljub temu prodal, če ga ni [dolžnika] trikrat pozval, naj izpolni, pa ni.«) Ulpijanov fragment predpostavlja posestno zastavitev premične stvari.

169 Niederländer, »Die Entwicklung des *furtum*«, 258.

170 Niederländer, »Die Entwicklung des *furtum*«, 260.

SKLEP

Antične etimologije so imele v pravnih spisih različne vloge. Z njimi so juristi osvetljevali pomensko težko razumljive arhaične institute (npr. dediščinsko skupnost *ercto non cito*). V didaktični pravni literaturi so etimologije nastopale v mnemotehnični funkciji (*fides, spurii, mutuuum*). V instrumentalizirajoči vlogi so se etimologije pojavljale tedaj, ko so juristi čutili potrebo po legitimiranju socialno občutljivih pravnih institucij (suženjstvo) ali kadar je bilo treba nekaterim institutom nadeti aktualno pravnopolično utemeljitev (*soror, tutela*). Upošteva tezo o aktivni funkciji jezika smo se vprašali, ali poimenovanje samo utegne sodoločati pravnodogmatični ustroj instituta.¹⁷¹ Po preučnem etimološkem gradivu lahko sklenemo, da večina rimskih pravnih etimologij v tej funkciji sploh ne nastopa. Vpliv etimologije na dogmatiko je mogoče zagovarjati pri redkih, a zato nič manj vplivnih primerih. Gre za pojmovanje vzročne zveze pri akvilijskem zakonu (v smislu pomenskega dosega besede *occidere*), opredelitev pravno priznane škode (*damnum*) in omejitev možnega predmeta shranjevalne pogodbe (*depositum*), posestne zastavne pravice (*pignus*) in tatvine (*furtum*).¹⁷²

Ugotavljam, da je etimologija pri pravni argumentaciji zasedala enega izmed številnih skupnih mest (*topoi*).¹⁷³ V kolikšni meri je etimološki argument izolirano vplival na dogmatične rešitve, je spričo dejstva, da na razvoj dogmatike nikoli ne vpliva zgolj posamičen argument, težko dokazovati. Ne glede na dejanski doseg etimološkega argumenta se strinjam z Jheringom, ki je menil, da so antične etimologije »nezmotljive priče prvobitnih pravnih nazorov«. ¹⁷⁴ Prav zaradi njihove posrečenosti je bil etimološki argument izjemno trdoživ. Evropski juristi so ga – tudi zaradi ustaljenega jezikovnonaturalističnega prepričanja¹⁷⁵ – uporabljali še v obdobju *usus modernus pandectarum* med 16. in

171 »[T]he republican jurists applying etymological analysis to legal terms, though their common sense saved them from straying far on this false trail« (Schulz, *History of Roman Legal Science*, 67).

172 Po slovenskem kazenskem pravu je lahko predmet tatvine le premična stvar, ne pa denimo storitev. V tem se zrcali starodavna rimska etimologija, ki je besedo *furtum* izvajala iz latinskega glagola *ferre* oziroma grškega glagola φέρειν.

173 Cic., *Top.* 2.7–8: [A]ppellatae ab Aristotele sunt eae quasi sedes, e quibus argumenta promuntur. [8] itaque licet definire locum esse argumenti sedem, argumentum autem rationem, quae rei dubiae faciat fidem. (»[Skupna mesta] pa je Aristotel imenoval kot nekakšne sedeže, iz katerih izhajajo argumenti. In zato se spodobi, da [skupno] mesto opredelimo kot sedež argumenta, argument ali razlogovanje, ki dvomljivi stvari povrne vero.«) Everardus, *Topicorum seu locorum legalium*, 66: Praeterea habemus in iure locum ab ethimologia vocabuli ..., a quo sumptum argumentum nedum est probabile, sed forte utile & multum frequens. (»Poleg tega obstaja v pravu locus, ki izhaja iz etimologije besede ... Tak argument je sicer malo verjeten, je pa precej uporaben in zelo pogost.«)

174 Jhering, *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, 276.

175 Foucault, *Les mots et les choses*, 49–50, zatrjuje, da je vse do 16. stoletja veljalo, da so bila poimenovanja in realije nekaj neločljivega. Jezik zato ni veljal za arbitrarni sistem, marveč so besede v sebi skrivale notranji misterij, ki je klical k »dešifriranju«.

18. stoletjem.¹⁷⁶ Ocena romanistov z začetka 20. stoletja, ki so v etimologijah videli le z brezokusnim humorjem¹⁷⁷ nabite trivialnosti,¹⁷⁸ je danes presežena in spada v preživete čase »interpolacijskega lova«. Če znanstvena etimologija odkriva miselni vzorec, ki je »človeka spodbudil, da je realijo poimenoval prav s tem in ne s katerim drugim leksemom«,¹⁷⁹ je bil namen antične etimologije v zagotavljanju orodja za umevanje pomena sodobnosti.¹⁸⁰ Zaradi različnih funkcij antične in znanstvene etimologije prve ni mogoče razglašati za napačne etimologije (*false etymology*).¹⁸¹ Juristi so namreč etimološki argument uporabljali po pravniško in ne na moderni znanstveni način.¹⁸² In če je avtonomen pravni jezik – najbolj značilen primer so stipulativne pravne definicije –, ostajajo avtonomne tudi pravne etimologije, ki so pogosto nadomeščale definicije.¹⁸³ Ali se je rimskim juristom njihova »svobodna« dejavnost pri zasledovanju »resničnega« pomena besed vselej posrečila, je stvar občutka in okusa

176 Pravne disertacije novoveških juristov se redoma začnejo z etimološkim argumentom, gl. npr. Blume, *Discursum juridicum*, § III: *In omni enim tractatione videndum, ut omnis fallacia evitetur, & in una quaque re prius vocis ipsius usum cognoscere oportet, nominisque definitio recte precedat definitionem rei, cum notatione nominis in ipsius saepe rei perceptionem provehamur.* (»V vsakem traktatu je namreč treba opaziti, da bi se izognilo vsaki prevari, da se vsaka stvar najprej spoznava preko besede same in da je opredelitev poimenovanja praviloma pred opredelitvijo stvari, saj iskanje izvirnega pomena besede same pogosto narekuje prepoznavo stvari.«) O pravniški topiki med 16. in 18. stoletjem gl. Schröder, *Recht als Wissenschaft*, 27 ss.

177 Da so juristi vključevali etimologije *ioci causa*, je bila teza nekega humanista, ki je Lorenzu Vali, srditemu kritiku pravniških etimologij, takole odpisal: *An vero censet clarissimum illum iureconsultum, cum testamentum duplex esse verbum scripsit a mentis contestatione compositum, ignorasse [mentum] illud productionem esse vocabuli et additamentum quoddam, quod nihilo magis a mente deductum sit, quam in calciamentum aut paludamentum postremae syllabae? ... Luserunt scilicet in iis ετυμοις proponendis, et ingenio suo indulserunt, quod omnibus fere, qui verborum origines consecretantur, permissum videmus.* (»Res misli, da slavní jurist, ko je odpisal, da je beseda *testamentum* dvojná, namreč iz »pričanja« in »namená«, ni vedel, da je »mentum« le podaljšek besede in nekakšen dodatek, ter da *mentum* ni nič manj izveden (iz »namená«), kot sta denimo v besedah *calciamentum* ali *paludamentum* poslednja dva zloga? V predlaganih etimonih se [juristi] igrajo ter dajejo duška svoji ostroumnosti, kar se, kot vidimo, dopušča skoraj vsem, ki iščejo izvore besed.«) Za Vallinea korespondenta je bilo etimologiziranje odsev pravniškega habitusa (Duker, *Opuscula varia de latinitate jurisconsultorum veterum*, 27).

178 »Di solito si dice che sono innocenti inezie, curiosità infruttuose, sterili arguzie, allusioni più che etimologie« (Biondi, »Valore delle etimologie dei giuristi romani«, 739).

179 Furlan, *Novi etimološki slovar*, 20.

180 »[A] tool for thinking and an orienting device«; »Ancient etymology is primarily about the present, modern etymology is about the past. Modern etymology is about phonology, ancient etymology is almost entirely about semantics« (Sluiter, »Ancient Etymology: A Tool for Thinking«, 898 in 903).

181 Spomnimo se le na Mauussovo modrost: »[L]es formes les plus rudimentaires ne sont à aucun degré plus simples que les formes les plus développées. Leur complexité est seulement de nature différente« (Mauss, *La prière*, 31).

182 Chevreau, »Etymologie juridique«, 30.

183 Svoboda pri uporabi etimološkega argumenta je po zgledu pesniške svobode pri metrih (*licentia poetica*) zagovarjal tudi francoski pionir interpolacijskih študij Cujas: *Sunt iuriconsulti, et sumus nos, qui eos sequimur, in originibus verborum licentiores, et quodammodo στοικωτεροι, id est, licentiam stoicorum imitantes.* (»Tako juristi kot mi, ki jim sledimo, smo svobodni pri iskanju izvora besed in nekako podobni stoikom, saj se zgledujemo po svobodi stoikov.«) (Cujas, *Opera, quae de jure reliquit*, 25.)

posameznika.¹⁸⁴ Z vidika njihove »pravilnosti« pa velja Biondijeva ugotovitev, da so v službi pravnoargumentacijskega koda vse pravniške etimologije točne, najsi bodo filološko še tako napačne.¹⁸⁵

Vid Žepič

Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta
vid.zepic@pf.uni-lj.si

BIBLIOGRAFIJA

- Allen, James. »The Stoics on the Origin of Language and the Foundations of Etymology.« V: *Language and Learning, Philosophy of Language in the Hellenistic Age*, ur. D. Frede in B. Inwood, 14–35. Proceedings of the Ninth Symposium Hellenisticum. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Anonymus. *Taubmanniana oder Des Sinnreichen Poetens Friederich Taubmanns nachdenkliches Leben scharffsinnige Sprüche Kluge Hof- und schertzhafter Studenten-Reden wie auch dessen denkwürdige Gedichte artige Begebenheiten und was dem allen gleich förmig*. Berlin: Bey Christoph Gottlieb Nicolai, 1737.
- Babusiaux, Ulrike. »Funktionen der Etymologie in der juristischen Literatur.« *Fundamina, A Journal of Legal History* 20, št. 1 (2014): 39–60 (Editio specialis, Festschrift Laurens Winkel).
- Babusiaux, Ulrike. *Wege zur Rechtsgeschichte: Römisches Erbrecht*. Köln, Weimar in Dunaj: Böhlau Verlag, 2015.
- Beaulac, Stephane. *The Power of Language in the Making of International Law: The Word Sovereignty in Bodin and Vattel and the Myth of Westphalia*. Leiden in Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004.
- Berger, Adolf. *Encyclopedic Dictionary Of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953.
- Biondi, Biondo. »Valore delle etimologie dei giuristici romani.« V: *Syntelesia Vincenzo Arangio-Ruiz*, ur. A. Guarino in L. Labruna, 739–742. Neapelj: Jovene, 1964.
- Blume, Christian Heinrich. *Discursum juridicum de peste et iuribus circa tempvs pestis, Von Dem was recht ist zu Pest-Zeiten*. Helmstadii, 1683.
- Bonfante, Pietro. *Storia del diritto romano*. Quarta edizione riveduta dall'autore, Volume secondo. Rim: Istituto di diritto Romano, 1934.
- Bourdieu, Pierre. *Language and Symbolic Power*. Translated by G. Raymond and Matthew Adamson. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Bramante, Maria Vittoria. *Il mutuum nell'esperienza giuridica romana: Linee di studio, profili interpretativi e prassi*. Dottorato di Ricerca in Diritto romano e tradizione romanistica: fondamenti del diritto europeo. Napoli: Università degli Studi di Napoli Federico II, 2008.
- Bretone, Mario. *Storia del diritto Romano*. Terza edizione ampliata. Bari: Editori Laterza, 1989.

184 Ob tem lahko tudi pritrdimo Julijanovi ugotovitvi, ko pravi, da za vse določbe juristov (v tem primeru je mislil na predklasične, tj. *veteres*) pač ni mogoče najti tudi razumne razlage: *Non omnium, quae a maioribus constituta sunt, ratio reddi potest* (Iul. D. 1.3.20 pr.).

185 Biondi, »Valore delle etimologie dei giuristici romani«, 739.

- Bruns, Carl Georg, ur. *Fontes iuris antiqui*. Post curas Th. Mommseni ed. quintae et sextae adhibitae, septimum ed. Otto Gradenwitz. Pars prior: Leges et negotia. Tubingae: Mohrii (p. Siebeck), 1909.
- Bruns, Carl Georg, ur. *Fontes iuris antiqui*. Post curas Th. Mommseni ed. quintae et sextae adhibitae, septimum ed. Otto Gradenwitz. Pars posterior: Scriptores. Tubingae: Mohrii (p. Siebeck), 1909.
- Ceci, Luigi. *Le etimologie dei giureconsulti Romani*: Raccolte ed illustrate con introduzione storico-critica. Torino: Ermanno Loescher, 1892.
- Chevreau, Emmanuelle. »Etymologie juridique et regula iuris.« *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 61 (2015): 29–45.
- Coing, Helmut. *Die juristischen Auslegungsmethoden und die Lehren der allgemeinen Hermeneutik*. Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen Geisteswissenschaften, Heft 84. Wiesbaden: Springer, 1959.
- Criřo, Giuliano. »Ulpiano. Esperienze e responsabilit  del giurista.« *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW)*, 2.15 (1976): 708–789.
- Crook, John Crook. *Legal Advocacy in the Roman World*. London: Duckworth, 1915.
- Cujas, Jacobus. *Opera, quae de jure reliquit. Tomus quartus: sive Codex Justinianus*. Lutetiae Parisiorum 1617.
- Cujas, Jacobus. *Tomus quartus vel primus operum postumorum*. Neapoli, 1722.
- Curtius, Ernest Robert. *European Literature and the Latin Middle Ages*. Translated by Willard R. Trask. Bollingen Series XXXVI. Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2013 (1953).
- Del Bello, Davide. *Forgotten Paths. Etymology and the Allegorical Mindset*. Washington D.C: The Catholic University of America Press, 2007.
- Dernburg, Heinrich. *Die Phantasie im Recht*. Berlin: H. W. M ller, 1891.
- Duker, Carolus Andreas. *Opuscula varia de latinitate jurisconsultorum veterum*. Lugduni Batavorum: Apud Johannem Vander Lindern, 1711.
- Ebel, Friedrich. * ber Legaldefinitionen. Rechtshistorische Studie zur Entwicklung der Gesetzgebungstechnik in Deutschland, insbesondere über das Verhältnis von Rechtsetzung und Rechtsdarstellung*. Berlin: Duncker & Humblot, 1974.
- Everardi, Nicolai. *Topicorum seu locorum legalium opus de inventione & argumentatione*. Basiliae: Per Henrichum Petrum, 1544.
- Field, James A. »The Purpose of the Lex Iulia Et Papia Poppaea.« *The Classical Journal* 40, řt. 7 (1945): 398–416.
- Förstemann, Ernst. »Ueber deutsche Volksetymologie.« *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen* 1 (1852): 2–25.
- Foucault, Michael. *Les mots et les choses – Une arch ologie des sciences humaines*. Paris: Éditions Gallimard, 1966.
- Furlan, Metka. *Novi etimolořki slovar slovenskega jezika*. Poskusni zvezek. Ljubljana: Zalořba ZRC SAZU, 2013.
- Günther, Ludwig. *Recht und Sprache: Ein Beitrag zum Thema vom Juristendeutsch*. Berlin: Carl Heymanns Verlag, 1898.
- Herbermann, Clemens Peter. »Moderne und antike Etymologie.« *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 95, řt. 1 (1981): 22–48.
- Herzfeld, Michael. *Anthropology Through the Looking-Glass*. Cambridge: Cambridge University Press 1987.

- Hogewood, Jay C. »The Speech Act of Confession: priestly Performative Utterance in Leviticus 16 and Ezra 9–10.« V: *Seeking the Favor of God*, vol. 1, ur. M. J. Boda et al., 69–82. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2006.
- Honig, Richard, M. *Humanitas und Rhetorik in spätrömischen Kaisergesetzen*. Göttingen: Otto Schwarz & Co. Verlag, 1960.
- Jemec Tomazin, Mateja, Katja Škrubej in Grega Strban, ur. *Med jasnostjo in nedoločnostjo. Pravna terminologija v zgodovini, teoriji in praksi*. Ljubljana: Pravna obzorja, 2019.
- Jhering, Rudolf von. *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Teil 1. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1852.
- Justinijanove Institucije*. Spremna beseda in prevod Janez Kranjc, Založba GV, Ljubljana 2012.
- Kalb, Wilhelm. *Das Juristenlatein, Versuch einer Charakteristik auf Grundlage der Digesten*. Zweite, erw. Auflage. Nürnberg: Sebald, 1888.
- Kalb, Wilhelm. *Roms Juristen, nach ihrer Sprache dargestellt*. Leipzig: Teubner, 1890.
- Kalb, Wilhelm. *Spezialgrammatik zur selbstständigen Erlernung der römischen Sprache und zur Wiederholung insbesondere für Rechtsstudierende*, 2. Aufl. Leipzig in München: Verlag von Otto Nemnich, 1923.
- Kalb, Wilhelm. *Wegweiser in die römische Rechtssprache für Absolventen des humanistischen Gymnasiums*. Leipzig: Ballhorn, 1912.
- Kambič, Marko. »Določanje odškodnine za protipravno povzročeno škodo po zakonu Lex Aquilia.« *Zbornik znanstvenih razprav* 54 (1994): 167–184.
- Kambič, Marko. »Tutela impuberum v historični perspektivi s poudarkom na statutih srednjeveških primorskih mest na Slovenskem.« *Zbornik znanstvenih razprav* 72 (2012): 117–147, 310–311.
- Kantorowicz, Hermann. *Studies in the Glossators of the Roman Law*. Cambridge: University Press, 1938.
- Kaser, Max, Rolf Knütel in Sebastian Lohsse. *Römisches Privatrecht*. 21., überarbeitete und erweiterte Auflage. München: C. H. Beck Verlag, 2017.
- Kaser, Max. *Das römische Privatrecht*: Erster Abschnitt, Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, München: C.H. Beck, 1955.
- Kaser, Max. *Römische Rechtsgeschichte*. 2. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967.
- Kaser, Max. *Zur Methodologie der römischen Rechtsquellenforschung*. Dunaj: Böhlau, 1972.
- Kaser, Max; Karl, Hackl. *Das römische Zivilprozessrecht*. 2. Aufl., neu bearbeitet. München: C. H. Beck, 1996.
- Kelly, John M. »A Hypothesis on the Origin of ‚mutuum‘.« *Irish Jurist new series* 5, št. 1 (1970): 156–163.
- Kitka, Joseph. *Über das Verfahren bei Abfassung der Gesetzbücher überhaupt*. Dunaj: Braumüller und Seidel, 1841.
- Kranjc, Janez. »Beseda *interpretatio* v rimskih pravnih virih.« *Zbornik znanstvenih razprav* 46 (1986): 61–76.
- Kranjc, Janez. »Ius est ars boni et aequi.« *Zbornik znanstvenih razprav* 40 (1980): 373–401.
- Kranjc, Janez. »Zametki naravnega prava v tekstih rimskih klasičnih pravnikov.« *Zbornik znanstvenih razprav* 50 (1990): 141–166.
- Kranjc, Janez. *Primeri iz rimskega prava*. Ljubljana: Uradni list, 2013.
- Kranjc, Janez. *Rimsko pravo*. Ljubljana: GV Založba, 2019.

- Krek, Gregor. *Obligacijsko pravo*. Celje: Založba sv. Mohorja v Celju, 1937.
- Kunkel, Wolfgang. *Die römischen Juristen: Herkunft und soziale Stellung*. Unveränderter Nachdruck der 2. Aufl. Köln, Weimar in Dunaj: Böhlau Verlag, 1976 (fotomehanični ponatis 2001).
- Lange, Hermann in Maximilliane Kriechbaum. *Römisches Recht im Mittelalter: Band. II, Die Kommentatoren*. München: C. H. Beck, 2007.
- Lenel, Otto. »Interpolationenjagd.« *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 45, št. 1 (1925): 17–38.
- Lévy-Bruhl, Henri. »Le Latin et le droit romain.« *Revue des études latines* 2 (1924): 103–120.
- Lipenius, Martinus. *Bibliotheca realis juridica omnium materiarum rerum, et titulorum in universo juris ambitu occurrentium. Ordine alphabetico sic disposita ...*. Francofurti ad Moenum 1679.
- Lobeck, Augustus. *Graeci Sermonis Elementa*. Pars prior. Regimontii Borussorum, 1853.
- Loschiano, Luca. »Isidore of Seville and the construction of a common legal culture in early medieval Europe.« *Clio@Themis, Revue électronique d'histoire de droit* 10 (2016), <https://publications-prairial.fr/cliothemis/index.php?id=1203#authors-infos>. Zadnji dostop 26. 5. 2021.
- Malkiel, Yakov. *Essays on Linguistic Themes*. Berkley, Los Angeles: University of California Press, 1968.
- Malkiel, Yakov. *Etymology*. Cambridge: University Press, 1993.
- Mauss, Marcel. *La prière*. Paris: Félix Alcan Éditeur, 1909.
- Miglietta, Massimo. »Giurisprudenza romana tardorepubblicana e formazione della ,regula iuris'«. *Seminarios complutenses de derecho romano revista internacional de derecho romano y tradición romanística XXV* (2012): 187–245.
- Mommsen, Theodor. *Römische Geschichte: dritter Band, Von Sullas Tode bis zur Schlacht von Thapsus*. 8. Aufl. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1889.
- Niederländer, Hubert. »Die Entwicklung des furtum und seine etymologischen Ableitungen«. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 67, št. 1 (1950): 185–260.
- Nomotehnične smernice*. 3. sprem. in dop. izdaja. Ljubljana: Služba Vlade Republike Slovenije za zakonodajo, 2018.
- Nörr, Dieter. »Pomponius oder 'Zum Geschichtsverständnis der römischen Juristen'«. V: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW). Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, Ed. Temporini Hildegard, Bd. 15, 497–603. Berlin in Boston: De Gruyter, 1976.
- Novak, Aleš. »O definiciji prava.« *Zbornik znanstvenih razprav* 61 (2001): 81–102.
- Oldendorp, Ioannes. *Topicorum legalium, hoc est Locorum seu notarum ex quibus argumenta & rationes legitime probandi sumuntur*. Lugduni: Apud Seb. Gryphium, 1555.
- Rabel, Ernst. »Nachgeformte Rechtsgeschäfte: Mit Beiträgen zu den Lehren von der Injurezession und vom Pfandrechth.« *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 27 (1906): 290–335.
- Radovčič, Vesna. »Retoričko učenje o definiciji i rimski pravници.« V: *Hrestomatija rimskog prava*, svezak I, ur. Stjenko Vranjican, 57–73. Manualia Facultatis iuridicae Zagrabiensis: Zagreb, 1998.
- Rüfner, Thomas. »Testamentary Formalities in Roman Law.« V: *Comparative Succession Law, Testamentary Formalities*, vol. I., ur. Kenneth Creid et al., 1–26. Oxford: Oxford University Press, 2011.

- Sanio, Friedrich. *Varroniana in den Schriften der römischen Juristen*: Vornemlich an dem Enchiridion des Pomponius nachzuweisen versucht. Leipzig: S. Hirzel, 1867.
- Savigny, Friedrich Carl von. *Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Heidelberg: Mohr und Zimmer, 1814.
- Schröder, Jan. *Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500–1933)*. 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2012.
- Schulz, Fritz. *Classical Roman Law*. Oxford: Clarendon Press, 1951.
- Schulz, Fritz. *History of Roman Legal Science*. Oxford: Clarendon Press, 1946.
- Schulz, Fritz. *Principles of Roman Law*. Oxford: Clarendon Press, 1936.
- Sluiter, Ineke. »Ancient Etymology: A Tool for Thinking.« V: *Brill's Companion to Ancient Greek Scholarship*, vol. 1., ur. F. Montanari et al., 896–922. Leiden in Boston: Brill, 2015.
- Smiley, Charles N. »Ulpian o Keitoukeitos: The Influence of the Stoic Theory of Style in Athenaeus.« *The American Journal of Philology* 29, št. 3 (1908): 322–328.
- Snoj, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, 2016.
- Stolleis, Michael. *Margarethe und der Mönch, Rechtsgeschichte in Geschichten*. München: C. H. Beck, 2015.
- Stroux, Johannes. *Summum ius summa iniuria. Ein Kapitel aus der Geschichte der interpretatio iuris*. Leipzig in Berlin: Teubner, 1926.
- Škrubej, Katja. »Diahrona pomenska stabilnost nekaterih najstarejših slovenskih pravnih izrazov in performativ.« V: *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*, ur. Irena Orel, 247–261. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007.
- Škrubej, Katja. »Slovenska pravna terminologija pred dobo modernih kodifikacij in spremembe v 19. stoletju. Študija izbranih starih pravnih poimenovanj za upniško-dolžniško razmerje.« V: *Med jasnostjo in nedoločenostjo: pravna terminologija v zgodovini, teoriji in praksi*, ur. Mateja Jemc Tomazin, Katja Štrubej in Grega Strban, 25–85. Ljubljana: Pravna obzorja, 2019.
- Teuffel, Wilhelm Sigismund. *Geschichte der römischen Literatur*. Leipzig: Teubner Verlag, 1875.
- Ubaldis, Baldus de. *In primum, secundum et tertium codicis libri Commentaria*. Venetiis, 1577.
- Valla, Lorenzo. *Elegantiarvm latinae lingvae libri sex*. Antverpiae: In aedibus Ioannis Latii, 1557.
- Viehweg, Theodor. *Topik und Jurisprudenz*. 5. durchgesehene und erweiterte Auflage. München: C.H. Beck, 1974.
- Vinogradoff, Paul. *Roman Law in Mediaeval Europe*. London in New York: Harper Brothers, 1909.
- Visković, Nikola. *Jezik prava*. Zagreb: Naprijed, 1989.
- Walde, Alois in Johann Baptist Hoffmann. *Lateinisches Etymologisches Woerterbuch*. 3e Auflage, 1. Bd. A–L. Heidelberg: Winter, 1938.
- Watt, Gary. »Rule of the Root: Proto-Indo-European Domination of Legal Language.« V: *Law and Language Current Legal Issues*, vol. 15, ur. M. Freeman in F. Smith, 571–589. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Weber, Max. *Geistige Arbeit als Beruf Vier Vorträge vor dem Freistudentischen Bund*. Erster Vortrag. München, 1919.
- Weise, Franz Oscar. *Die griechischen Wörter im Latein*. Leipzig: Bei S. Hirzel, 1882.
- Wieacker, Franz. »Textkritik und Sachforschung.« *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 91, št. 1 (1974): 1–40.

- Wieacker, Franz. *Römische Rechtsgeschichte, Erster Abschnitt, Quellenkunde, Rechtsbildung, Jurisprudenz und Rechtsliteratur*. München: Verlag C. H. Beck, 1988.
- Wieacker, Franz. *Römische Rechtsgeschichte, Zweiter Abschnitt, Die Jurisprudenz vom früheren Prinzipat bis zum Ausgang der Antike im Weströmischen Reich und die oströmische Rechtswissenschaft bis zur Justinianischen Gesetzgebung*. München: Verlag C. H. Beck, 2006.
- Wieacker, Franz. *Vulgarismus und Klassizismus im Recht der Spätantike*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1955.
- Willer, Stefan. *Poetik der Etymologie: Texturen sprachlichen Wissens in der Romantik*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co, 2015.
- Zasius, Ulrich. *In titt. aliquat ff. celeberrimos Dn. Udalrici Zasii. Lecturae*. Basileae, 1543.
- Zimmermann, Reinhard. *The Law of Obligations, Roman Foundations of the Civilian Law Tradition*. Cape Town, Wetton in Johannesburg: Juta & Co. Ltd, 1990.
- Žepič, Vid. »Zemljiška služnost kot pravnodogmatični model v obdobju usus modernus pandectarum.« *Zbornik znanstvenih razprav* 80 (2020): 157–192.

POVZETEK

V rimski pravni literaturi se na številnih mestih, kjer bi pričakovali definicije, nahajajo etimologije. Te je v dela rimskih klasičnih pravnikov vnesla stoiška filozofija, ki je sledila helenističnemu učenju o naravni zvezi med realijami in njihovimi poimenovanji. Antične etimologije so zasledovale druge namene kot moderna znanstvena etimologija, saj so bile predvsem orodje za umevanje sodobnosti. V pravniških spisih so etimologije nastopale v didaktični, historizirajoči, pravnopolitični, legitimizirajoči in dogmatični funkciji. Avtor obravnava etimološki argument v kontekstu slogovnih značilnosti rimskega pravnega jezika, ki je bil izpostavljen vplivom govorništva. Po prikazu virov pravnoetimološkega gradiva in primerov najtehtnejših pravniških etimologij se avtor opredeli do vprašanja, ali je etimologija vplivala na pravno dogmatiko. Izkaže se, da so bile etimologije le eno od številnih skupnih mest (topoi) pravnoargumentacijske zakladnice, katerih izključen vpliv na dogmatiko je mogoče zagovarjati le v zelo omejenem obsegu. Na pravne etimologije ni mogoče gledati kot na trivialnosti, ki bi šibile kvaliteto prizemljene rimske jurisprudence. Kot verodostojne priče prvobitnih pravnih prepričanj ter kot odsev pravniškega jezikovnega habitusa so bile spričo didaktične in mnemotehnične vrednosti v evropski pravni znanosti navzoče vse do 18. stoletja.

Ključne besede: antična etimologija, topika, stoa, pravna argumentacija, rimsko pravo, civilno pravo, pravni jezik, govorništvo, pravne definicije

SUMMARY

Etymology as Argumentative Topos in Roman Legal Literature

One of the particularities of Roman legal literature is that where one might expect definitions, one finds etymologies instead. What introduced the penchant for etymology into the works of the Roman classical jurists was the Stoic philosophy, following the Hellenistic notion of a natural relation between things and their denominations. Ancient etymologies, pursuing different objectives from modern (scientific) etymology, were primarily a tool for understanding the contemporary world. The purposes of legal etymologies were manifold: they served didactic, historicising, policy-making, legitimising and dogmatic functions. The paper examines the etymological argument in legal literature from the perspective of Roman legal language style, which was influenced by rhetoric. After introducing the sources and the soundest examples of Roman legal etymologies, the paper discusses the effects of etymology on the legal dogmatics. Etymologies are presented as one of the numerous argumentative topoi, which should not be credited with too much influence on their own. Nevertheless, etymologies should not be perceived as trivialities that somehow diminish the lucid outlook of the Roman jurisprudence. In fact, they are authentic evidence of the ancient beliefs and a reflection of the juridical habitus, whose didactic and mnemonic value persisted in the European legal science as long as into the 18th century.

Keywords: ancient etymology, topics, Stoa, legal argumentation, Roman law, civil law, legal language, rhetoric, legal definitions

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.24.2.153-168>

Sergej Valijev

Pet krščanskih zasebnih pisem iz Egipta

UVOD

Predvsem po zaslugi podnebnih razmer so se v Egiptu ohranile velike količine zapisov na papirusu. In ker je bil papirus najpomembnejši napisni material v antiki, ta arheološka odkritja prispevajo pomemben drobec v mozaiku našega poznavanja življenja in družbenih razmer v helenistični, rimski in zgodnjebizantinski dobi. Od leta 1896, ko sta v Oksirihu¹ začela z izkopavanji britanska arheologa B. Grenfell in A. Hunt, je bila še posebej na tem področju odkrita velika količina zapisov na papirusu, pa tudi na črepinjah (gr. *ostraka*). Ti zapisi segajo v čas med helenističnim ptolemajskim kraljestvom in osmim stoletjem po Kr. Glede na vsebino jih lahko razdelimo na literarne, ki vsebujejo odlomke literarnih del (v Oksirihu so bili najdeni papirusi z odlomki Homerja, Hezioda, Pindarja, Sapfo, Alkaja, Kalimaha, Ajsila, Sofokla, Evripida, Menandra, Apolonija Rodoškega, Demostena in drugih avtorjev), in neli- terarne. Slednji nudijo vpogled v različne vidike vsakodnevnega življenja antičnih prebivalcev omenjenega področja, saj so vsaj fragmentarno ohranjena tako uradna besedila kot besedila zasebne korespondence. Pomen Oksirinha kot najdišča antičnih pisnih virov je zato neprecenljiv, isto pa velja tudi za številna druga, četudi manjša arheološka najdišča.

¹ Oksirih (staroegipčansko Per-Medjed, koptsko Pemdje, arabsko Al-Bahnasa), mesto zahodno od Nila, ob kanalu Bahr Yusuf, ki vodi proti Fajumski oazi, je bilo v pozni antiki pomembno pokrajinsko središče in tretje največje mesto v Egiptu. Od konca četrtega stoletja naprej je bil Oksirih prestolnica rimske pokrajine *Arcadia Aegypti*. Oksirih je imel gledališče, ki je lahko sprejelo 11.000 gledalcev, štiri javna kopališča, številna svetišča, posvečena egipčanskim, grškim in rimskim božanstvom. Krščanska prisotnost se v mestu omenja od 3. st. dalje. Konec 4. st. pa je krščanstvo v mestu že povsem prevladovalo. Mesto, ki je bilo sedež škofa metropolita, je v krščanski dobi slovelo po številnih cerkvah in samostanih. Poleg prevladujoče krščanske skupnosti je bila v Oksirihu navzoča tudi manjša judovska skupnost. Po arabski osvojitvi l. 641 je mesto postopoma izgubljalo pomen in nazadovalo. Danes se na območju, ki se približno ujema z antičnim Oksirinom, nahaja manjše mesto Al-Bahnasa z ok. 16.000 prebivalci. Prim. Di Bernardino, »Ossirinco«, 3000–3007.

Nekatera besedila, med drugim tudi dve izmed spodaj obravnavanih pisem, pa se niso ohranila niti na papirusu niti na črepinjah, temveč na pergamentu. Pergament – napisni material, pridobljen iz živalske, zlasti ovčje ali kozje kože, strojene z galunom – je bil dražji od papirusa. V antiki so ga le redko uporabljali za zapisovanje neliterarnih besedil, kakršna so bila tudi zasebna pisma. Kot piše L. Blumell, so med doslej objavljenimi približno 7500 pismi, izvirajočimi iz Egipta iz obdobja med 3. in 7. st. po Kr., samo štiri pisma ohranjena na pergamentu.² Dve izmed njih (PSI III 208 in PSI IX 1041) pripadata istemu piscu, oksirinskemu škofu Sotasu, kar kaže, da so kristjani v Oksirinh v 3. st. izdelovali svoje kodekse, njun ostanek pa sta omenjeni pismi na pergamentu.³

Pisma, ohranjena na papirusu in pergamentu, ki jih obravnavam v nadaljevanju, sodijo v čas med drugo polovico 3. st. (tri Sotasova pisma) in 4. st. (P. Bour. 25 in PSI X 1161). Namen članka je opozoriti, da antična neliterarna besedila pogosto nudijo vpogled v življenje tedanjih kristjanov. Sotasova pisma – imenujejo se po škofu v prej omenjenem kraju Oksirinh – so bila najdena prav na področju tega antičnega mesta (Οξύρυγχος, danes Al-Bahnasa). Po drugi strani pa ni znano, kje je bilo najdeno pismo iz zbirke *Les Papyrus Bouriant* (P. Bour. 25), ki je sicer bilo iz Sirije poslano v Egipt, ter pismo PSI X 1161. V zadnjem primeru ni znan niti kraj nastanka.

Pri prepisu sem izhajal iz izdaj, ki so bile v digitalni obliki ponovno objavljene v korpusni zbirki *The Duke Databank of Documentary Papyri* (DDbDP).⁴ Vsi prepisi so opremljeni s kritičnimi znaki v skladu z Leidenskimi dogovori.⁵ Glavni vir za jezikovne aparate in komentarje pisem je bila Naldinijeva izdaja krščanskih pisem iz Egipta, ki še vedno velja kot eno osrednjih del s tega področja,⁶ njegova opažanja pa sem obogatil s spoznanji novejšje sekundarne literature.

Obravnavana pisma nam uveljavljanje krščanstva v Egiptu kažejo z dveh plati: po eni strani vidimo predstavnika cerkvene hierarhije, škofa Sotasa, kako posreduje v zvezi z zemljo, ki naj bi se zapustila cerkvi, in piše priporočilna pisma za člane svoje verske skupnosti, po drugi strani pa se nam v pismih Tare in Amona razkriva življenjska stiska dveh ljudi, ki prosita za pomoč svoje bližnje in v svoji pismi vtaketa znamenja krščanske identitete. V prispevku obravnavam izbrana pisma z vsebinskega in jezikovnega vidika. Pri vsebinskem vidiku se osredotočam predvsem na formulacije, ki nam omogočajo postaviti pismo v krščanski kontekst in prepoznati avtorja pisma kot kristjana (podrobneje o tem v uvodu v P. Bour. 25), in na nekatere lastnosti organizacije krščanske

2 Blumell, *Lettered Christians. Christians, Letters, and Late Antique Oxyrhynchus*, 178–179.

3 Blumell, *Lettered Christians. Christians, Letters, and Late Antique Oxyrhynchus*, 180.

4 Besedila so dostopna na spletni strani: <https://papyri.info/docs/ddbdp>.

5 Za najpomembnejša znamenja gl. Luijendijk, *Greetings in the Lord. Early Christians and the Oxyrhynchus Papyri*, xix.

6 M. Naldini, *Il cristianesimo in Egitto*, 1998, popravljena in razširjena izdaja knjige iz l. 1968.

skupnosti v Egiptu v tretjem stoletju (slednje predvsem na podlagi Sotasovih pisem). Kar pa se tiče jezikovnega vidika, poznoantična pisma pomembno prispevajo k našemu védenju o kojn  ali skupni gr cini. Sploh v tistih pismih, kjer je jezik bližje pogovornemu, lahko spremljamo odstopanje od nekaterih pravopisnih in skladenjskih norm klasičnega obdobja, kar do neke mere  e nakazuje na postopen prehod k bizantinski (in novi) gr cini.⁷

PISMA

Pismo sirote Tare teti Horejni (P. Bour. 25⁸)

V pismu P. Bour. 25 beremo žalostne besede osirotele Tare, namenjene teti Horejni. Po smrti matere je ostala sama v tujini – v sirskelem mestu Apameja (dan. Qala'at el-Medik), od koder piše teti v mesto Koptos v Egiptu (gr. Κοπτός oziroma Ίουστινιανούπολις, danes Qift). Naldini sprejema Schubartovo datacijo na podlagi sloga pisave in postavlja pismo v četrto stoletje po Kr., medtem ko je po mnenju izdajatelja papirusa Collarta pismo nastalo v petem stoletju.⁹

V besedilu naletimo na nekaj izrazov, na podlagi katerih lahko upravičeno sklepamo, da je bila avtorica kristjanka. V tretji vrstici na sprednji strani najdemo značilno kr cansko pozdravno formulo  ν θ(ε)ϖ χαίρειν, ki prepričljivo kaže, da je avtorica kristjanka.¹⁰ V naslednji vrstici najdemo besedno zvezo  ϖχομε τ  θ(ε)ϖ, ki prav tako govori v prid njene kr canske identitete, saj se takšna formulacija, ki sicer temelji na stare si, poganski uvodni pisemski formulaciji, ne pojavlja v pismih, ki jim zanesljivo lahko pripišemo poganski izvor.¹¹ Pri tem pa je treba opozoriti, da zgolj omemba Boga v ednini (s členom ali brez:   θεός, θεός) sama po sebi  e ne zado ca za identifikacijo pisca pisma kot kristjana. Takšno monoteistično formulacijo bi lahko uporabili tudi Judje, pa tudi, a zelo redko, pogani,  e bi imeli v mislih kakega določenega krajevnege boga.¹²

7 Kljub temu pa na dokumentih iz cesarske dobe, najdenih v Egiptu, zasledimo tudi jezikovne značilnosti, ki jih ni mogoče pojasniti zgolj kot posledico diahronih sprememb v grškem jeziku. Zanje lahko i cemo vzrok tudi v dvojezičnosti prebivalstva Egipta v tem obdobju; določen del prebivalstva je namreč gotovo znal koptsko in grško (medtem ko je bilo znanje latin cine redke e) (Gignac, *A Grammar of the Greek papyri of the Roman and Byzantine periods*, 46–48.) O posebnostih egipčanske kojn  gl. tudi Horrocks, *Greek: A history of the language and its speakers*, 111–113 in 165–188.

8 Papiruse iz zbirke U. Bourianta hranijo na Inštitutu za papirologijo na pariški Sorboni.

9 Naldini, *Il cristianesimo*, 307.

10 Blumell, *Lettered Christians. Christians, Letters, and Late Antique Oxyrhynchus*, 55.

11 Naldini, *Il cristianesimo*, 12; Blumell, *Lettered Christians*, 55; gl. tudi op. 14 spodaj.

12 Rees, »Popular Religion in Greco-Roman Egypt: II. The Transition to Christianity«, 94; Naldini, *Il cristianesimo*, 7–10 in 12. Naldini, op. cit., 7, zavrača Ghedinijevo mnenje, da za identifikacijo pisca pisma kot kristjana zado ca  e uporaba samostalnika θεός brez člena; gl. Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 31.

Izredno pomenljivo pri določanju krščanske identitete avtorice je dejstvo, da je samostalnik θεός obakrat v tem pismu zapisan v obliki t. i. *nomen sacrum*, enako velja tudi za samostalnik κύριος v 14. vrstici na sprednji strani. *Nomina sacra* so okrajšave besed, ki so se nanašale na temelje krščanskega verskega prepričanja (npr. θεός, κύριος, Ἰησοῦς, χριστός, kasneje pa so se jim pridružile še druge).¹³ Nad okrajšanimi besedami so zapisali vodoravno črtico – takšna praksa pa v nasprotju z običajno grško pisarsko prakso ni bila namenjena varčevanju s prostorom; kot rečeno, so se na ta način dodatno poudarili najpomembnejši termini.¹⁴ Ohranjenih je sicer tudi nekaj primerov judovske uporabe *nomina sacra*, a vendar takšnih primerov ne najdemo v zasebnih pismih.¹⁵ Zato je upravičen sklep, da so *nomina sacra* jasen odraz piščeve krščanske identitete.¹⁶

Omemba pashe, velike noči, v sedmi vrstici na prednji strani nedvomno uvršča pismo v judovski ali krščanski kontekst, a na podlagi drugih znamenj, kot je raba *nomina sacra*, lahko z zelo veliko verjetnostjo rečemo, da je govora o veliki noči v krščanskem kontekstu.

Zaključni pozdrav ἐρωμένην σε ὁ κ(ύριος) διαφυλάττοι (r. 16–17) sicer temelji na starejši, poganski formuli ἐρωῶσθαί σε εὐχομαι,¹⁷ a se v takšni obliki (torej z dodano značilno monoteistično besedno zvezo) kljub temu praviloma uporablja v pismih krščanskega izvora.¹⁸

13 Blumell, *Lettered Christians*, 49–50.

14 Roberts, *Manuscript, Society and Belief in Early Christian Egypt*, 26–27 in 46.

15 Blumell, *Lettered Christians*, 50; Roberts, *Manuscript*, 32–33. Gotovo je utemeljeno Robertsovo mnenje, da je psihološko ozadje nastanka *nomina sacra* v krščanskem okolju judovsko spoštovanje Božjega imena. Toda sama praksa zapisovanja *nomina sacra* je kasnejša, tako denimo *nomina sacra* ne najdemo na judovskih papirusih iz Egipta predkrščanskega obdobja niti v kumranskih rokopisih (Roberts, *Manuscript*, 28–30).

16 Blumell, *Lettered Christians*, 50; Naldini, *Il cristianesimo*, 12–13 in 22–23; Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 57–62; Martinez, »The Papyri and Early Christianity«, 592.

17 Trapp, *Greek and Latin Letters*, 35. Isto velja za uvodno formulacijo, ki sledi pozdravu: πρὸ παντὸς εὐχομαι τῷ θε(ε)ῷ ὑγιαίνειν. Ta formulacija, ki vsebuje monoteistično besedno zvezo τῷ θε(ε)ῷ, izvira iz starejše formulacije brez te besedne zveze: πρὸ παντὸς εὐχομαι ὑγιαίνειν (Trapp, loc. cit.).

18 Blumell, *Lettered Christians*, 55; Rees, »Popular Religion«, 96. Prim. tudi Reesovo opažanje, ki velja tako glede pisemskih formulacij kot tudi širše glede vpliva krščanstva na razvoj jezika: »The scriptures became popular and everyday vocabulary was leavened with scriptural terms« (Rees, loc. cit.).

Besedilo¹⁹*recto*

κυρία μου και ἐπιποθήτη θεία, Τάρη
 θυγάτηρ ἀδελφῆς σου Ἄλλουτος
 ἐν θ(ε)ῶ χαίρειν.

πρὸ παντὸς εὐχομε τῷ θ(ε)ῶ υγιένουσάν
 σε και εὐθυμοῦσαν ἀπολαβῖν τὰ παρ' ἐμοῦ 5
 γράμματα· αὕτη γὰρ μου ἐστὶν εὐχή· γεί-
 νωσκε δέ, κυρία μου, ὅτι ἀπὸ τῶν Πάσχω(ν)
 ἡ μήτηρ μου, ἡ ἀδελφή σου, ἐτελε[ύτη]σεν.
 ὄ[τ]ε δὲ τὴν μητέρα μου εἶχα, μεθ' [ἐ]αυτῆς 10
 ὄλον τὸ γένος μου αὕτη ἦν· ἀφ' οὗ δ[ὲ] ἐτε-
 λεύτησ[ε]ν, ἔμινά ἔρημος, μ[η]δένα ἔχουσα
 ἐπὶ ξένοις τόποις· μνημόνευε οὖν,
 θεία, ὡς ζητούσης τῆς μητρός μου, εἶνα εἴ τι-
 να εὐρίσκis πέμπε πρὸς ἐμέ· προσα-
 γόρευε πᾶσαν τὴν συγγένειαν ἡμῶν. 15
 ἔρρωμένην σε ὁ κ(ύριος) διαφυ-
 λάττοι μακροῖς και εἰρη-
 νικοῖς χρόνοις, κυρία μου.

verso

[ἀπό]δος τὴν ἐπιστολὴν 20
 Ὠρείνα, ἀδελφῆ Ἀπολλωνίου, Κοπτιτίσα, παρὰ
 Τάρης, θυγατρὸς ἀδελφῆς αὐτῆς, ἀπὸ Ἀπαμίας.

Jezikovni aparat in komentar

r.1. ἐπιποθήτη = ἐπιπόθητω: pridevniku z dvema končnicama se doda posebna ženska končnica, kar je splošna značilnost skupne grščine ali kojné; **r.1–2 κυρία μου και ἐπιποθήτη θεία, Τάρη θυγάτηρ ἀδελφῆς σου Ἄλλουτος**: za krščanska pisma je značilno, da je v uvodnem pozdravu naslovnik pisma na prvem mestu;²⁰ **r.4. εὐχομε** = εὐχομαι, diftong αι se je najmanj od cesarske dobe izgovarjal kot [e], zato zamenjava digrafa αι s črko ε; gre za zamenjavo, na katero zelo pogosto naletimo v papirusih iz tega obdobja;²¹ **υγιένουσάν** =

19 Besedilo s papirusa je na voljo v spletni bazi *Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Ägyptens* (HG^V): <http://aquila.zaw.uni-heidelberg.de/hgv/32904>. Besedilo, objavljeno na tej spletni strani, sledi izdaji Paula Collarta iz l. 1926. Fotografiji (recto, verso) papirusa sta dostopni na spletnih naslovih: <http://www.papyrologie.paris-sorbonne.fr/photos/2010850.jpg> in <http://www.papyrologie.paris-sorbonne.fr/photos/2010850.jpg>. Na fotografiji sprednje strani papirusa sta lepo vidna nomina sacra v 3. in 16. vrstici.

20 Trapp, *Greek and Latin Letters*, 34–35.

21 Gignac, *A Grammar of the Greek papyri*, 191–192.

ὕγιαίνουσάν: zamenjava digrafa αι z ε; **r.5.** ἀπολαβῖν = ἀπολαβεῖν: nepravi diftong ει je označeval dolgi ozki e ([έ]) in se je že najmanj od helenističnega obdobja izgovarjal kot [i], zato zamenjava digrafa ει s črko ι;²² **r.6-7.** γεί-νωσκε = γί|γνωσκε: zamenjava črke ι z digrafom ει (obratno kot v r.5, a z enako glasoslovno utemeljitvijo); **r.9:** εἶχα: namesto običajne imperfektne oblike εἶχον se v kojné po analogiji s šibkim aoristom uveljavlja ta oblika; **r.11.** |λεύτησ\ε/ν,ν corr. ex ετελευτησ[[α]]ν; **r.11.** ἔμινα = ἔμεινα: zamenjava digrafa ει s črko ι; **r.13.** εἶνα = ἴνα: zamenjava črke ι z digrafom ει. Ob μνημονεύω se namesto klasičnega infinitiva ali veznikov ὅτι ali ὡς (ki sta redkejša) v kojné uporablja tudi veznik ἴνα; **r.14.** εὐρίσκis = εὐρίσκεis: zamenjava digrafa ει s črko ι; **r.14.** εἶ τινα εὐρίσκis πέμπε πρὸς ἐμέ: Naldini razume πέμπειν na tem mestu kot »inviare notizie« in prevaja: [Ricordati] ... di mandarmi (un tuo scritto), se trovi qualcuno (che lo porti).²³ Menim, da je prevod urednika papirusa Collarta prepričljivejši: »si tu en trouves l'occasion, envoie quelqu'un«;²⁴ **r.15.** συγγένιαν = συγγένειαν: zamenjava digrafa ει s črko ι; **v.20.** Κοπιτίσισ = Κοπιτίσιση: enojna sigma namesto dvojne. Pri zamenjavi η z α gre za pojav, ki ga na papirusnih dokumentih iz tega obdobja zasledimo redkeje, najverjetneje ga je treba pripisati vplivu koptščine;²⁵ **v.21.** Ἀπαμίας = Ἀπαμείας: zamenjava digrafa ει z joto.

Prevod

Spredaj:

Svojo gospo in drago teto pozdravljam v Bogu Tare, hči tvoje sestre Alut.

Najprej prosim Boga, da bi prejela moje pismo vedra in zdrava. To je namreč moja želja. Vedi, moja gospa, da je moja mati, tvoja sestra, umrla ob veliki noči. Ko je bila moja mati še z menoj, je bila ona vsa moja družina. Odkar pa je umrla, sem sama in nimam nikogar v tujih krajih. Spomni se torej, teta, kakor če bi bila moja mati živa, poslati k meni, če koga najdeš. Pozdravi vso našo družino.

Naj te, moja gospa, Gospod ohranja zdravo mnoga mirna leta.

Zadaj:

Oddaj pismo Horejni, Apolonijevi sestri iz Kopta; od Tare, hčere njene sestre iz Apameje.

22 Gignac, *A Grammar of the Greek papyri*, 189–190.

23 Naldini, *Il cristianesimo*, 308–309.

24 Navedeno v: Naldini, *Il cristianesimo*, 309.

25 Gignac, *A Grammar of the Greek papyri*, 285–286.

Pismo Amona materi Kaliniki (PSI X 1161)

V tem presunljivem pismu Amon iz tujine piše svoji materi Kaliniki, naj ga reši, da ne bo umrl v tujini povsem osamljen. Razloga, zakaj se nahaja na tujem, ne izvemo. Prav tako nista znana niti lokacija nastanka pisma niti kraj, kamor je Amon pismo poslal. Besedilo ni ohranjeno v celoti, saj manjka del papirusa s sklepnim besedilom na sprednji strani. Zapis se nahaja na papirusu z merami 10 x 14 cm, Naldini pa ga datira v 4. st.

Znamenji krščanske identitete pisca sta uvodna formula εὐχομαί σε ὑγειένειν παρὰ τῷ κυρίῳ θεῷ in besedna zveza ἔχω ... οὐδένα ἄλλον εἰ μὴ μόνον/ τὸν θεόν. Čeprav na podlagi teh dveh indicev samih po sebi ne moremo s popolno gotovostjo sklepati na krščansko identiteto pisca, pa je to vendarle zelo verjetno.²⁶

*Besedilo*²⁷

recto

Καλινίκη κυρία μου μητρί

Ἄμμων χαίρειν.

πρὸ μὲν πάντων εὐχομαί

σε ὑγειένειν παρὰ τῷ κυρί-

φ θεῷ. οἶδες μὲν καὶ σοὶ τὰ 5

ὄντα ἐν τῇ οἰκίᾳ ἡμῶν καὶ

μάλιστα ὅτι ἐπὶ ξένης εἰμί.

πολυπρ[α]γμόνησον οὖν

καὶ ἐξέτασον καθ' ἐκάτην

ἡμέραν περὶ τῆς σωτηρίας 10

μου. οἶδας γὰρ ὅτι οὐδένα

ἔχω σὺν ἐμοί, οὐκ ἀδελφή(ν),

οὐκ ἀδελφόν, οὐκ οἰεῖόν, οὐ-

δένα ἄλλον εἰ μὴ μόνον/ τὸν

θεόν. παρακαλῶ οὖν, κυρία 15

μου μήτηρ, μνηθσῆνέ

μου καὶ κὰν μιᾶς ἡμέρας, μὴ πως

ἐπὶ ξένης ἀποθάνω μηδένα

ἔχοντα. γνῶνέ σε θέλω ἵδι/ὅ εὐμου-

ρος Θεέτητος ἐτελεύτησεν, 20

καὶ ἐνθάδε ἀφείθη ταῦτα

²⁶ Naldini, *Il cristianesimo*, 11 in 15; Blumell, *Lettered Christians*, 53; prim. tudi uvod v zgornje pismo.

²⁷ Besedilo je na voljo v spletni bazi *Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Ägyptens* (HGV): <http://aquila.zaw.uni-heidelberg.de/hgv/32846>. Besedilo, objavljeno na tej spletni strani, sledi izdaji G. Vitellija in M. Norse iz l. 1932.

verso

ἀπό[δ(ος)] τῆ μητρὶ μου Καλλι[ν]ική τ. .

Jezikovni aparat in komentar

r.1. corr. ex καλο\ι/νική; **r.4.** **ὑγαιένειν** = ὑγιαίνειν: zamenjava digrafa ει s črko ι ter digrafa αι s črko ε; **r.5.** **σοι** = σὺ: zamenjava črke υ z digrafom οι; **r.5.** **οἶδες**: οἶδες in οἶδας (r. 11) se pod vplivom analogije s končnicami imperfekta in krepkega aorista uveljavljata v kojné namesto klasične oblike za 2. os. sg. οἶσθα;²⁸ **r.9.** **ἐκάτην** = ἐκά<σ>την; **r.11.** **οἶδας**: gl. r. 5; **r.13.** **οὐκ' οἰείον** = οὐκ υἰόν: nikalnica z nepridihnjnim zapornikom κ, zamenjava črke υ z digrafom οι, zamenjava črke ι z digrafom ει; odsotnost pridiha (ali psiloza) je ena od glasoslovnih značilnosti kojné; **r.16.** **μήτηρ**: vokativ, klasično μήτηρ; **r.16.** **μνηθσηνέ** = μνησθηναί: zamenjava diftonga αι s črko ε; **r.18–19** **μηδένα ἔχοντα**: particip se po sklonu ne ujema z nanosnico, kar je splošna značilnost grščine tega obdobja in odraža nastajanje deležja; **r.19.** **γῶνέ** = γῶναι: zamenjava diftonga αι s črko ε; **r.19–20.** **εὔμυρος** = εὔμοιρος: zamenjava digrafa οι s črko υ, obratno kot v r. 5;²⁹ **r.20.** **Θεέτητος** = Θεαίτητος: zamenjava digrafa αι s črko ε.

Prevod

Spredaj

Svojo gospo in mati pozdravljam Amon. Najprej prosim Boga, da si zdrava. Sama veš, kakšne so razmere pri nas doma, sploh pa to, da sem v tujini. Zato vsak dan poizveduj o moji rešitvi in si prizadevaj zanjo. Veš, da ni nikogar ob meni, ne sestre ne brata ne sina, nikogar nimam, le Bog je z menoj. Prosim te torej, moja gospa mati, spomni se name, četudi le za en dan, in naj ne umrem v tujini brez vseh. Želim, da veš, da je umrl dobri Teajtet, tukaj pa so bile zapuščene te [...]

Zadaj

Oddaj moji materi Kaliniki [...]

²⁸ Naldini, *Il cristianesimo*, 273–274.

²⁹ Gignac, *A Grammar of the Greek papyri*, 197–198.

Škof Sotas piše Demetrijanu (P. Oxy. 12.1492)

Pismo Sotasa, za katerega A. Luijendijk na podlagi ohranjenih pisem iz njegove korespondence utemeljeno sklepa, da je bil oksirinski škof,³⁰ osvetljuje, kako je Cerkev pridobivala premoženje prek darov članov krščanske skupnosti. Da je bil naslovnik pisma Demetrijan posebej spoštovan član krščanskega občestva v Oksirihu, kaže Sotasov nagovor $\text{ἱερ}[\acute{\epsilon} \nu\acute{\iota}\acute{\epsilon}]$ (r. 1, prav tako v formulaciji naslova, v. 1). Posebno zanimiva je Sotasova omemba Božje previdnosti $\text{τὰ ἔ}[\nu \tau\eta\eta]\text{θεία προνοία}$ (r. 7–8), kar kaže na teološko razumljeno ozadje cerkvene organizacije. Nekaj podobnega lahko trdimo o Sotasovi omembi odrešenja (r. 6).³¹

Na podlagi sloga pisave A. Luijendijk sklepa, da je pismo nastalo v 3. st. po Kr.³² Mere papirusa so 10.3 x 22.6 cm, zgornji del in desni rob sta poškodovana.

Besedilo³³

recto	
$\chi\alpha[\acute{\iota}]\rho\epsilon, \text{ἱερ}[\acute{\epsilon} \nu\acute{\iota}\acute{\epsilon}]$	
$\Delta\eta\mu\eta\tau\rho\iota[\alpha\nu\acute{\epsilon}. \Sigma\acute{\omega}\tau\alpha\varsigma]$	
$\sigma\epsilon \text{πρ}[\omicron\sigma\alpha\gamma\omicron\rho\epsilon\acute{\upsilon}\omega.]$	
$\tau\acute{o} \text{κοινόν} \dots$	
$\epsilon\ddot{\upsilon}\delta\eta\lambda\omicron\nu \text{καὶ τὸ κοί}[\nu\acute{o}\nu]$	5
$\sigma\omega\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu \acute{\eta}\mu\acute{\omega}\nu [\dots]$	
$\tau\alpha\acute{\upsilon}\tau\alpha \gamma\acute{\alpha}\rho \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu \text{τὰ ἔ}[\nu \tau\eta\eta]$	
$\theta\epsilon\acute{\iota}\alpha \text{προνοία. εἰ οὖν ἔ-}$	
$\kappa\rho\epsilon\iota\nu\alpha\varsigma \text{κατὰ τὸ παλ}[\alpha\iota\acute{o}\nu]$	
$\acute{\epsilon}\theta\omicron\varsigma \text{δοῦναι τὴν ἄρ}[\omicron]\text{υ-}$	10
$\rho\alpha\nu \tau\acute{\omega} \text{τόπω, ποιήσον}$	
$\alpha\acute{\upsilon}\tau\eta\nu \acute{\alpha}\phi\omega\rho\iota\sigma\theta\eta\nu\alpha\iota$	
$\acute{\iota}\nu\alpha \chi\rho\acute{\eta}\sigma\omega\nu\tau\alpha\iota, \kappa[\alpha]\acute{\iota} \acute{\omega}\varsigma$	
$\acute{\epsilon}\grave{\alpha}\nu \kappa\rho\epsilon\acute{\iota}\nu\eta\varsigma \text{περὶ τοῦ} / \acute{\epsilon}[\rho]\gamma[\omicron\upsilon]$	
$\theta\acute{\alpha}\rho\rho\epsilon\iota. \text{πάντας τ}[\omicron]\text{ῦ}[\varsigma]$	15
$\acute{\epsilon}\nu \tau\acute{\omega} \omicron\acute{\iota}\kappa\omega \text{σου ἅπαντ}[\alpha\varsigma]$	
$\text{προσαγόρευε. ἔρρω-}$	
$\sigma\theta\alpha\iota \acute{\upsilon}\mu\acute{\alpha}\varsigma \epsilon\ddot{\upsilon}\chi\omicron\mu\alpha\iota$	
$\tau\acute{\omega} \theta\epsilon\acute{\omega} \text{διὰ παντὸς}$	
καὶ ἔν παντί.	20
verso	
$\tau\acute{\omega} \text{ἱερῶ υ}[\acute{\iota}]\acute{\omega} \mu[\omicron]\text{υ Δημητριανῶ π(αρὰ) Σώτου.}$	

30 Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 100.

31 Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 131.

32 Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 94, zlasti op. 39.

33 Besedilo je na voljo v spletni bazi *Heidelberg Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Ägyptens* (HGv): <https://aquila.zaw.uni-heidelberg.de/hgv/31748>. Besedilo, objavljeno na tej spletni strani, sledi izdaji B. Grenfella in A. Hunta iz l. 1916.

Jezikovni aparat in komentar

r.1. ιερ[ἔ: na papirusu trema namesto ostrega pridiha na črki ι: ιερ[ε]; **r.1. ιερ[ἔ υιῆ]:** najverjetneje simbolna uporaba tega naziva. Bolj kot to, da bi bil Demetrijan Sotasov dejanski sin, gre verjetno ali za »duhovno sinovstvo«, torej za odnos med duhovnim učiteljem in učencem, ali za odnos med zvestim članom verske skupnosti in njenim voditeljem. Če je temu tako, morda poimenovanje kaže, da je bil Demetrijan v Sotasovih očeh pomemben darovalec;³⁴ **r.8–9. ἔκρειας** = ἔκρivaς: zamenjava digrafa εἰ s črko ι; **r. 9–10. κατὰ τὸ παλ[αιὸν] ἔθος:** navada, da posamezniki darujejo v dobro krščanske skupnosti tega že v apostolske čase;³⁵ **r.10–11. ἄρ[ο]υραν:** arura, površinska mera v Egiptu, približno 3000 m².³⁶ V tem primeru je verjetno šlo za aruro obdelovalne zemlje;³⁷ **r.11. τῷ τόπῳ:** s tem nevtralnimi izrazom je lahko mišljena kakršnakoli cerkvena skupnost;³⁸ **r.12. ἀφορισθῆναι** = ἀφορισθῆναι: v kojné se izgublja razlika med dolgim in kratkim o, zato se pogosto zamejmeta črki ω in o;³⁹ **r.13. ἴνα:** na papirusu namesto ostrega pridiha trema na črki ι: ἴνα; **r.14. κρείνης** = κρίνης; digraf εἰ namesto η (oz. črke η s podpisano joto); **r.14. ἔ[ρ]γ[ου]:** ἔργον bi v tem kontekstu lahko pomenilo tako »dejanje« (torej darovanje zemlje) kot »polje«, »obdelovalna zemlja« (za ta pomen prim. P. Baden 2.40, l. 5 = P. Sarap. 15, 2. st. po Kr.); **r.18. ὕμᾱς:** na papirusu namesto ostrega pridiha trema na črki υ: ὕμασ; **v.21. ἱερῶ:** na papirusu trema namesto ostrega pridiha na črki ι: ἱερῶ.

Prevod

Spreddaj

Pozdravljen, sveti sin, Demetrijan! Sotas te pozdravljam.

Skupno [...] je jasno in naše skupno odrešenje [...], kajti te stvari so v Božji previdnosti. Če si se torej odločil, da v skladu s starim običajem podeliš aruro zemlje skupnosti/Cerkvi, ji označi meje, da jo bodo lahko uporabljali, in ne boj se, kakor koli se boš odločil glede polja/dejanja. Pozdravi vse svoje domače. Molim k Bogu, da ste dobro v vsakem oziru.

Zadaj

Svetemu sinu Demetrijanu od Sotosa.

34 Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 128–131.

35 Naldini, *Il cristianesimo*, 158. Prim. tudi zanimivo opažanje A. Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 132, glede Sotasovega sklicevanja na navado v drugih njegovih ohranjenih pismih (PSI 3 208, vrstica 6 in PSI 9 1041, vrstica 12). To po njenem mnenju kaže na zavedanje Cerkve, da je dedinja častitljivega izročila.

36 Naldini, *Il cristianesimo*, 158; prim. tudi Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 132.

37 Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 132.

38 Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 133.

39 Gignac, *A Grammar of the Greek papyri*, 275–277.

Sotasovo pismo Petru (PSI III 208)

To pismo je predstavitevno oziroma priporočilno pismo. Škof Sotas ga je napisal za nekega Herakla in naslovil na »ljubljenega brata« (ἀγαπητὲ ἀδελφέ, r. 1–2) Petra. Namen tovrstnih priporočilnih pism je bil predstaviti vernika krščanski skupnosti, znotraj katere še ni bil poznan.⁴⁰

Pismo je napisano na pergament, ki meri 5.1 x 11.5 cm⁴¹ in je bil najden med italijanskimi izkopavanji v Oksirinhu med l. 1910 in 1914. Naldini ga je datiral v konec 3. st., prav tako pa tudi Luijendijk,⁴² ki meni, da je nastalo v drugi polovici 3. st.

V pismu so uporabljena *nomina sacra* (1. in 13. vrstica), značilno krščanski je tudi Sotasov nagovor naslovnika: ἀγαπητὲ [ἄδ]ελφε. Kot v prejšnjem pismu (r. 9–10) tudi tukaj Sotas podkrepi svoje besede s sklicevanjem na uveljavljen običaj: [κ]ατὰ τὸ ἔθος (6. vrstica). Sklepna formula je značilno krščanska.

*Besedilo*⁴³

χαῖρε ἐν κ(υρί)ῳ, ἀγαπητὲ	
[ἄδ]ελφε Πέτρε, Σώτ[ας]	
σε προσαγορεύω.	
τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν	
Ἡρακλῆν παράδεξαι	5
[κ]ατὰ τὸ ἔθος, δι' οὗ σὲ	
καὶ τοὺς σὺν σοὶ πάν-	
τας ἀδελφοὺς ἐγὼ	
καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ	
προσαγορεύομε(ν).	10
ἔρρωσθαί σε	
ἐν θ(ε)ῷ εὐχομαι.	

Jezikovni komentar

1.κ(υρί)ῳ: beseda je zapisana kot *nomen sacrum*. Tako v tem kot v naslednjem priporočilnem oziroma predstavitevnom pismu Sotas brez izjeme uporablja

⁴⁰ Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 123.

⁴¹ Fotografija pergamenta je dostopna na spletnem naslovu: <http://www.psi-online.it/images/orig/PSI%20III%20208%20r.jpg?1365956500>.

⁴² Naldini, *Il cristianesimo*, 151; Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 94.

⁴³ Transkribirano besedilo s papirusa je vzeto iz spletne baze *Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Ägyptens* (HGV): <http://aquila.zaw.uni-heidelberg.de/hgv/33228>. Besedilo, objavljeno na tej spletni strani, sledi izdaji Lodija v Papiri greci e latini, III 208, Firenze 1914.

nomina sacra, ki pa jih ni uporabil v zgornjem pismu Demetrijanu (P. Oxy 12.1492). Po mnenju A. Luijendijk, ki se mi zdi utemeljeno, imajo v priporočilnih pismih znotraj krščanskih skupnosti *nomina sacra* še večjo težo kot sicer: delujejo namreč kot nedvoumno znamenje krščanske identitete in zanesljivosti pisca, kar je bilo še toliko pomembneje v časih, ko je bilo izražanje krščanske identitete nevarno;⁴⁴ **1. ἀγαπητῆ**: značilno krščanski pridevnik v nagovoru naslovnika;⁴⁵ **2. [ἄδ]ελφῆ**: glede na kontekst je očitno, da ne gre za družinsko razmerje, temveč za brata v veri, enako v četrti vrstici. Izraza ἀδελφός in ἀδελφή sta se v tem kontekstu uporabljala za krščene člane krščanskega občestva;⁴⁶ **13. θ(ε)ῶ**: beseda je zapisana kot *nomen sacrum*.

Prevod

Pozdravljen v Gospodu, ljubljeni brat Peter, Sotas te pozdravljam.

V skladu z navado sprejmi našega brata Herakla, prek katerega jaz in ti, ki si so z menoj, pozdravljamo tebe in vse brate, ki so s teboj.

Molim zate, da bi bil zdrav v Bogu.

Sotasovo pismo Pavlu (PSI IX 1041)

To pismo je, tako kot prejšnje, priporočilno pismo, ki ga je napisal oksirinski škof Sotas. Naslovil ga je na Pavla s prošnjo, naj sprejme »brate« Herona, Horiona, Filadelfa, Pekisisa, Naruna in Leona – slednji je bil na začetni stopnji katehumenata, medtem ko so se drugi nahajali že na višji stopnji uvajanja v krščansko skupnost. Kot omenjeno zgoraj, je izraz brat/sestra v krščanskih pismih navadno uporabljen za krščene člane skupnosti.⁴⁷ Zato se na tem mestu pojavi težava pri razumevanju Sotasovih besed, ki so jo razlagalci tega mesta spregledali. Navedenih je pet imen: Heron, Horion, Filadelfon, Pekisis in Narun (Leon ne sodi v ta okvir, saj je tam jasno, da je le on katehumen začetnik). Zastavlja se vprašanje, ali Filadelf spada k »bratom« ali »katehumenom na višji stopnji« (glede drugih štirih je jasno, da sta

44 Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 135. Avtorica meni, da Sotas v pismu Demetrijanu ni potreboval tako močnega identitetnega znamenja. Čeprav svojega stališča ne pojasni natančneje, lahko iz pisma sklepamo, da sta se Sotas in Demetrijan poznala in bila že prej v stiku v zvezi z zemljo, ki jo je slednji podaril cerkvi. Pri tem gotovo ni bilo takšnega tveganja kot pri sprejemu neznanca v svojo sredo. Takšna razlaga sicer ne pojasni uporabe *nomina sacra* med ljudmi, ki so se nedvomno poznali, kot na primer v prvih dveh pismih zgoraj. Res pa je tudi, da pismi segata že v čas po milanskem ediktu, ki je kristjanom zagotovil versko svobodo. Tudi to bi lahko vplivalo na spremembo v rabi *nomina sacra*.

45 Naldini, *Il cristianesimo*, 20.

46 Treu, »Christliche Empfehlungs-Schemabriefe«, 633, navedeno v: Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 115. Pri tem pa je treba upoštevati, da sta lahko omenjena izraza rabljena tudi v širšem pomenu, in sicer za izražanje čustvene bližine in tesnejšega prijateljstva z nekom. Poleg tega je bilo v Egiptu v navadi, da so žene svoje može imenovalе ἀδελφοί (Naldini, *Il cristianesimo*, 15–16).

47 Gl. zg. PSI III 208, 2.

prva dva »brata«, druga dva pa »katehumena na višji stopnji«, saj sta oba samostalnika uporabljena v množini); ali pa, nasprotno, Sotas vendarle tudi katehumene – vsaj te na višji stopnji, ki so torej že bližje krstu – že imenuje kot svoje »brate«. Kakorkoli že, razlikovanje med dvema stopnjama katehumenata kaže na razvito cerkveno strukturo sprejemanja članov v svojo sredo.⁴⁸

Pismo je napisano na pergament, ki meri 6.3 x 15 cm, A. Luijendijk pa ga datira v drugo polovico 3. st.⁴⁹

Besedilo⁵⁰

χαῖρε ἐν κ(υρί)ῳ, ἀγαπητὲ	
ἀδελφε Παῦλε,	
Σώτας σε προσαγορ(εύω).	
τοὺς ἀδελφούς ἡμῶν	
Ἡρώνα καὶ Ὠρίωνα	5
καὶ Φιλιάδελφον καὶ Πε-	
κῦσιν καὶ Νααρωοῦν	
καθηχομένους τῶν	
συναγομένων καὶ	
Λέωνα καθηχούμενον	10
ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου	
πρόσδεξαι ὡς καθήκε[ι].	
δι' ὧν σὲ καὶ τοὺς σὺν σοὶ	
ἐγὼ καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ προσα-	
γορεύω. ἐρρώσθαι σε εὐ-	15
χομαι ἐν κ(υρί)ῳ,	
ἀγαπητὲ ἀδελ(φε).	

Jezikovni aparat in komentar

1.κ(υρί)ῳ: beseda je zapisana kot *nomen sacrum*; **ἀγαπητὲ:** prim. zg. PSI III.208.1; **4. ἀδελφούς:** gl. zg. PSI III.208.2; **8. καθηχομένους =** κατηχομένους; zamenjava črke τ s črko θ je posledica sovpada med nepri-dihnjnimi in pridihnjnimi zapornikov v govoru posameznih pisarjev in ne odraža širšega pojava v razvoju grškega jezika; morda pa je bila to ena izmed posebnosti grškega jezika v Egiptu;⁵¹ **8–9. καθηχομένους τῶν συναγομένων:**

⁴⁸ Bagnall, *Egypt in Late Antiquity*, 281–283.

⁴⁹ Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 94.

⁵⁰ Transkribirano besedilo s papirusa je vzeto iz spletne baze *Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Ägyptens* (HGV): <http://aquila.zaw.uni-heidelberg.de/hgv/30662>. Besedilo, objavljeno na tej spletni strani, sledi izdaji G. Coppole v *Papiri greci e latini*, IX 1041, Firenze 1929.

⁵¹ Gignac, *A Grammar of the Greek papyri*, 90–92.

katehumeni, ki so že na višji stopnji uvajanja v krščanstvo. Na podlagi nekaterih mest iz patristične literature se je Naldini vprašal, ali gre morda za katehume-
ne, ki se jim je ob liturgičnem lomljenju kruha že dovoljeno približati oltarju.⁵² A. Luijendijk besedno zvezo prevaja kot »catechumens of the congregation«, a žal ne razloži natanko, kaj misli s tem izrazom (se pravi, na kakšen način je ta skupina katehumenov že sprejeta v krščansko občestvo).⁵³ R. Burnet prevaja »catéchumène participant [à la messe]«;⁵⁴ **10. καθηχούμενον** = κατηχούμενον: gl. zg. 8. **10–11. καθηχούμενον ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου**: gotovo gre za katehuma na začetku uvajanja v krščanstvo. A. Luijendijk meni, da moramo besedno zvezo razumeti dobesečno, kot začetek preučevanja evangelijev;⁵⁵ **12. ὡς καθήκε[ι]**: prim. P. Oxy 12.1492, r.9–10 κατὰ τὸ παλ[αῖον] ἔθος. V obeh primerih Sotas posebno težo pripisuje ustaljenemu običaju, izročilu krščanske skupnosti; **11. εὐαγγελίου**: na pergamentu εὐαγγ'ελίου; **16. κ(υρι)ψ**: beseda je zapisana kot *nomen sacrum*.

Prevod

Pozdravljen v Gospodu, ljubljeni brat Pavel! Sotas te pozdravljam.

Sprejmi, kot se spodobi, naša brata Herona in Horiona, Filadelfa, Pekisisa in Naruna, katehume, ki že lahko pristopajo k lomljenju kruha, in Leona, ki je na začetku uvajanja v evangelij. Tebe in te, ki so ob tebi, pozdravljam jaz skupaj s tistimi, ki so ob meni.

Molim zate, da bil zdrav v Gospodu, ljubljeni brat.

ZAKLJUČEK

Poznoantična zasebna pisma ponujajo neprecenljiv vpogled v življenje posameznikov, ki bi sicer ostali skriti v temi zgodovine. V njih slišimo njihov neposreden, neliteraliziran glas, kar je sicer zelo redka priložnost na področju klasične filologije in sorodnih ved. Na ta način zasebna pisma tudi dopolnjujejo druge zgodovinske vire iz tega obdobja in nas, enkrat bolj in drugič manj neposredno, seznanjajo z njegovimi kulturnimi, družbenimi in političnimi značilnostmi. Med pismi, ki sem jih obravnaval v članku, slednje velja zlasti za tri Sotasova pisma, ki nam razkrivajo nekatere poteze cerkvene organizacije v obdobju zgodnjega krščanstva. Drugi dve pismi sta bolj intimno povezani z individualno usodo pošiljateljev in nam tako razkrivata določene poteze *condition humaine*, ki presega to ali ono zgodovinsko obdobje.

52 Naldini, *Il cristianesimo*, 154–155 in 39.

53 Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 116.

54 Burnet, *L'Égypte ancienne à travers les papyrus. Vie quotidienne*, 87.

55 Luijendijk, *Greetings in the Lord*, 116–117.

Ob tem naj dodam, da ima preučevanje dokumentov s papirusov, po številu letno objavljenih papirusov sodeč, svetlo prihodnost.⁵⁶ Van Minnen je l. 2001 ocenjeval, da je bilo število do tedaj objavljenih dokumentov s papirusov in *ostraka* okrog 72.000, medtem ko je bilo število vseh znanih tovrstnih dokumentov med 1.000.000 in 1.500.000.⁵⁷ To seveda pomeni, da lahko v prihodnosti tako na področju literarnih kot zasebnih besedil upravičeno upamo še na kakšno zanimivo najdbo, ki bo obogatila naše védenje o antiki.

Sergej Valijev
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede
ZRC SAZU, Ljubljana
sergej.valijev@zrc-sazu.si

BIBLIOGRAFIJA

Izdaje pisem

- P. Bour.: P. Collart, izd. *Les Papyrus Bouriant*. Paris: Honoré Champion, 1962.
 P. Oxy 12: B. Grenfell in A. Hunt, izd. *The Oxyrhynchus Papyri*. 12. zv. London: Egypt Exploration Fund, 1916.
 PSI III: T. Lodi, izd. *Papiri greci e latini*. 3. zv. Firenze: Felice le Monnier, 1914.
 PSI IX: G. Coppola, izd. *Papiri greci e latini*. 9. zv. Firenze: Felice le Monnier, 1929.
 PSI X: G. Vitelli, izd. *Papiri greci e latini*. 10. zv. Firenze: Felice le Monnier, 1932.

Sekundarna literatura

- Bagnall, R. S. *Egypt in Late Antiquity*. Princeton, NY: Princeton University Press, 1993.
 Blumell, L. H. *Lettered Christians. Christians, Letters, and Late Antique Oxyrhynchus*. Leiden in Boston: Brill, 2012.
 Burnet, R. *L'Égypte ancienne à travers les papyrus. Vie quotidienne*. Pariz: Éditions Flammarion, 2003.
 Di Bernardino, A. »Ossirincó.« V: *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, 2. zv., ur. A. Di Bernardino, 3700–3704. Genova in Milano: Marietti, 2007.
 Gignac, F. T. A *Grammar of the Greek papyri of the Roman and Byzantine periods. Phonology*. Zv. 1: *Phonology*. Milano: Istituto Editoriale Cisalpino, 1975.
 Horrocks, G. *A History of the Language and its Speakers*. 2. izd. Chichester: John Wiley & Sons, 2010.
 Luijendijk, A. *Greetings in the Lord. Early Christians and the Oxyrhynchus Papyri*. Cambridge, MA: Harvard Theological Studies, 2008.

56 Tako je bilo na primer med letoma 1995 in 1999 urejenih in izdanih okrog 1000 papirusov letno, van Minnen, »The Millennium of Papyrology (2001–)?«, 707 in 714.

57 Van Minnen, »The Millennium of Papyrology (2001–)?«, 705.

- Martinez, D. G. »The Papyri and Early Christianity.« V: *The Oxford Handbook of Papyrology*, ur. R. S. Bagnall. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Minnen, P. van. »The Millennium of Papyrology (2001–)?« *Papyrologica Vindobonensia* 1 (2007): 703–714.
- Naldini, M. *Il cristianesimo in Egitto*. 2. izd. Firenze: Nardini Editore, 1998.
- Rees, B. R. »Popular Religion in Greco-Roman Egypt: II. The Transition to Christianity.« *The Journal of Egyptian Archaeology* 36 (1950): 80–100.
- Roberts, C. H. *Manuscript, Society and Belief in Early Christian Egypt*. Oxford: Oxford University Press, 1979.
- Trapp, M. *Greek and Latin Letters*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

POVZETEK

V članku obravnavam pet zasebnih pisem, ki so bila najdena v Egiptu in so nastala med 3. in 4. st. po Kr.: P. Bour. 25, PSI X.1161, P. Oxy 12.1492, PSI III.208 in PSI IX.1041. Ta pisma lahko z veliko mero gotovosti pripišemo krščanskim avtorjem. V prid tej identifikaciji govorijo zlasti uvodne in sklepne formulacije ter raba *nomina sacra*. Iz pisem Sotasa, ki je bil verjetno oksirinski škof v drugi polovici 3. st., lahko razberemo tudi nekaj potez cerkvene organizacije v tem obdobju. Poleg tega pozornost posvečam tudi tistim pravopisnim in slovničnim značilnostim jezika obravnavanih dokumentov, ki odstopajo od jezikovnih norm klasičnega obdobja in nam do določene mere nudijo vpogled v to obdobje zgodovine grškega jezika.

Ključne besede: krščanska pisma iz pozne antike, zgodnjekrščanska skupnost v Egiptu, škof Sotas, Oksirinh

SUMMARY

Five Private Christian Letters from Egypt

The article discusses five private letters found in Egypt, dating from the 3rd and 4th centuries A.D.: P. Bour. 25, PSI X 1161, P. Oxy 12 1492, PSI III 208 and PSI IX 1041. There is sufficient evidence for ascribing them to Christian authors. The indications allowing such identification are particularly the opening and closing formulae and the use of *nomina sacra*. The letters of Sotas, who was probably the bishop of Oxyrhynchus in the second half of the 3rd century, provide some data about the ecclesiastic organisation in this period. Furthermore, the paper draws attention to those orthographic and grammatical characteristics of the documents which deviate from the language norms of the classical period. These features grant us some insight into this stage of development of the Greek language.

Keywords: Christian letters from late antiquity, early Christian community in Egypt, bishop Sotas, Oxyrhynchus

Prevodi

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.24.2.171-180>

Ovidij: *Brizeidino pismo Ahilu*

Prevedla Polonca Zupančič

Ovidij se je v tretjem pismu iz zbirke z naslovom *Junakinje oz. Pisma junakinj*¹ prelevil v Homerjeve like iz znamenite trojanske vojne: po prihodu Grkov v Frigijo so vojaki najprej napadli mesta v okolici Troje: Ahil je tako razrušil Tebe in Lirnes, pri tem pa si kot plen prisvojil tudi dve prelepi dekleti, hčeri Hriza in Briza, ki ju *Iliada* generično poimenuje zgolj po očetih, torej s patronimi. Medtem ko je Hrizéido Ahil podaril Agamemnonu, pa je Brizéido zadržal zase; ker pa je moral Agamemnon po volji bogov vrniti svojo deklico očetu, je Ahilu nasilno odvzel njegovo. Junak, užaljen zaradi takšne žalitve, je umaknil svoje bojne vrste in odrekel svojo pomoč v boju proti Trojancem (*Iliada* 1). Potem ko so Grki v spopadih večkrat doživeli poraz, je Agamemnon poslal k Ahilu poslanca z darovi, vendar je Ahil vse to iz jeze zavrnil (*Iliada* 9). Dogajalni čas pisma je ravno po tem trenutku, saj ga Brizeida v njem naproša, naj sprejme ponujene darove in znova stopi v boj proti Troji.

Po uvodu, v katerem se Brizeida predstavi, Ahilu potoži nad svojo žalostno usodo in ga okrivi za njeno nesrečo: ko sta k njemu po Agamemnonovem ukazu prišla poslanca Evribát in Taltibij, da bi jo odpeljala, jo je Ahil predal brez obotavljanja, čemur so se vsi trije čudili (1–13). Brizeida je v joku odšla in poskusila večkrat zbežati, a jo je vsakič zaustavil strah, poleg tega pa si Ahil sploh ni prizadeval, da bi jo dobil nazaj, čeprav ji je celo Patroklos obljubljal, da bo odšla le za kratek čas (14–26). V naslednjih verzih Brizeida omeni drugo skupino poslancev, ki jo sestavljajo Fojniks, Ajant in Odisej – Agamemnon jih pošilja skupaj s številnimi krasnimi darovi, da bi se odkupil Ahilu za svojo nespametno potezo (27–40). Ahilova brezbržnost do nje in darov Brizeido spomni na vse zlo, ki ga je morala zaradi njega prestati v preteklosti: porušil je

¹ Lat. *Epistulae heroidum*. Gre za ljubezenske zgodbe iz grške mitologije, ki jih je Ovidij črpal predvsem iz epsko-tragiške tradicije, deloma pa iz helenističnih in sočasnih pesnitev. Prva serija pisem, ki jih svojim ljubimcem ali oddaljenim možem pišejo slavni ženski liki (najbolj znane dvojice so npr. Penelopa in Odisej, Dejanejra in Herkul, Ariadna in Tezej, Medeja in Jazon ter Didona in Enej), spada v zgodnje obdobje Ovidijevega ustvarjanja; datirajo jih v čas pred letom 15 pr. Kr.

njen dom in ji pobil celotno družino z možem vred, sedaj pa je Ahil edini, ki ji je ostal in ji bo nadomestil izgubo (41–56). Govorice, da namerava kmalu oditi, ji zato vzbujajo grozo in v nadaljevanju ga prosi, naj jo vzame s sabo, saj mu ne bo v nadlego (57–68). Postala bo njegova sužnja na domu in služila novi gospodarici, da le ne bo groba z njo (69–82). Brizeidino razmišljanje se na tem mestu vrne v sedanost in Ahila poziva, naj se vendarle vrne v boj, saj se Agamemnon očitno kesa svoje togote: ker je bila sama vzrok za prepir, naj bo sedaj povod za spravo (83–90). Pri tem omeni junaka Meleagra, ki ga je prav žena prepričala, da je šel v boj – tako naj sedaj Ahil prisluhne njej (91–102). V nadaljevanju mu tudi v dolgi prisegi zatrjuje, da z njo ni spal noben izmed Grkov, nasprotno pa tega Ahil ne more obljubiti, saj se v času njene odsotnosti v družbi dekleta zabava ob igranju na liro, namesto da bi se šel borit (103–120). Brizeida ga opomni, da mu je nekdanja slava predstavljala največjo vrednoto, in ga poziva, naj že porazi Hektorja, ki seje smrt po taboru, Grkom pa naroča, naj prav njo zadolžijo za njihovo poslanko, saj bo lahko s svojimi objemi in poljubi dosegla več kakor vsi prejšnji glasniki (121–138). Če pa je vendarle Ahil popolnoma brezbrizen do nje, naj jo pokonča s svojim mečem, saj jo edino up nanj še ohranja pri življenju (139–148). Kljub temu ga v zadnjem delu pisma prosi, naj jo pusti pri življenju in jo vzame s sabo, kakorkoli se bo že odločil: ali bo šel v boj ali odšel domov (139–154).

Pismo Brizeide Ahilu je primer enostranskega pisma, v katerem Ovidij prikaže znameniti prepir med junaškim Ahilom in Agamemnonom iz perspektive ujetnice. Pismo brez odgovora tako le še poglobi vtis o Ahilovi brezbriznosti do nje in potrdi njen sum, da so čustva enostranska. Ovidij pri tem to pesem lepo vpne v Homerjevo delo, saj ohrani vse elemente zgodbe, po drugi strani pa bistveno dodela lik Brizeide, ki je pri Homerju skorajda nima obstranska figura. Na podlagi ohranjenih zapisov je razvidno, da Grki sami niso nikdar razširili zgodbe o Brizeidi – je namreč le redko omenjena in nikdar ne nastopa kot glavni lik. Čeprav se je ohranilo kar nekaj tragedij o Ahilu, v njih Brizeida nima pomembnejše vloge, poleg tega v večini primerov ni dokazov, da bi njen lik kaj spregovoril, podobno pa tudi v drugih primerih, kjer se pojavi, ostaja bistveno obstranski lik.² Pesniki pri tem izpostavljajo dva motiva: na eni strani njeno zgodbo uporabljajo za ponazoritev moči ljubezni³ oziroma ljubezni do ženske nižjega statusa.⁴ Tudi v likovni umetnosti prevladuje prizor ugrabitve ali prihod Brizeide k Agamemnonu, medtem ko se ni ohranilo nobeno delo, ki bi upodobilo Brizeidino vrnitev k Ahilu. Jacobson

2 Howard Jacobson, »Ovid's Briseis: A Study of Heroides 3«, *Phoenix* 25.4 (1971): 331–356, tu 334–336. V epu *Kypria* je omenjena le bežno, v *Ajtiopidi* se verjetno ni sploh pojavila. V eni izmed pesmi jo omenja Kvint iz Smirne (3.544 isl.), njeno usodo pa predstavi tudi Propercij (2.9.9 isl.): v tej pesmi Brizeida objokuje Ahilovo smrt.

3 Tako npr. Propercij 2.8.35–36 in Ovidij, *Amores* 1.9.33.

4 Horacij, *Carmina* 2.4.2–4 in Ovidij, *Amores* 2.8.11.

zato zaključuje, da je »Brizeida imela v upodobitvah Ahilovega mita nedvomno svoje mesto, tudi izven homerskega konteksta, a očitno ni nikdar dosegla položaja, ko bi bila dovolj pomemben lik v mitski tradiciji izven njene vloge v *Iliadi*.«⁵ Prav to je po drugi strani omogočilo Ovidiju, da je lahko na podlagi lastne domišljije oblikoval njen neizdelan in neoprijemljiv lik iz homerske pesnitve in Brizeidino usodo v pesmi prikazal skozi njene oči in ne preko objektivnega pesnika, kot je to pred njim storil Homer. Tako nas bralce Ovidij prisili, »da na znamenite dogodke zremo z vidika okrasnega predmeta – osebe, ki je v antični epiki igrala zgolj manjšo in pasivno vlogo.«⁶

Že v prvih vrsticah se Brizeida zaveda razkoraka med sabo in Ahilom: medtem ko je sama barbarska sužnja, je junak v prvi vrsti njen novi gospodar in šele nato tudi njen moški. Čutiti je dvojnost med stalnim opravičevanjem, hkrati pa zase zahteva pravico – razpeta je med prošnjo in pritožbo (npr. vv. 67–69, 77, 91–92, 97–100), a na koncu ohrani svojo vlogo sužnje, ki mora ponižno čakati na gospodarjevo povelje. Njeno vlogo predmeta, ki si ga po voljo podajata kralja, še poudarja pogosta raba pasivnih oblik in raba osebnega zaimka v dativu ali akuzativu.⁷ To Jacobson ponazori z verzoma 9 in 10, v katerih Ovidij omenja prihod glasnikov Taltibija in Evribalta – podatke o likih je moral črpati neposredno pri Homerju, saj se ime Evribat v drugih virih skorajda ne omenja.⁸ Poleg tega je ta prizor slovesa opisan drugače kot pri epskem pesniku, saj Ovidijeva Brizeida ne odide brez besed, ni nemi lik, pač pa »nazorno in fizično prikaže svoja čustva nemoči, izgube in negotovosti.«⁹ Homer, nasprotno, njenega joka in samopoškodovanja ne omenja, pač pa s temi besedami opisuje njen odziv, ko zagleda Patroklovo truplo.

Posnemanje Homerja se tako lepo vidi v opisu darov, ki jih poslanci prinesejo Ahilu. Iz njenih besed je čutiti ljubosumje na dekleta, v katerem je prisoten tudi strah, da jo bo sedaj Ahil zamenjal in zavrzel, po drugi strani pa do njih občuti tudi sočutje, saj si delijo isto usodo, ki jo je zakrivil prav Ahil. Ovidij je tako v nasprotju s Homerjem opisal Brizeidino neposredno izkušnjo in s tem še povečal njeno bolečino. S takim opisom Ovidij po Jacobsonovem mnenju kaže, da se ta zaveda travmatičnosti tovrstne izkušnje, ki je v Brizeidi pustila trajne brazgotine in je zato sedaj povsem preplašena in obremenjena s preteklostjo. V svoji analizi tako opozarja na nenavadno pogostost izrazja za družinske člane. Brizeida tako vedno znova podoživlja izvorno izgubo družine, ki jo želi nadomestiti z Ahilom, njeno negotovost, dvom, strah in nemoč

5 Jacobson, »Ovid's Briseis«, 337–339.

6 Hermann Fränkel, *Ovid, a Poet Between Two Worlds* (Berkeley: University of California Press, 1945), 43.

7 Jacobson, »Ovid's Briseis«, 352–353.

8 *Ibid.*, 334–335.

9 *Ibid.*, 343.

pa le še poudarja pogosta raba vprašalnih stavkov, na katero opozori Jacobson.¹⁰ Čeprav Ovidij opis deloma prilagodi, je vir očiten, Jacobson pa ravno v nadaljevanju tega prizora vidi tudi »Ovidijevo najbolj očitno in umetniško manipulacijo Homerja«:¹¹ meni namreč, da se Ovidijeva Brizeida močno postoveti s Fojniksom, saj ju v prvi vrsti družijo skupen namen – prepričati Ahila v boj –, poleg tega pa tudi skupna usoda: oba sta Ahilu zelo blizu, z njim želi ta domov, oba sta doživela osebno tragedijo, Ahil jima predstavlja družino,¹² nenazadnje pa oba predstavita svojo verzijo zgodbe o Meleagru. Medtem ko želi pri Homerju Fojniks s to zgodbo Ahila poučiti, naj ne ravna enako, saj je ta z odlašanjem izgubil vse darove, pa ga Brizeida nasprotno spodbuja, naj ga posnema. Pri tem prikladno iz zgodbe izpusti posamezne podatke: tako recimo ne omeni, da je Meleager zaradi odloga izgubil darove, po drugi strani pa izrazito poudari, da ga je v boj prepričala žena in ne goreče mesto.¹³

Zanimiva je tudi Brizeidina prisega, da ni nihče od Mikencev v času ločitve od Ahila spal z njo – pri Homerju to Ahilu priseže sam Agamemnon, Ovidij pa je v svoji pesmi prisego še dodatno razširil. Jacobson v njej vidi paradoks, saj Brizeida prisega pri dejanjih (razdejanje mesta, uboj družine in moža), ki jih je zakrivil prav Ahil. V tem vidi podobnost med Brizeido in Priamom, ki v sklepnem prizoru *Iliade* poljublja roko morilcu svojega sina.¹⁴ Del Brizeidinega nagovora Ahilu dalje spominja na Andromahinin nagovor Hektorju iz šeste knjige *Iliade*, preden se ta odpravi v svoj poslednji boj. Ženski se na prvi pogled nahajata v različni situaciji: medtem ko je Andromaha srečno poročena s slavnim junakom, je Brizeida osamela sužnja na tujem, ki so ji pobili družino in razrušili dom. Toda vseeno ju družijo skupna preteklost, kajti obema je sorodstvo pobil prav Ahil – Andromahi Hektor predstavlja vse, kar ima, za Brizeido pa je to – ironično – Ahil. Obe se v nagovoru bojita, da bosta izgubili še zadnjo osebo iz svojega življenja, kar se zares zgodi. In da je ironija še večja, Andromaha po padcu Troje postane sužnja Ahilovega sina. Ker se Andromaha boji izgube moža, ga odvrta od boja, Brizeida pa ga iz istega razloga spodbuja v boj.

V verzih 113–122 ga obtoži, da se ne obnaša primerno, saj se namesto z vojno ukvarja z igranjem na liro in preživljanjem časa z lepim dekletom. V elegiji sta vojna in ljubezen nasprotni, tukaj pa Brizeida poziva Ahila v boj ravno zato, da bi ob tem obnovil še zvezo z njo. Za Brizeido je Ahil edini človek poleg Patrokla, s katerim je oblikovala tesnejšo vez – zaradi tega lahko ta nad njo izvaja popolno kontrolo. Čeprav se Brizeida zaveda enostranskosti svojih čustev, pa vendarle ne more prenesti misli, da bi Ahil odšel brez nje. Kljub temu Jacobson v svoji analizi ugotavlja, da »Brizeida ni upodobljena kot popolnoma slabotna in nedejavna, a

10 *Ibid.*, 343–346.

11 *Ibid.*, 347.

12 O Fojniksu gl. *Il.* 9.434–443, 447–457, 494–495.

13 Še na nekaj drugih razlik opozarja Jacobson, »Ovid's Briseis«, 348–349.

14 *Il.* 24.505 isl.

so njeni poskusi samouveljavitve in izrazi jeze (npr. v. 5, 21–42, 98–101) redki in navadno zadržani.«¹⁵ Ahila poskuša spodbuditi z izjavami, ki jih v resnici ne misli zares – pogosto ne govori iz ljubosumja, pač pa iz strahu, saj je najbolj boji prav tega, da bi ostala sama, medtem ko so grožnje njeno zadnje orožje, ki ga ima. Njen poziv, naj jo Ahil ubije, bi bil tako zanjo potrditev, da vendarle ni povsem brezbrizhen do nje. Jacobson vidi v Brizeidinem opravičevanju, obsedenosti z družino in želji po smrti odraz krivde, ker je edina preživela razdejanje in celo ljubi morilca njene družine. Hkrati opozarja na očiten konflikt med besedami in dejanji oziroma obljubami in dejanskim obnašanjem, ki se vleče čez celotno pesnitev – ker je Brizeida doživela mnogo neuresničenih obljub (npr. vv. 23–24, 53–54), besede sedaj zanjo nimajo nobene teže, so brezpredmetne, medtem ko so čustva tisto, kar lahko gane Ahila (npr. vv. 1–4, 11–12, 91 isl.).¹⁶

Razlika med Homerjem in Ovidijem je tudi v poteku dogajanja: medtem ko Homer zgodbo predstavi linearno, v eni povezani celoti, pa Ovidij to enovitost razbija v vrsto ločenih in individualnih delov (npr. vv. 27–38: prinos darov, 57 isl.: napoved odhoda, 92 isl.: zgodba o Meleagru, 129 isl.: prihod poslanca), ki jim sledi Brizeidin čustven odziv nanje. Jacobson vidi višek drame in retorike v verzih 57–58, ko se Brizeida v svoji pripovedi iz sedanjosti usmeri v nedoločeno prihodnost: junakinjo je tako postavil v trenutek največje krize, ko se odloča Ahilova in njena usoda. Ugotavlja, da je za Ovidijeva *Pisma* sicer »značilno, da strogo vzeto obstajajo le v enem zelo specifičnem in kratkem trenutku, vendar kljub temu vselej vsebujejo mit v celoti – sedanjost, preteklost in celo prihodnost.«¹⁷

Glej, odvedena Brizeida ti v branje pošilja to pismo –
pišem po grško, a v njem slišiš barbarski naglas.¹⁸

Videl boš zmočena mesta, kjer solze so zbrisale črke,
vendar imajo lahko solze vso težo glasu.

Če mi dovoliš, da malce potožim nad tabo, o mož moj,
moj gospodar, zares »malce« potožim, nič več.

Ni tvoja krivda, da naglo bila sem na dano zahtevo
kralju predana – čeprav vendarle ti si bil kriv.¹⁹

Brž ko sta pome s pozivom prišla Evribat in Taltibij,²⁰

5

15 Jacobson, »Ovid's Briseis«, 350.

16 *Ibid.*, 352–354.

17 *Ibid.*, 355.

18 Njeno pravo ime je bilo Hipodameja, ime Brizeida pa je dobila po očetu Brizu, Apolonovem svečeniku. Brizeida je bila iz Lirnesa blizu Troje, zato si Ovidij predstavlja, da je slabo znala grško. Grki so imeli vsa negrško govoreča ljudstva za barbarska.

19 Ahila morda res ne more kriviti za to, da jo je na ukaz predal kralju, lahko pa bi jo vendarle zadržal še nekaj dni pri sebi.

20 Evribat in Taltibij sta bila v *Iliadi* glasnika grške vojske pred Trojo, ki sta na Agamemnonov ukaz Ahilu odvzela Brizeido. Evribat je omenjen tudi kot Odisejev služabnik in glasnik, ki je bil cenjen zaradi svoje oskritosti in poštenosti. V mitologiji in klasični književnosti je Taltibij pogosto izvrševalec neprijetnih nalog, ki mu jih naložijo drugi.

že si predal me, da jaz spremstvo možem bi bila. 10
 Ko sta v začudenju večkrat izmenjala dolge poglede,
 sta spraševala molče, kje je zdaj najina strast.
 Zlahka odbil bi; bila bi vesela odloga te kazni.
 Jojme, na pot sem odšla, ne da bi dala poljub,
 pač pa točila sem solze brez konca, lase si pulčila, 15
 zdelo se je, da spet, reva, sem vojni ulov.²¹
 Večkrat želela s prevaro stražarja nazaj sem zbežati,
 vendar sovražnik bi bil, kdor bi me, plašno, ujel.
 Strah me bilo je, da kdo me ponoči zaloti med begom,
 da me kot deklo spodi k eni od Priama snah. 20
 Dal si morda me zato, ker si moral – ponoči ti manjkam,
 a me ne iščeš, in srd, ker omahuješ, plahni.
 Ko si predal me, Menójtijev sin²² na uho mi je šepnil:
 »Kaj je ta jok? Le hip mine in spet boš nazaj!«²³
 Nisi iskal me, Ahil, še proti vrnitvi spodbujaš! 25
 Res, kar privzemi naziv tega, ki ljubi srčno.
 Telamoniad²⁴ in Amintorjev sin²⁵ sta do tebe prispela,
 prvi sorodne krvi, drugi prijatelj je bil –
 dalje Laertov potomec,²⁶ da vrnem se v njihovem spremstvu,
 težo vseh vljudnih prošnja večal obilen je dar.²⁷ 30
 dvajset sijajnih posod – umetelnih izdelkov iz bronu,
 sedem tripodov,²⁸ prav vsak v teži, veččini enak.
 K tem so pridali še dvakrat pet meric talentov v zlatu,
 dali so dvakrat po šest žrebcev, navajenih zmag,
 zraven – odvečno darilo – še lezboške krasne mladenke, 35
 ki so jim zrušili dom in prepeljali jih sèm;
 slednjič ti je za soprogo – čeprav ne rabiš soproge –
 eno od treh hčera dal Agamemnonov rod.
 Če bi me ti od Atrida z enakim plačilom odkupil,
 mar ne bi dal teh darov, ki jih odklanjaš sedaj? 40

21 Glede Brizeidinea žalovanja in samopoškodovanja prim. *Il.* 19.295–299, kjer objokuje Patrokla.

22 Patroklos, Ahilov zaupni prijatelj. Menojtij je bil v grški mitologiji kralj v pokrajini Lokridi in eden izmed Argonavtov.

23 Glede opisa slovesa prim. *Il.* 1.298 isl. ter 329 isl.

24 Ajant, imenovan Veliki. Homer ga prikazuje kot enega največjih grških junakov pred Trojo. Télamon je bil v grški mitologiji kralj Salamine, ki se je udeležil pohoda Argonavtov.

25 Fojniks, v grški mitologiji sin argoškega kralja. Ker je na materino prošnjo zapeljal očetovo ljubico, ga je oče oslepil. Fojniks se je zatekel v Ftijo, kjer ga je gostoljubno sprejel Pelej in mu zaupal v vzgojo mladega Ahila. Pozneje je bil zvest prijatelj in svetovalec velikega junaka. Grki pa so ga izbrali za enega izmed poslancev, ki naj bi prepričali užaljenega Ahila, naj se vrne v boj.

26 Odisej, ki ga Homer prikazuje kot pogumnega, prekaljenega in spretnega moža. Laert je bil v grški mitologiji kralj Itake, eden izmed Argonavtov.

27 Glede opisa darov prim. *Il.* 9.122–130 in 135–147.

28 To so bile posode s tremi nogami.

S čim si zaslužim, Ahil, to tvojo brezbriznost do mene?
 Kam je nenadoma strast s takšno lahkoto odšla?
 Mar res nesrečna usoda nenehoma bednike muči,
 mar bo napočil kdaj čas, ki bo to zlo ublažil?²⁹
 Videla sem, kako si razrušil lirnejsko obzidje, 45
 sama pomemben del rodne zemljé sem bila.
 Videla brate sem tri, sorodne po rodu, usodi:
 padli takrat so – nam vsem ista je mati bila.
 Videla sem, ko soprog je na zemlji krvavi obležal,
 pljuča je komaj napel, ko ga zalila je kri.³⁰ 50
 Vendar vse svoje izgube sem s tabo lahko zapolnila:
 ti si mi bil gospodar, bil si soprog in moj brat.
 Dal si prisego pri materi svoji, vodnatem božanstvu,³¹
 rekel, da neka korist v tem je, da zdaj sem tvoj plen –³²
 mar le zato, da spodiš me kljub doti, ki nosim jo s sabo, 55
 da bi ubežal pred vsem, kar se ti daje z menoj?
 Zdaj že celo govori se, da hočeš ob jutrišnjem svitu
 zore odpluti od tu z Notom³³ oblačnim naprej.
 Brž ko novica o tem je zadela ob plašna ušesa,
 mi je zastalo srce, v prsih bilo ni krvi. 60
 Šel boš, a komu boš mene, nesrečnico, pustil, nasilnež?
 Kdo bo zavrženi dal milo uteho odslej?
 Prej naj me, prosim, znenada razpoka v zemlji pogoltne,
 ali rdeč ogenj sežge, ki je bil s strelo poslan,
 kot da brez mene bi vesla iz Ftije³⁴ vrtinčila morje 65
 in bi uzrla, da šle ladje so tvoje na pot.
 Če si res sklenil, da vrneš nazaj se k domačim penatom,³⁵
 nisem tovor, ki bi ladjo zelo obtežil.
 Tja ti sledim kakor plen zmagovalcu, ne žena soprogu,
 mojim se rokam poda volna, da stkem jo v nit. 70
 Daleč najlepša potomka ahajskih³⁶ soprog bo kot tvoja
 žena v posteljo šla s tabo – in naj bo tako;
 vredna je snaha potomcu Jupitra z ženo Ajgíno,³⁷

29 Prim. *Il.* 19.290 isl.

30 Glede opisa Ahilovega razdejanja prim. *Il.* 19.291–296.

31 Tetida, v grški mitologiji ena izmed Nereid, morskih nimf, ki je smrtniku Peleju rodila Ahila.

32 Pri Homerju je Brizeido ob rušenju mesta tolašil Patroklos, Ovidij ga zamenja z Ahilom in izpostavi kontrast z njegovim prejšnjim obnašanjem. Morda zato, da bi poudaril njeno odgovornost zanjo? (tako Jacobson, »Ovid's Briseis«, 347).

33 Notos je južni veter.

34 Ftija je bila Ahilova domovina – gre za pokrajino v Tesaliji.

35 Tj. hišnim bogovom.

36 Tj. grških. Ahaja je bila sicer pokrajina v Grčiji, po kateri so bili naposled poimenovani vsi Grki.

37 Ajak je bil v grški mitologiji Pelejev oče in Ahilov ded. Veljal je za pravičnega in nepodkupljivega, zato je po smrti postal sodnik v podzemlju.

ki mu je starec Nerėj hotel postati pratast.³⁸
 Jaz pa ponižno vršila nalóge kot tvoja bom dekla, 75
 s preslico predla bom nit, lajšala breme vreten.
 Prosim le, naj ne trpinči preveč me ta tvoja soproga,
 slutim pa, da mi z njo ravno prijetno ne bo.
 Níkdar ne pusti, da puli lase mi, ko ti bi bil poleg
 in bi brezbrížno dejal: »Moja bila je nekoč.« 80
 To bi prav rada prestala, da le ne pustiš me prezrte
 – joj, kako mi ta strah, revi, pretresa kosti!
 Čakaš morda še kaj več? Agamemnon kesa se togote,
 klavrna Grčija – glej, padla ti je pred nogé.
 Ti, ki nad vsemi zmaguješ, premagaj še trmo in jezo.³⁹ 85
 Mar naj nam Hektor še dlje trumo Danajcev mori?
 Zgrabi za meč, Ajakíd,⁴⁰ še prej pa si mene pribori,
 saj ti naklonjen je Mars: množico mož z njim zatri!
 Vzrok za prepír sem bila, a zdaj naj togoto ustavim,
 ker sem bridkosti izvor, naj bom sedaj še mejnik. 90
 Naj ti v sramoto ne bo, da mojim pozivom ustrežeš –
 ženi na ljubo je vzel bojno opravo Ojníd.⁴¹
 Slišim, kar tebi je znano – da mati preklela je sina,
 svoje življenje in up, ker ji je brate pobil.
 Vojna bila je, a on je ves besen odložil orožje, 95
 v trmi naposled odšel, domu odrekel pomoč.
 Srečnica žena: edina je mogla moža omehčati!⁴²
 Jaz pa, nasprotno, zaman tebi vse to govorim.
 Vendar ti nič ne zamerim, saj nisem veljala za ženo,
 tudi če sem na poziv večkrat ležala s teboj.⁴³ 100

38 Nerej je bil v grški mitologiji morsko božanstvo, bil je oče 50 morskih nimf, t. i. Nereid. Veljal je za blagega, razumnega in pravičnega boga, poleg tega pa je imel preroški dar in sposobnost spreminjanja oblike.

39 Prim. *Il.* 9.496.

40 Ajakov potomec = Ahil.

41 Ojnejev sin = Meleager. Ojnej je bil kalidonski kralj, ki je z Altajo imel sina Meleagra, slavnega lovca in enega izmed Argonavtov. Ker je Ojnej pozabil prinesiti Artemidi žrtveni dar, je ta poslala strahovitega merjasca, da bi opustošil Kalidon. Meleager ga je z drugimi grškimi junaki naposled uspel obvladati: prva je merjasca ranila Atalanta, zaradi česar ji je junak kot trofeji odstopil glavo in kožo zveri. Nad tem so se pritožili sorodniki kraljice Altaje in izbruhnila je krvava vojna. V obračunu je Meleager pobil svoje strice in s tem priklical nadse strašno materino prekletstvo. Junak se je nato umaknil iz boja in privolil v vrnitev šele takrat, ko so bili njegovi sobojevniki v težavnem položaju – omehčala naj bi ga prav žena. Kot Ahilu naj bi bilo tudi njemu usojeno umreti kmalu po zmagi nad sovražniki. Njegova mati naj bi namreč kmalu po njegovem rojstvu slučajno slišala boginje Usode, ki so rekle, da bo otrok živel, dokler ne bo dogorela trstika, zapičena v ogenj. Ko so boginje odšle, je mati skrivaj vzela trstiko in jo shranila. Toda ko je Meleager pobil njene brate, je trstiko zažgala in junak je v divji vročici naposled umrl.

42 Po eni različici Alkíona, po drugi Kleópatra. Po eni izmed razlag naj bi po Meleagrovi smrti storila samomor. Glede Fojniksove različice zgodbe prim. *Il.* 9.347–348.

43 Db. »sem šla v gospodarjevo posteljo«.

Spomnim se, da me je jétnica večkrat z »gospo« naslovila:
 rekla sem ji, da mi s tem sužnost še bolj oteži.
 Vendar prisegam pri ljubih kosteh, ki napol jih je zemlja
 v grobu prekrila, da res vselej častila jih bom;
 dalje pri hrabrem zanosu treh bratov, zdaj varuhov mojih, 105
 ki so popadali v smrt za domovino in z njo;
 dalje pri najinih glavah (te družno sva skupaj sklenila);⁴⁴
 dalje pri mečih in vseh kopjih, ki znana so mi –
 – da se nihče od Mikencev v postelji z mano ni združil.⁴⁵
 Če bi lagala, lahko tu me takoj zapustiš. 110
 Če pa jaz tebi bi rekla, junak moj: »Še ti mi prisezi,
 da si le z mano užil rádost,« odrekel bi mi.
 Grki⁴⁶ trdijo, da silno žaluješ – v resnici na strune
 brenkaš in v topel objem stiska te nežno dekle.⁴⁷
 In če bi kdo te povprašal, zakaj ne želiš se boriti? 115
 Boj je nevaren, a zvok strun ti ugaja in strast.⁴⁸
 Varneje je na ležišču ležati v objemu dekleta,
 s prsti izvabljati zvok, trakijske lire napev,
 kakor držati z rokami za ščit in zašiljeno kopje,
 vtem ko čelada vse bolj stiska naglavne kosti. 120
 Toda junaška dejanja bila so ti ljubša od varnih,
 slajša je slava bila, ki bi jo v boju dobil.⁴⁹
 Ali si vojne grozote prestajal le, da bi ujel me,
 da bi porazil moj dom, zmago si v slavo prištel?
 Prosim, naj bog ti pomaga, da mogel krepkó bi zagnati 125
 pélijsko kopje,⁵⁰ da to šine čez Hektorjev bok.
 Mene pošljíte, Danajci! Gospoda za vas bom prosila,
 nesla bom mnogo zahtev, mednje zmešala poljub.
 Več dosežem lahko, verjemíte, kot mogel bi Fojniks,
 mojster besed Odisej ali pa Tevkrov bi brat.⁵¹ 130
 Dosti zaleže že to, ko z vajeno roko objamem
 vrat mu, opomnim oči, da sem ponovno ob njem.
 Res si lahko bolj surov, bolj divji kot rodni⁵² valovi,

44 Sinonim za ljubezensko zvezo.

45 Pri Homerju prisega Agamemnon (prim. *Il.* 9.274–276).

46 Db. »Danajci«.

47 Verjetno Diomeda, Forbantova hči, ki jo omenja Homer: z njo naj bi se Ahil tolažil v času, ko mu je bila odvzeta Brizeida.

48 Db. »Venera«, poosebljena ljubezen.

49 Ahilu je bila dana izbira med dolgim in neslavnim ter kratkim in slavnim življenjem – odločil se je za slednje.

50 Tj. tesalsko – imenovano po gori Pélion v Tesaliji. Homer pripoveduje, da je bila Ahilova sulica tako težka, da jo je lahko zavihtel le on.

51 Ajaks, ki je bil Tevkrov polbrat – imela sta skupnega očeta Telamona.

52 Db. »materini«.

vendar med molkom te jaz s sólzami spet pridobim.
 Zdaj pa – da oče Pelej bi dopolnil vsa leta življenja, 135
 da bi imel tak uspeh Pir, ko bi v vojno odšel⁵³ –
 name ozri se, pogumni Ahil, na vznemirjeno žensko,
 ki jo, ubogo, moriš s krutim odlogom namer.⁵⁴
 Če pa se tvoja ljubezen v odpor je morda spremenila,
 v smrt me prisili, če naj dalje brez tebe živim! 140
 Siliš me s tem, kar počneš: odšla sta telesna lepota,
 zdrava rdečica,⁵⁵ le up nate ohranja me tu.
 Če me ta up zapusti, sledila bom možu in bratom,
 tebi bo štelo v nečast, da si ukazal mi smrt.
 Toda zakaj bi ukazal? Izvleci svoj meč, ga zasádi 145
 v prsi, obilo krvi mi bo priteklo iz ran.
 Vame naj cilja tvoj meč, s katerim lahko bi prebodel
 prsi Atridu, če to dala boginja bi ti.⁵⁶
 Raje mi pusti življenje: po zmagi bilo je darilo
 zame sovražnico, zdaj prosim kot ljubica zanj. 150
 Nudil Neptunov bo Pergam⁵⁷ obilico teh, ki jih zlahka
 zmagaš, sovražnik naj dá druge možé za pboj.
 En sam ukaz si želim – pa naj se pripravljaš na plovbo
 ali ostajaš, kjer si: k sebi mi véli, gospod.⁵⁸

Polonca Zupančič
Škofijska Gimnazija Vipava
polonca.etc@gmail.com

53 Pir je v grški mitologiji sin Ahila in Likomedove hčerke. Po Ahilovi smrti je reorganiziral grški tabor in se odlikoval po pogumu.

54 Db. »prenehaj me moriti z neomajnim odlogom (sc. namer)«.

55 Db. »telo in barva«.

56 Mišljena je Minerva oz. Atena, za katero Homer pravi, da je obrzdala Ahila, ko je potegnil svoj meč proti Agamemnonu.

57 Po legendi naj bi Neptun pomagal pri gradnji Troje.

58 Db. »saj imaš kot gospodar to pravico«.

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.24.2.181-184>

Ptohoprodrom: *Prekleta šolanje!*

Prevedla Jelena Isak Kres

UVOD

Ptohoprodrom oz. *Revni Prodrom* je naslov zbirke, ki jo je morda napisal Teodor Prodrom (najverjetneje gre za avtorja, ki so ga imenovali tudi Ptoho-Prodrom oziroma Revni Prodrom), morda pa kak njegov posnemovalec. Teodor Prodrom, ki je živel v 12. stoletju, in sicer nekje med letoma 1100 in 1170,¹ je bil znamenit in plodovit bizantinski avtor tako proznih del kot tudi poezije.

O njegovem življenju ni veliko znanega, poznamo ga predvsem kot pisca priložnostnih pesmi za pokrovitelje bizantinskega dvora. Bil je v stikih s cesarjema Joannesom II. Komnenom in Manuelom I. Komnenom, pod katerim je Bizantinsko cesarstvo doživelo ponovni vzpon vojaške in ekonomske, pa tudi kulturne moči. To je bil zadnji vrhunec tisoč petsto letne zgodovine Rimskega cesarstva.²

Znano je, da je Prodrom med drugim napisal tudi roman v verzih,³ parodično tragedijo,⁴ verze z biblično vsebino, satirične in astrološke pesmi ter številne priložnostne pesmi in epigrame. Mnoga njegova dela so nastala ob priliki pomembnih javnih dogodkov ali praznikov, včasih pa kot priprošnje. Pisal je tudi pesmi z religiozno vsebino ter teološke, filozofske in gramatične razprave, dialoge, hagiografije, priložnostne govore, pisma in drugo. Nekatera njegova dela so še neobjavljena, za marsikatero pa niti ni soglasja, ali je res njegovo.

1 Verjetno gre za drugo polovico 12. stoletja; gl. Hans Eideneier, izd., *Ptochoprodromos: Kritische Ausgabe der vier Gedichte* (Köln: Romiosini, 1991), 38.

2 Ob tem je treba vedeti, da je t.i. Bizantinsko cesarstvo nadaljevanje vzhodnega dela antičnega Rimskega cesarstva (posledično se zanj občasno uporablja tudi izraz Vzhodno rimsko cesarstvo).

3 Roman vsebuje devet knjig in nosi naslov *Τὰ κατὰ Ῥοδάνθην καὶ Δοσικλέα*. Napisan je po zgledu Heliodorovih *Etiopskih zgodb*; gl. Miroslav Marcovich, izd., *Theodori Prodromi De Rhodantes et Dosiclis amoribus libri IX* (Teubner: Stuttgart, 1992).

4 Naslov te parodične drame je *Κατομυομαχία*, obravnava pa spor med mačkami in mišmi.

Ptohoprodrom je zbirka daljših pesmi, ki je pomembna predvsem zato, ker gre za eno prvih besedil v bizantinskem ljudskem jeziku, ki ga že lahko šteje-
mo za novo grščino. Napisana je v pristni srednjeveški grščini, kakršno je bilo
verjetno v tistem času mogoče slišati po konstantinopelskih ulicah in kuloar-
jih, čeprav niti v tem primeru ne moremo v celoti izključiti vpliva bizantinske
tradicije, po kateri so se tako rekoč vsa pisna besedila v določenih pogledih
zgledovala po stari grščini. Do odkritja epa *Digenes Akritas* so pesmi veljale za
sploh najstarejše besedilo novogrške književnosti. Kot že omenjeno, pa med
poznalci ni soglasja, ali je njihov avtor res Teodor Prodrom ali gre za kakega
imitatorja.⁵ Zbirka *Ptohoprodrom* vsebuje v Eideneierjevi izdaji štiri, v starejši
Legrandovi izdaji pa šest daljših pesmi.⁶ Po vsebini so vse nekakšne tožbe,
njihov osrednji motiv pa je siromaštvo.

(I.) Prva ima 274 verzov in je naslovljena kot »Prodroma Teodora (sc. verzi) za cesarja Mavrojannisa«, namreč za Joannesa II. Komnena, ki je vladal med letoma 1118 to 1143. Glavno vlogo v tej pesmi igra Prodromova klepetava žena.

(II.) Druga vsebuje 117 verzov in je naslovljena kot »Istega (sc. Prodroma verzi) za sebastokratorja«. *Sebastokrator* je dvorni naziv za visok položaj na bizantinskem dvoru, takoj pod samim cesarjem (običajno rezerviran za člane cesarjeve družine, s pomenom »vzvišeni vladar«). Ta pesem je nekakšna beraška pesem, saj avtor v njej prosi miloščine za hrano.

(III.) Tretja pesem ima 291 (ali po Legrandovi izdaji 655) verzov in je naslovljena kot »Verzi Teodora Ptohoprodroma za cesarja Manuela Komnena«, namreč za Manuela I. Komnena, ki je vladal med letoma 1143 in 1180. Pesem je izpoved mladega meniha, ki se pritožuje nad škandalozno težkimi vsakdajnimi razmerami, ki vladajo v njegovem samostanu.

(IV.) Četrta pesem vsebuje 665 (ali po Legrandovi izdaji 650) verzov in nosi naslov »Drugi Prodromovi verzi meniha Hilariona za najpobožnejšega cesarja Manuela Porfirogeneta Komnena« (tudi tu gre za Manuela I. Komnena). Pesem je nekoliko podobna predhodni pesmi in govori o samostanskem življenju fratra Hilariona. Eideneierjeva izdaja se s to pesmijo zaključuje.

(V. in VI.) Peto in šesto pesem ima samo Legrandova izdaja. Ti dve pesmi vsebujeta še 167 oziroma 397 verzov ter opisujeta bizantinskega pisca, morda Prodroma samega.

5 Še nekaj virov, ki se ukvarjajo s Teodorom Prodromom oziroma njegovimi deli: Kopp, A., »Zu Theodoros Prodromos«, *Hermes* 21 (1886): 318–319; Polemis, Ioannis D., »An Unknown Treatise of Theodore Prodromos«, *Byzantion* 62 (1992): 414–423; Alexiou, Margaret, »Of Longings and Loves: Seven Poems by Theodore Prodromos«, *Dumbarton Oaks Papers* 69 (2015): 209–224; Zagklas, Nikos, »Theodore Prodromos and the Use of the poetic Work of Gregory of Nazianzus: Appropriation in the Service of Self-representation«, *Byzantine and Modern Greek Studies* 40, št. 2 (2016): 223–242.

6 Hans Eideneier, izd., *Ptohoprodromos*. Emile Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, 1. del. (Maisonneuve: Pariz, 1880).

Pričujoči prevod je odlomek iz tretje pesmi, kjer mladi menih preklinja svoje preteklo šolanje in toži nad ničvrednostjo svoje s trudom pridobljene izobrazbe. V nasprotju z obljubami očeta, ki ga je nagovarjal, naj se vendarle izšola, mu namreč ta ni prav nič pomagala do materialnega blagostanja.

PREVOD

Ptohoprodrom 3.56–65; 70–73, 80–107

Od malega mi je govoril moj priletni oče,
 »Izšolaj se, moj fant, kot se je kdo, podoben tebi,
 poglej falota, ki še včeraj je samo pešačil,
 a danes jezdi tolsto mulo z dvojnimi prsnimi pasom!
 Ta, dokler se je šolal, ni premogel obuvala, 60
 a glej ga zdaj, ko nosi čevlje s špičasto konico!
 Ta, dokler se je šolal, ni prišel do vrat kopalnic,
 a glej ga zdaj, ko gre v kopel na teden najmanj trikrat!
 Po žepih je imel uši, velike kakor mandlje,
 a zdaj ima v njih zlat denar cesarja Manuela. /.../ 65
 Ta, dokler se je šolal, skuštran hodil je okoli, 70
 a glej ga zdaj, kako ima nakodrano frizuro!
 Prisluhni, sin, besedam ostarelega očeta,
 izšolaj se, kot se je kdo, ki je podoben tebi!« /.../
 No, in tako sem se izšolal, z res ogromno truda, 80
 a zdaj, odkar menda postal sem izobražen šolnik,
 nenehno hrepenim po kruhu in po krušni mani
 in vpricho strašne lakote in svoje silne stiske
 preklinjam izobrazbo in med solzami robantom:
 »Preklete šolanje, moj bog, in vsak, ki čisla šole, 85
 preklet naj bo ves tisti čas in tisti dan nesrečni,
 ko so me dali v uk z namenom, da bi se izšolal
 in da bi se nato preživljal s svojo izobrazbo!«
 Če bi se usposobil za krojača zlatovezca,
 tako kot vsi, ki se nato preživljajo s krojaštvom, 90
 bi zdaj bil mojster obrti, ki je nihče ne ceni,
 zato pa bi imel doma omaro, polno kruha
 in polno vina in vnaprej pripravljene tunine,
 pa tune v kosih in še skuše, sveže in sušene.
 A zdaj v omari najdem zgolj izpraznjene police 95
 in pa škroniclje, ki so vsi napolnjeni s papirjem.
 Pogledam v skrinjo, da iz nje bi vzel si košček kruha,
 a tam odkrijem le še en škroniceljček papirja.

Obrnem vse, preiščem sobo po vseh štirih kotih,
a vse, kar najdem, so grmade samega papirja. 100
Ko sežem z roko v žep, da bi pogledal v svoj mošnjiček,
če je kak novčič v njem, je tam že spet samo – škrnicelj.
Potem, ko vse preiščem in pretaknem vsak kotiček,
odneham ves nesrečen in strahotno razočaran,
od lakote izgubljam tla pod sabo, omedlevam 105
in vpričo strašne lakote in svoje silne stiske
pred izobrazbo cenim praktični poklic krojača.

Jelena Isak Kres
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
Jelena.IsakKres@ff.uni-lj.si

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.24.2.185-200>

Teodoros Kolokotronis in Joannis Kapodistrias: odlomki iz dela Pripoved o dogajanju med grškim ljudstvom

Prevedla Marija Braniselj

UVOD

Teodoros Kolokotronis (1770–1843) je ena najvidnejših vojaških osebnosti iz časa grške revolucije (1821–1830). Rojen je bil v Meseniji na Peloponezu, živel pa je na Zakintosu, Peloponezu in v Atenah. Deloval je kot kleft in armatol¹ in bil član Prijateljskega društva (Φιλική Εταιρεία), katerega cilj je bila organizacija in izvedba grške vstaje.² Kot vojak je služboval tudi pod častnikom Richardom Churchem,³ med njegove odmevnejše vojaške dosežke pa sodita zavzetje Tripolitse (1821) in zmaga nad osmansko vojsko v kraju Dervenakia (1822).⁴ Bil je eden izmed podpornikov vlade prvega grškega predsednika Joannisa Kapodistriasa, ki je vladal od leta 1828 pa do atentata leta 1831. Po prihodu bavarskega princa Otona I. v Grčijo (1833) je bil Kolokotronis leta 1834 obsojen na smrt, češ da je nasprotnik bavarskega dvora, a slednjič je bil pomiloščen.⁵

Kolokotronis je bil nepismen. Njegovo biografijo, *Pripoved o dogajanju med grškim ljudstvom 1770–1836* (Δήγησις συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ

-
- 1 Kleft je naziv za roparja oz. bojevnika (hajduk v tradiciji nekaterih drugih balkanskih ljudstev). Armatol je član oboroženih krščanskih enot, ki so delovale pod osmanskimi oblastmi; Clogg, Richard, *A Concise History of Greece* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), str. 215–216; Kitromilides, Paschalis M. in Constantinos Tsoukalas, ur., *The Greek revolution: A critical dictionary* (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2021), str. 400.
 - 2 Keridis, Dimitris, *Historical dictionary of modern Greece* (Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press, 2009), str. 94.
 - 3 Clogg, *A Concise History of Greece*, 215–216; Kitromilides in Tsoulakas, *The Greek revolution*, 220.
 - 4 Keridis, *Historical dictionary of modern Greece*, 168.
 - 5 Kitromilides in Tsoulakas, *The Greek revolution*, 53, 362; Clogg, *A Concise History of Greece*, 215–216.

tà 1770 έως tà 1836), je zato po nareku napisal Georgios Tertsetis (1800–1874), eden izmed dveh sodnikov, ki sta v prepričanju, da je Kolokotronis nedolžen, zavrnila podpis pod prej omenjeno smrtno obsodbo. Delo je izšlo v Atenah leta 1846⁶ in je napisano v prvi osebi, pripovedovalec je Kolokotronis. V besedilu se spominja dogodkov, ki jih je doživel v mladosti in med svojim udejstvovanjem v grški vstaji. Pripoved ne teče vedno po kronološkem zaporedju, temveč so vanjo pogosto vrinjene refleksije predpreteklih dogodkov. Med pripovedovanjem Kolokotronis opisuje dogodke, ki jim je bil priča, svoja občutja ob teh dogodkih, odnose med pripadniki različnih političnih teles znotraj grškega vstajniškega gibanja itd.⁷ Besedilo razmeroma zvesto, kot se zdi, posnema tok Kolokotronisove pripovedi in njegovo govorico, temu pa se skuša približati tudi slovenski prevod, ki sledi v nadaljevanju. V prevodu je zbranih nekaj odlomkov, ki se osredotočajo na Kolokotronisovo pripoved o dogodkih pred nastopom prvega grškega predsednika, Joannisa Kapodistriasa, predsednikovo delovanje, njegovo smrt ter prihod bavarskega princa Otona I. v Grčijo.⁸

PREVOD

Razkol v grškem vstajniškem gibanju in izvolitev Joannisa Kapodistriasa

Oktobra sem šel v Navplij, da bi se pogovorili glede skupščine.⁹ Odboru skupščine sem rekel, naj se zberejo, da jih nagovorim. Zbrali so se, prišel sem tudi jaz in nastopil pred skupščino in jih nagovoril takole: »Zdaj je čas, da kot skupščinski odbor razglasite, naj se zberejo poslanci, ki smo jih bili priznali, da zaključimo skupščino preteklega aprila in ne odlašamo. Zdaj je pravi čas, zima je in ne bojujemo se niti mi niti Ibrahim.«¹⁰ Odgovorili so mi: »Kje naj se sestane skupščina?« In jaz sem jim rekel, naj bo skupščina na Peloponezu, da bomo pazili tudi na Ibrahima in da bomo lahko prišli vojski na pomoč ob vsaki nevarnosti, sovražnika imamo namreč pred vratmi; oni pa so mi

6 Kitromilides in Tsoulakas, *The Greek revolution*, 395, 684.

7 O Tertsetisovem slogu pisanja in o pomembnejših osebnostih iz časa grške revolucije gl.: Delivoria, Yanna, »The notion of nation: the emergence of a national ideal in the narratives of 'inside' and 'outside' Greeks in the nineteenth century«, v: *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797–1896)*, ur. Roderick Beaton in David Ricks (Surrey: Ashgate, 2009), str. 109–121.

8 Zahvaljujem se prof. dr. Jerneji Kavčič za pomoč in popravke.

9 Mišljeno je zasedanje skupščine grškega vstajniškega gibanja. Zaradi nestrinjanj med grškimi političnimi telesi je prišlo do konca leta 1826 do političnega razkola in posledično do dveh skupščin, na Ajgini in v Hermioni. Z britanskim posredovanjem pride do združitve dveh skupščin in do tretje narodne skupščine v Trojzeni (1827), kjer je bilo določeno, da bo guverner (predsednik) Grkov grof Joannis Kapodistriasis.

10 Ibrahim Paša (1789–1848), osmanski vojaški voditelj in namestnik v Egiptu.

odgovorili: »Kateri kraj je varen za zasedanje skupščine?« In odgovoril sem jim: »Lenidi, Kranidi, Kastri, tudi Piada. Izmed štirih krajev izberite tistega, ki ga želite.« Odgovorili so mi: »Vprašali bomo tudi upravnih odbor.« In srečali smo se in obe telesi sta se pogovorili in spletkarsko so se odločili, naj bo skupščina na Porosu ali na Ajgini, zato da bi jo izvedli v skladu z lastnimi željami, da bi sprejeli medse poslanca, ki bi ga želeli, tistega, ki ga ne bi želeli, pa ne bi spustili na otok. In odbor mi je odgovoril v skladu s tem, kar so se dogovorili z drugim vladnim telesom, da naj bo skupščina na Porosu ali na Ajgini. Jaz pa tega nisem sprejemal in sem jim pojasnil, da na morje ne bom šel, ker sem tedaj, ko so me zadrževali na Hidri, prisegel, da ne stopim več na ladjo in morje.¹¹ Nobene škode ne bo, če na skupščini ni mene, ki sem zgolj en sam. Vendar pa sem imel mnogo glasov podpore, tako vojakov kot politikov, na moji strani so bili tudi drugi, ki niso hoteli iti.

Potem sem vstal in šel h gospodu Andreasu, da bi z njim govoril glede kraja skupščine. Bil je predsednik upravnega odbora in šel sem k njemu domov, začel pogovor in mu rekel: »Skupščina na otokih ni dobra ideja niti za Peloponez niti za cel narod. Ker ko se mi oddaljujemo od Peloponeza, se Peloponez hladi. Dokler pa smo na kopnem, jim vlivamo poguma.« Gospod Andreas je sedel pri oknu in gledal ven in ne mene. Potresal je nogo. Tedaj se obrnem: »Gospod Andreas, jaz se pogovarjam s tabo, ti pa gledaš drugam. Pozdravljen, brat, ne bom se več s tabo pogovarjal o tej zadevi.«

In takoj sem šel domov in zajahal in vzel tudi Tsokrisa z dvestotimi možmi in Nikolakisa Poniroso¹² in Anagnostakosa, na predvečer svetega Demetrija. Ko sem prišel v Hermiono, sem zbral štiristo mož. In ko so izvedeli, da sem jaz šel v Hermiono, sta se oba odbora odpravila, šla na Ajgino in sklicala skupščino. Jaz pa sem prav tako razglasil, naj se zberejo, da skličemo skupščino v Hermioni. Nikolakisa Poniroso sem poslal na Hidro h gospodu Georgiosu in ostalim Hidrijcem, prišli so tudi Hidrijci in naša skupščina je imela okoli devetdeset poslancev, na Ajgini pa jih je bilo z dvema odboroma skupaj petdeset. Razkol je trajal tri mesece. V tistem času se je tam nahajal Hamilton,¹³ šel je na Ajgino in prišel tudi k nam, da bi nas združil, da bi izpeljali zasedanje naše skupščine; mi pa smo rekli, naj pridejo Ajginci k nam, ker smo številčnejši in jih bomo sprejeli. Oni so govorili isto. O zadevi smo se pripravili in pisali so ministru Canningu kot odbor, jaz pa sem mu pisal kot posameznik. Odgovore so dobivali oni in dobival sem jih tudi jaz. Na Hidri je prišlo s Hamiltonom do prepira in pobili so se in Hamiltonu so postali Hidrijci v nadlego. Nekega dne je Hamilton prišel v bivališče, ki sem ga imel v Hermioni, vedno pa sem imel ob sebi tolmača, grofa Andreasa Metaksasa, ker nisem znal jezika. Nekega dne

11 Kolokotronis morda misli na njegov pripor na Hidri leta 1825.

12 Priimek Poniros dobesedno pomeni »Prebrisanec«.

13 Britanski mornariški častnik kapitan William Hamilton (1783–1834).

mi je Hamilton rekel: »Izvedel sem, da namerava vaša skupščina povabiti Kapodistriasa.«¹⁴ In jaz sem mu odgovoril: »Kdor koli ti je to rekel, se je norčeval. Ker Kapodistrias je bil ruski minister in ni niti s prstom mignil; v tem trenutku ne bi vabili takšnega človeka, naj raje čas pokaže svoje. Saj smo vendar odvisni od Anglije, ki nam je obljubila, da nam bo vladala.« In tako je Hamilton odšel. V mesecu marcu, ko se nas je nabralo devetdeset, smo začeli z delom in Sisinisa postavili za predsednika. Tedaj je prišel tudi Cochrane¹⁵ in izvolili smo ga za admiral treh enot: spetsijske, hidrijske in psaroške. Ob istem času je prišel tudi Church.¹⁶ Skupščina na Ajgini je namreč govorila, da je Kolokotronis vedno želel postati vrhovni poveljnik Grkov in odločil sem se, da jim ne bom dal na voljo tega izgovora; iz ljubezni do domovine sem pogoltnil svoj ponos, ponos so pogoltnili tudi trije otoki in podpisali, da bo Cochrane admiral. Ko je Cochrane prišel na Poros, sem vzel s sabo Metaksasa, da bi se z njim srečala na ladji in se pogovorila o stvareh, o katerih je naša skupščina sprejela sklepe. On je skušal doseči združitev in mi smo govorili isto: »Naj pride ajginska skupščina k nam in sprejeli jih bomo.« In iz njegovega govora sem razbral predstavo, ki jo je imel Cochrane, jaz pa sem mu odgovoril v skladu s tem, kar sem si predstavljal kot Grk. Ko smo prišli ven, smo odšli in se vrnili v Hermiono, v Hermioni pa smo naleteli tudi na generala Churcha. In tedaj se je Cochrane srečal s Churchem in dogovorila sta se, da nas bosta spravila. V tistem času so pisali iz Aten, da jim primanjkuje vojske, in skupščina mi je naložila, naj tja pošljem vojsko; Genneosa sem odredil vsem provincam in čez dvajset dni se je pojavil s tri tisoč možmi, skupščina pa mi je obljubila, da bo račun poravnala skupščina, to je ljudstvo, zato smo bili mirni. Tedaj sta nas želela poveljnika na morju in na kopnem združiti in najti tretji kraj, kjer bi zaključili skupščino, ta tretji kraj pa je bila Trojzena, imenovana Damala.¹⁷ A poveljnikoma smo odgovorili, da bomo mi prišli le, če bo skupščina potrdila sklepe, ki smo jih potrdili, in če bo straža ostala ista (imeli smo Nikitarasa); in če potrdijo, pridemo tudi mi v Trojzeno. In tako so Ajginci potrdili in odpravili smo se in oba dela sta se zbrala v Trojzeni in se v Trojzeni združila, pričeli smo z glasovanjem (sklepi, ki smo jih mi bili potrdili, so ostali nespremenjeni) in začeli na začetku. Določili smo, da bomo izvolili tri posameznike, vladni odbor, ki bo nadziral oborožene sile, petnajst posameznikov pa v parlament. Glasovali smo in večino glasov so dobili Georgakis Mavromihalis, Markis in Nakos, ki naj bi bili začasni odbor, dokler ne izvolimo predsednika. Odbor se je odpravil in šel na Poros, skupščina pa je ostala, da bi zaključila z glasovanjem. Mi smo bili mnenja, da naj se izvoli Kapodistrias (1827): vsi so se bili že preizkusili na vladnih položajih, zaradi naših nesoglasij pa gre ljudstvu vse

14 Grof Joannis Kapodistrias (1776–1831), prvi grški predsednik.

15 Lord Thomas Cochrane (1775–1860).

16 Častnik Richard Church (1784–1873).

17 V Trojzeni je potekala tretja narodna skupščina (1827).

slabše. Tedaj sem povzdignil glas in rekel: »Mi v vojski smo pogoltnili ponos in določili za poveljnika Angleža Churcha, naši pogumni mornarji pa Cochra- na, zdaj pa morate še vi, politiki, pogoltniti ponos, zato da izvolimo predsedni- ka, ki nam bo vladal, in zato da končno uzremo neodvisnost, ki so nam jo obljubili Angleži.« Nekega dne so spoznali, da želijo med ljudi povabiti Kapo- distriasa in oboroženi so se dvignili, da bi prišli in nas, če bi mogli, prestrašili ter vzeli glasovanje v svoje roke (eden izmed njih je bil tajnik Spiliadis); jaz pa sem ugotovil, s kakšnim namenom prihajajo. Sklicali so posvet v Mavromiha- lisovi hiši. Povabili so tudi mene in prišel sem sam. In začeli so govoriti o skupščini, da ne vidijo v skupščini nič dobrega. Jaz sem odločno odgovoril, da je takšna volja ljudstva in da če komu to ni všeč, naj jo razveljavi, če more; in odšel sem, ne da bi še kaj dodal. Ker so videli, da so nemočni in bi se osramo- tili, če bi kar koli poskušali, so se razšli. Čez dva dni smo zaključili skupščino in se zgodaj zjutraj odločili, da popoldne potrdimo Kapodistriasa. In tako sem šel v svoje bivališče, pojedel kruh in legel spat. In vidim, da prihajajo gospod Georgis Kunturiotis in Karakatsanis Spetsiotis in Markis Psarianos, da bi se z menoj pogovorili v zvezi z zadevo Kapodistrias, ki bi jo morali popoldne pod- pisati. Rekli so mi: »Popoldne bomo potrdili Kapodistriasa?« »Zakaj sprašuje- te mene? Jaz nisem niti predsednik niti ljudstvo. Tako so se zgodaj zjutraj od- ločili predsednik Sisinis in ljudstvo.« Odgovorili so mi, da bi bilo dobro, da nekoga pošljemo in dobimo nasvet od Hamiltona, ki je bil zasidran ob Porosu, ker je bil na poti iz Smirne.« »Ali naj pošljemo kakega koristolovca, ki bo go- voril enim eno in drugim drugo in skvaril, kar je stvar ljudstva? Koga boste našli, ki bi bil primeren, da ga pošljemo? Če meni zaupate, grem jaz sam.« »Zaupamo ti,« so mi trikrat rekli, »zaupamo ti.« Kunturiotis je omenjal, da sem Hamiltonu rekel, da ne bomo izvolili Kapodistriasa, in menil, da bom naletel na Hamiltonovo nestrinjanje, tedaj pa sem jim rekel samo: »Nasvide- nje!« Nato sem vstal in poklical Metaksasa, opoldne sem našel še deset ljudi in nihče drug ni vedel, kam grem, samo Nikitarasa sem poklical in mu rekel, naj pazi, da ne bi prišlo do kakega škandala, preden se vrnem. Skupščini se je zde- lo čudno, ker ni vedela, kam grem. Šel sem k Porosovi reki, pripluli so Hamil- tonovi čolni, vkrcali smo se na čoln in prišli do fregate.¹⁸ Hamilton nas je spre- jel in sedla sva k pogovoru. Pravim mu: »Kako se ti zdi sedaj, ko se je skupščina združila in se bliža h koncu?« »Vesel sem, da ste se združili, naredili ste mnogo dobrega.« Rekel sem mu: »Kapitan Hamilton, prišli smo po tvoj nasvet, ker si nam vedno svetoval glede naše samostojnosti, imamo te za dobrotnika, boljše- ga od vseh drugih.« Rekel mi je: »Povejte, kaj imate v mislih, in če bom mogel, bom na vaše razmišljanje odgovoril.« »Razmišljam, kapitan Hamilton, da tu- kajšnje Grke poznaš že mnogo let; vse smo že prosili, naj nas vodijo, in nikoli nas niso vodili tako, kot bi bilo treba. In videč, da nimamo človeka iz politike,

18 Vojna ladja.

ki bi nas vodil, smo prišli po tvoj nasvet, tisto namreč, kar je skupščina mogla storiti, je storila, Cochrane je bil določen za admirala in Church za generala, zdaj pa potrebujemo politika. Nam morda ne bi Anglija dala predsednika, kralja?« Odgovoril nam je: »Ne, to se ne bo nikoli zgodilo.« »Nam ga ne bi dala Francija?« »Niti ona,« je odgovoril. »Rusija?« »Ne.« »Prusija?« »Ne.« »Neapelj?« »Ne.« »Španija?« »Ne, to se ne bo zgodilo, pomislil sem že na vse kraljevine.« »Če nam ga ne da nobena od teh, kaj nam je storiti?« Odgovoril nam je: »Glejte, da najdete kakega Grka.« »Mi nimamo Grka, ki bi bil vrednejši, izvolimo lahko samo Kapodistriasa.« Obrnil se je in me pogledal, ko je zaslišal Kapodistriasovo ime, in mi rekel: »Ali nisi bil ti tisti, ki mi je rekel, da ne bomo izvolili Kapodistriasa, ker je ruski minister?« »Da, jaz,« sem mu rekel, »tedaj je bilo tako in sedaj je drugače, ker smo pod zaščito Anglije; morje je grška desna roka in Angleža smo postavili na čelo; tudi na levo roko, ki je moč nad kopnem, smo postavili Angleža. In če bi nam Anglija dala tudi politika, bi postavili na čelo tudi tega in ne bi si več belili glav; a ker se to, kot mi praviš, ne bo zgodilo, moramo poklicati Kapodistriasa.« Odgovoril mi je iz dna srca: »Vzemi Kapodistriasa ali katerega koli hudiča želite, ker ste izgubljeni.« To, kar sem želel slišati iz njegovih ust, sem slišal, s tem se je najin pogovor zaključil in nemudoma sem odšel. Veliko časa sem izgubil na fregati in skupščinski boben je začel udarjati. Ko so poslanci treh otokov slišali boben, so odšli, se usmerili in odpravili v bližino Panagije, da bi šli k Hamiltonu. Hamilton jih je zagledal z daljnogledom, stopil na feluko in prišel do Panagije. Poslanci z otokov so ga prišli spraševati in Hamilton jih je vprašal: »Zakaj ste zapustili skupščino?« »Prišli smo po tvoje mnenje.« In on jim je odgovoril: »Jaz sem svoje mnenje povedal Kolokotronisu, naredite, kar vam reče,« in odšel je skupaj s fregato. Panagija je bila od skupščine oddaljena pol ure, Hidrijci so se vrnili. Poslali so pome, me zmerjali in razložil sem jim, kar sem povedal. Zgodaj zjutraj smo se zbrali in podpisali za Kapodistriasa. Pričeli so pripravljati vabila, poslali so jih iz treh krajev in tako se je ta stvar zaključila. Zbrali smo se tudi naslednji dan, da bi določili predsednika parlamenta in da bi se posamezniki izvolili v predsedstvo. Naslednji dan so se na skupščini nekateri potegovali za Zaimisa, drugi za Barlasa, tretji za Kunturiotisa, četrti za Prasasa iz Andruse, in prišlo je do razkola. Spet naslednji dan se je ponovilo isto, da jih bodo izvolili dvajset, in naslednji dan šestnajst. Videl sem, da je prišlo do razkola in da so ljudje nerazumni. Pokončno sem se dvignil: »Spoštovana skupščina, mi sedimo in se prepiramo glede predsednika parlamenta, domovini pa grozi poguba; sedem mesecev imamo skupščino, predsednik vzhodne Grčije je Kiutahis¹⁹ in predsednik Peloponeza Ibrahim, mi pa sedimo in se prepiramo; zdaj je prišel maj, v nevarnosti so Atene in v nevarnosti je Peloponez. Bo konec sveta, če enega od tlikih grških poslancev določimo za predsednika? Mi pa kar sedimo in se

19 Mehmed Resid paša (1780–1836), osmanski general.

prepiramo!« Pogledal sem okrog sebe in zagledal nekega starca, sedel je s Kreččani, toda nisem poznal njegovega imena niti ga nisem pogledal, planil sem na sredo skupščine, ga zgrabil, ga privedel k sedežu predsednika Sisinisa in ga posedel na stol. Rekel sem: »Ali tale ni dober?« In cela skupščina je začela vzklikati: »Dober je, dober!« Zaploskali so in to je bil konec. Slavili so mojega očeta. Renieris je bil videti prestrašen. Tako se je skupščina razpustila /.../.

Naš upor ni bil podoben nobenemu izmed tistih, ki so se do današnjega dne zgodili v Evropi. Evropski upori, ki so potekali proti njihovim voditeljem, so bili državljanske vojne. Naša vojna je bila pravičnejša, bil je narod proti drugemu narodu, proti ljudstvu, ki ga nikoli niso želeli priznati kot takega niti mu priseči, razen tedaj, ko je do tega privedla sila. Niti sultan ni nikoli želel gledati na grško ljudstvo kot na ljudstvo, ampak je nanj gledal kot na sužnje. Ko smo nekoč šli v Navplij, me je prišel pogledat Hamilton. Rekel mi je, da morajo Grki skušati doseči kompromis in Anglija bo delovala kot posrednik. Jaz sem mu odgovoril: »To se ne bo nikoli zgodilo, svoboda ali smrt! Mi, kapitan Hamilton, nismo nikoli sklepali kompromisov s Turki. Ene so zaklali, druge zaslužnili z mečem in tretji, takšni pa smo tudi mi, smo živeli svobodni iz roda v rod. Naš cesar je bil ubit, nobene pogodbe ni podpisal. Njegova garnizija je bojevala večni boj s Turki in dve trdnjavi sta ostajali nepokorjeni.« Rekel mi je: »Katera je ta cesarska garnizija, kateri sta trdnjavi?« »Garnizija našega cesarja so ti, ki jim pravijo klefti,²⁰ trdnjave so Mani in Suli in hribi.« Potem mi ni rekel nič več. Svet nas je imel za norce. Saj če ne bi bili norci, se ne bi uprli, ker bi najprej želeli zbrati strelivo, svojo konjenico, svoje topništvo, svoje razstrelivo, svoje zaloge in preračunali bi, kolikšna je naša moč in kolikšna turška. Zdaj ko smo zmagali, ko smo uspešno zaključili našo vojno, nas slavijo, hvalijo. Če nam ne bi šlo po sreči, pa bi nas zadele kletve, prekletstva. Skoraj tako je, kot da bi bili ladja, ki stoji v pristanišču skupaj s petdesetimi, šestdesetimi natovorjenimi ladjami in se od njih loči, razpne jadra, gre po svoji poti, s težkim tovorom in proti močnemu vetru, gre, proda, zasluži, se vrne nepoškodovana nazaj. Tedaj čuj vse preostale ladje, kako govorijo: »Glej ga človeka, glej junaka, glej pametnega moža, ne pa me, ki sedimo tukaj prestrašene, osuple.« In obtožuje se poveljnike, češ da so ničvredni. Če pa ladji ne bi uspelo, bi rekli: »Kateri norec odpluje s tolikšnim tovorom, ob takšnem vetru, naj pogine podlež, ki grabi življenje za vrat!« Poveljevati grški vojski je pomenilo biti tiran, ker je bilo treba delovati kot vodja, kot razsodnik in kot skrbnik, vsak dan so odhajali in spet prihajali. Vojsko je bilo treba držati na nogah z lažmi, s prilizovanjem, z izmišljevanjem. Primanjkovalo je živil in streliva, nihče ni poslušal, poveljnik pa je kričal. Medtem pa v Evropi vrhovni poveljnik poveljuje poveljnikom, poveljniki generalom, generali častnikom in tako dalje. On pripravi načrt in ga izvede. Če bi mi Wellington izročil vojsko štirideset tisočih glav, bi jo vodil, če pa bi njemu dali petsto Grkov, jim ne bi mogel

²⁰ Prim. op. 1.

poveljevati niti eno samo uro. Vsak Grk je imel svoje kaprice in posebnosti, če pa je človek hotel delati z njimi, je moral enega ustrahovati in se drugemu prilivovati, odvisno od človeka.

Kapodistrijsova vladavina in smrt

Guverner²¹ je prišel v Navplij šestega januarja,²² tam ostal en dan (ker je bil poveljnik Teodoros Grivas) in nato je šel na Ajgino. Parlament in izvršilna oblast sta ga sprejela kot Kapodistriasa in tedaj se je začela skupščina in v roke so mu dali vladne vaje /.../.

Jaz sem zavlačeval z odhodom na Ajgino in napisal je pismo, naj pridem. Rekel je Anastasisu Lontosu, tedaj policijskemu načelniku, naj ga pošlje, ne da bi prišel v roke komu drugemu. Jaz sem se bil vrnil iz Karitene in prišel v Argos, kjer je bil Genneos²³ in ostala vojska. In kurir je šel k Genneosu in rekel: »Daj mi ga!« A ni mu ga dal in tako je prišel k meni in mi ga izročil. Ko sem prejel pismo, sem se odpravil z dvestotimi možmi in z drugimi poveljniki, Tsokrisom in mnogimi drugimi, in šel v Epidaver. Vojake sem pustil v Epidavru in šel na Ajgino. Ko sem prišel tja in se predstavil, me je sprejel, ker sva se bila spoznala leta 1807, ko se je odpravljal v Rusijo, drugič pa sem ga srečal na Krfu, ko je prišel obiskat svojega očeta.²⁴ Ko je šel v Piso in tam bival, so v tistem obdobju upora nekateri najini prijatelji dobivali pisma, naperjena proti meni, in zaradi laži, ki so jih širili ljudje (tako kot tudi sedaj, ko je prišel naš kralj),²⁵ sem bil na slabem glasu, češ da sem za domovino sicer napravil nekaj dobrega, a še več slabega. Tako so mu bili napolnili ušesa z lažmi, da sem ljudi ropal in da sem bil tiran, in še z drugimi takšnimi hudobijami, in ni mi bil naklonjen. Jaz sem to vedel, zdaj ko je prišel, pa sem si vseeno rekel: »Tako prodoren človek, kot je on, bo v enem ali dveh mesecih ugotovil, ali sem bil za domovino dober ali slab.« /.../

Tedaj se je guverner vrnil na Ajgino, da bi napravil med ljudmi red, in ustvaril je dvajset vojaških enot iz rumelijske vojske, iz morejske²⁶ pa nobene. Ko se je vrnil, sem mu rekel: »Ekscelenca, zakaj nisi sestavil vojaških enot tudi iz peloponeške vojske? Kaj se bo zgodilo s peloponeškimi vojaki? Kaj se bo zgodilo z njihovimi napori?« Tedaj mi je odgovoril: »Teodoraki (tako mi je

21 Guverner, grof Joannis Kapodistrias.

22 Leta 1828.

23 Joannis (Genneos) Kolokotronis, sin Teodorosa Kolokotronisa.

24 Mišljen je grof Joannis Kapodistrias. V Rusijo se je z domačega Krfa odpravil v diplomatsko službo, od leta 1815 do 1822 je bil zunanji minister ruskega carja.

25 Besedilo v oklepaju se nanaša na čas nastanka Kolokotronisovih spominov (ko je bila Grčija že kraljevina).

26 Toponim Rumelija se nanaša na del celinske Grčije pod osmansko oblastjo, ki ne vsebuje Peloponeza (in nekaterih drugih pokrajin), »Moreja« pa je drugo poimenovanje za Peloponez.

namreč vedno rekel),²⁷ ne razumeš se na zunanje zadeve, zakaj to počnem. Vedi, da so se tri sile²⁸ odločile samo za Peloponez in del otokov in da nimajo namena širiti naših meja, jaz pa ravnam na tak način zato, da bi rumelijski vojaki dobili vojsko znotraj svojih meja; in če bi Peloponežani tvorili peloponeško vojsko, bi zavezniki rekli: 'Zakaj želi guverner vojsko na Peloponezu, ko pa je Peloponez svoboden? Skrbi za moč svoje vojske in ne ozira se na nas, ki smo gospodarji Grkov.' In delal bi slabo, ne dobro. Vojakom in poveljnikom na Peloponezu pa povej, da bomo videli, kaj bo prinesel čas, in da naj bodo mirni.« /.../

Guverner je prišel v Grčijo januarja, šel na Ajgino, kjer sta se nahajala začasna vlada²⁹ in parlament. Tam so šli v cerkev, potekala je maša, on pa ni želel prisesti, dokler ne bi podal svojih pripomb. Rekel je: »Če želite, da vladam, naj se razpusti parlament, kajti jaz mu ne morem biti podrejen. Naša domovina ima sovražnike in prijatelje in četudi tega ne želite, bom jaz ostal in naredil, kar lahko naredim kot posameznik.« Razložil jim je zunanje razloge. Sam je razpustil parlament in če je bil kak član parlamenta nezadovoljen, je bilo to predvsem zaradi plačila. Uredil je državo, odposlal namestnike in določil posebne komisarje, pričel je z rednim dopisovanjem, zato da bi vsak vedel, kaj je njegova naloga, vojak, kaj je naloga vojaka, in politik, kaj je naloga politika. Ustanovil je Panellinion³⁰ in vanj vključil vse pomembne može, Kunturiotisa je določil za svetovalca za gospodarstvo, Zaimisa pa za zunanje zadeve. Kljub temu so ga začeli nekateri obrekovati, drugi pa mu nasprotovati, vse to naskrivaj. Tudi preden je prišel guverner, so nekateri želeli nasprotovati, ker so predvidevali, da tedaj, ko se bo vzpostavila redna vlada, nihče več ne bo mogel delati, kar koli bi hotel. /.../

Tedaj so si tisti, ki so bili nezadovoljni z guvernerjem, ker so videli, da se ne bo prilagodil tedanjemu stanju, domislili sklicati skupščino, kjer bi ga omejili ali odstavili, zato da bi še naprej živeli v enaki anarhiji kot prej. Guverner je slišal govornice o skupščini in ustavi, ukazal je oblastem, naj se skliče skupščina v Argosu, in pričeli so se zbirati.³¹ Poslal je tudi pome in šel sem se v Argos, prispel je tudi guverner in se nastanil v Tsokrisovi hiši. Nekega dne sva šla ven in prebivalci so nama pokazali vrt, kjer bi se lahko sestala skupščina. Tedaj je bil začetek julija, kurili so kresove in izrazil sem mnenje, da naj se skupščina ne sestane na vrtu; zato naj raje določimo gledališče, ki je zraven Panagije.³² Odgovoril mi je: »To bo strošek.« Jaz sem odvrnil: »Pa naj bo strošek. Iz Evrope

27 Pripoma -aki se v grščini uporablja za tvorjenje pomanjševalnic, gre torej za pomanjševalnico Kolokotronisovega osebnega imena.

28 Tri sile so: Anglija, Francija in Rusija.

29 Tričlanski odbor, ki ga je določila ljudska skupščina in je vladal do Kapodistriasovega prihoda v Grčijo.

30 Panellinion je bilo posebno posvetovalno telo v času Kapodistriasove vladavine.

31 V Argosu je leta 1829 potekala četrta narodna skupščina.

32 Narodna skupščina se je odvila v antičnem gledališču v Argosu.

prihajajo in plačujejo zato, da bi videli tiste kamne; nam bo v čast kamne očistiti, da se bodo videli, in izvesti zasedanje naše skupščine.« To mu je bilo všeč, dal je postaviti lesene in druge stvari in ustvaril prelep kraj za zasedanje skupščine. Tako se je skupščina sestala in pričela z delom, potrdili so sklepe iz Trojzene, pa tudi vse, kar je bil napravil guverner. V osnovi je skupščina utrdila do guvernerja naklonjen odnos.

Na enem izmed zasedanj je beseda nanesla tudi na odlikovanja Odrešenika in jaz sem bil proti: »Vsi imajo pravico do križa in če dobimo kralja, naj tedaj on naredi, kar želi.«

In tako smo ga s popolno privolitvijo in strinjanjem celotne vlade določili za polnomočnega guvernerja, na enak način, kot so ga pooblastile tudi tri vellesile, in pa da mora skupščini poročati, kaj je dobil in kaj je porabil. Skupščina je bila zadovoljna z njegovimi dejanji, a v preteklosti ga je obsojala. Dan pred praznikom Odrešenika je skupščina zasedanje sklenila, preostalo je samo to, da sam izbere senatorje; skupščina mu je namreč predlagala imena. Skupščina jih je določila dvajset, zanj pa jih je ostalo sedem. Tedaj je bilo sprejeto tudi posojilo.

Nasprotniki so na skupščini želeli doseči, da bi jim guverner odgovarjal. A dali so mu polna pooblastila, da ravna po svoji presoji. Bil je namreč edini za kaj takega primerni človek.

Sklepi argoške skupščine so dali podlago za ustavno vladavino. Potem ko je bil izvoljen senat, je guverner sestavil tudi odbor za pripravo ustave. Nekateri pomembni možje so bili nezadovoljni; njihovi pristaši so bili tudi prebivalci Hidre, ker jim guverner ni nemudoma sporočil, kaj je bilo potrošeno v uporu, in Hiosa, ker je od njih zahteval čiste račune. Oglašalo se je tudi nekaj izobraženih, zaradi svobode tiska. Zahtevali so ustavo in tako so nejevoljni pomembneži skupaj s prebivalci Hidre in drugimi nezadovoljnimi nastopili skupaj pod pretvezo ustave. /.../

Hidrijci so si prizadevali, da bi se otoki uprli, a bili so primorani umakniti se nazaj na Hidro. Ker so Hidrijci sumili, da se guverner pripravlja nadnje poslati fregato *Hellas*,³³ so poslali *Miaulisa*,³⁴ da bi jo sežgal, sežgal pa je še dve drugi ladji in zanetil ogenj v pristanišču na parni ladji; toda guvernerjevi možje so prihiteli in ogenj pogasili. *Miaulis* je s tem dejanjem očrnil svoj ugled, kajti do tistega trenutka se ni bil nikoli vmešal v notranje zadeve in njegov sloves je bil brezhiben. Ladje so bile lastnina naroda, ne *Kapodistriasa*. Lahko bi bil podrl jambore, da bi popadali v vodo, in ladje bi ostale tam.

Potem pa sta 27. septembra 1831 guvernerja umorila *Konstantinos* in *Georgios Mavromihalis*, medtem ko je stopal v cerkev. To je družina, ki je

33 Ladjo je kupila začasna grška vlada za časa grške vstaje, sredstva zanjo pa je zagotavljalo britansko posojilo.

34 *Andreas Vokos* (1769–1835), bolj znan pod psevdonimom *Andreas Miaulis*, ladjar in politik, eden od vidnejših udeležencev grške vstaje.

prelila ogromno krvi za našo svobodo; a tudi družina, nagnjena k umorom. Preminuli Ilias je ubil svojega strica, Teodorosa Kumundurakisa, čigar žena je bila sestra njegovega očeta. Georgakis in Katsakos sta nekega dne povabila bratranca Nikolakisa Pierakuja na pogovor, ko pa se je po koncu pogovora spuščal po stopnicah, sta se vrgla nanj in ga ranila v trebuh, tako da je komaj preživel. Trajalo je šest mesecev, da se je pozdravil.

Umor Kapodistriasa in njegove posledice

Ko je Miaulis zažgal ladje, je ves narod tožil nad krivico, ki jo je zagrešil s požigom njihovih ladij, nekaj mož pa je videlo, da ne morejo ničesar doseči ne z odbori ne z upori, zato so se posvetovali in se odločili guvernerja umoriti. V tistem času sem prejel ukaz, naj grem v Navplij in vzamem s seboj redno konjenico, pa tudi izredno skupaj z vojaško pehoto, in naj jih pustim pri Geneosu v Meseniji, zato da bi nadzirali premike Manijcev, da ne bi prišli mesta oropati. Petros Mavromihalis je bil pozimi naskrivaj zbežal iz Navplija, da bi preko Zakintosia šel v pokrajino Mani. Vreme pa ga je izdalo pri Katakolonu. Tamkajšnji upravnik ga je poslal v Navplij in mu odredil blažji nadzor, vseh potreščin je imel v izobilju. Jannisa Katzisa je prijel in ga poslal v Palamidi, Konstantinos in Georgiosa Mavromihalisa ter Katzakosa pa je imel pod nadzorom in nahajali so se na področju Navplija. Katzakos je zbežal in šel v Mani ter koval svoje načrte; to je bil čas, ko so se odločali o guvernerjevem umoru. Pamet so jim zmešale obljube o tisočih dolarjih in drugem in če jih ne bi premamile bajne obljube in če ne bi bili prepričani, da bodo odnesli celo kožo, se za to ne bi nikoli odločili. Tako kot sem rekel že prej, sta v nedeljo navsezgodaj stopila do cerkvenih vrat in pozdravila guvernerja, guverner pa je imel ob sebi samo dva, enega oboroženega in še enega moža. Ko je stopal skozi vrata, je Konstantinos izstrelil eno kroglo v glavo, Georgakis pa ga je zabodel v trebuh, in guverner je mrtev obležal na tleh ob cerkvenih vratih. Takoj po dejanju sta skušala zbežati, toda Konstantinos je smrtno ranil oboroženi mož, Kretčan, Georgakis pa se je zatekel v Valianosovo hišo. Videl je, da tam ne more ostati, in šel je v Roanovo hišo. Župan Panajotis Kaklamanos se ni vznemirjal, ker je bil tudi sam vpleten v zadevo. Zerar, ki je poveljeval redni grški vojski, je bil obveščen, ko je s pomočnikom jahal v Platanosu, kjer je bila vojska. In rekel je: »Nič ni, nič ni, bodite mirni!« Almetas, ki je bil poveljnik garnizije, z zvesto in zapriseženo vojsko, je zaprl vrata, porazdelili so se na vse redute in na druge pozicije v mestu, tudi vrsta drugih meščanov je zgrabila orožje, in tako so obranili Navplij, ki mu je grozilo uničenje. Senat in tajniki so se nemudoma zbrali in sklenili določiti tričlanski odbor, v katerem bomo Avgustinos, jaz in Koletis. Avgustinos je takoj po guvernerjevi smrti k meni poslal sla, da mi sporoči novico in da bi odšel v Navplij, ker sem bil v Tripolitsi, tedaj sem se

namreč zadrževal v Tripolitsi. Senat je svojo odločitev sporočil Avgustinosu, Avgustinos pa je rekel, da položaja ne bo sprejel, dokler ne pride Kolokotronis, da se pogovorimo.³⁵ Jaz sem isto nedeljo zvečer prejel od sla novico, da so Mavromihalisi umorili guvernerja in da je eden umrl, drugi pa se je zatekel v Roanovo hišo; nič drugega mi ni bilo znano. Tedaj sem se spomnil, da je bil guverner odločil, da naj se, če nenadoma umre, nemudoma skliče narodna skupščina. Takoj sem poklical Karorisa, tripoliškega upravnika, in njegove tajnike. Kjer koli se je nahajala vojska z Genneosom, sem ji poslal povelje, naj se umaknejo, v vse province pa, naj pošljejo predstavnike, zato da bi se sestala skupščina. Sam sem nameraval ostati v Tripolitsi, ker nisem vedel, kam naj se umaknem niti kaj naj naredim, prav tako nisem vedel, kaj se dogaja Navpliju. Konjenike in pešake sem s pismi pošiljal na vse konce in kraje in jih prisilil, da se vrnejo uro hitreje. Ko sem se v ponedeljek zjutraj zbuval, sta k meni drug za drugim prišla dva pešaka in mi prinesla novice, da je namreč senat izvolil tričlanski odbor, da so ljudje obkolili Georgakisa Mavromihalisa v Roanovi hiši, da so od Roana zahtevali, naj ga preda, da ga je predal in da so ga odvedli v Palamidi; rekli so mi tudi, naj pridem hitreje.

Zvečer sem bil skrivnost ohranil zase in mesta nisem obvestil, da je guverner umrl. Ko pa so zgodaj zjutraj meščani Tripolitse za to izvedeli, so bili potrti, opustili so svoje obrti in posle in kot blazni hodili okrog po cestah. Jaz sem v vse province poslal sle z drugimi pismi, da naj province ostanejo pri miru, naj namestniki ostanejo na svojih položajih in naj nadaljujejo z delom. Prenesel sem jim tudi novico, da je bil izvoljen odbor, ki bo vladal deželi, in da se bodo sprejeli nujni ukrepi za ohranitev reda in miru v kritičnih razmerah. Ugledni meščani Tripolitse so prišli k meni, preden sem se odpravil v Navplij, in mi rekli: »Kaj bo z nami? Bojimo se, da se nam bo kaj zgodilo, ker je naše mesto odprto in nezavarovano.« Rekel sem jim, naj odpošljejo glasnike in ti naj preberejo vse, kar sem napisal tudi drugim provincam. Oni pa so me prosili, naj jaz odpošljem glasnike, da bi se meščani zbrali v šoli, in da naj tja pridem tudi jaz in jih nagovorim. Na to sem pristal, meščani so se zbrali v šoli in govoril sem jim celo uro, povedal sem jim vse, kar je bilo v takšnih razmerah treba povedati. Da bi mesto ostalo mirno, sem tam pustil Sisinopulosa s stotimi konjeniki, sam pa sem se odpravil in v šestih urah prispel v Navplij. S seboj sem imel stopetdeset konjenikov. Ljudstvo je zahtevalo dovoljenje, da se odprejo vrata, in izstopili so iz mesta, da bi mi prišli naproti, vse do kraja, kjer se je izkrcal kralj, nato pa me je ljudstvo pospremilo do moje hiše. Eni, ki so se srečali z menoj, so jokali in drugi so se pritoževali, jaz pa sem vsem govoril: »Mir!« Ko sem prišel v hišo, sem jim rekel: »Grki, pojdite na svoje domove, nič se ne bojte, božja moč bo poskrbela za vse.« Od tam sem šel k Avgustinosu, da bi ga potolažil, ko pa sem prišel tja, sva tolažila drug drugega;

35 Mišljen je Avgustinos Kapodistriasi (1778–1857), mlajši brat Joannisa Kapodistriasa.

nakar mi je rekel: »Od tebe smo odvisni tako jaz kot ljudstvo, naredi, kar se ti zdi pametno.« Vrnil sem se domov, se pogovoril z Almedom, ki je bil poveljnik garnizije in na čelu redne vojske, mu rekel, naj pošlje glasnike, da bo vsak ostal miren na svojem domu in odložil orožje (kajti vsi meščani so bili oboroženi), in pa še tole: »Tako, kot si se obnašal te dni, se obnašaj tudi sedaj, zavoljo miru. Redna vojska je ostala zvesta svoji prisegi in prepričala je klanje in ogenj. Zdaj pa prisezite odboru, dokler ne vidimo, kako se bo zadeva iztekla.«

Naslednji dan so se zbrali senat in tajniki, mi smo prisegli in na svoja ramena prevzeli državne zadeve; ljudstvo je glasno zahtevalo umor Georgakisa: »Ali ubijte morilca in primite pomočnike ali pa se bomo maščevali sami in ravnali po svojih močeh.« Tedaj smo se odločili za vojaško sodišče, ki je presodilo, da ga bo obsodilo na smrt, izvršitev sodbe pa je bila prepuščena previdnosti. Dva služabnika in Kaklamanos so bili vrženi v zapor, ker so razkrili družbo, ki je naklepala guvernerjev umor. Zerarja smo prisilili k odstopu, čeprav ga nismo želeli razglasiti za sokrivca. Odstopil je in vrgli so ga v zapor, tako kot tudi Kalamogdartisovega sina in druge, ki niso želeli pričati. K meni so prihajali mnogi norci, me obtoževali in govorili: »Kolokotronis, maščuj se, pobij morilce!« Jaz sem jih oštel in jih spodil od hiše rekoč: »Pojdite domov, to ni vaše delo!«

Komaj so na Hidri dobro izvedeli, da je bil guverner umorjen, že so se Spi-liotopoulos, Papaleksopoulos in drugi zganili ter prihiteli v Navplij, da bi dosegli, kar so hoteli, in vnesli nemir. Prijeli smo jih in jih vrgli na grad. Vse province in grški otoki (razen Hidre) so pošiljali sporočila, da obžalujejo guvernerjevo smrt in priznavajo upravni odbor ter hvalijo dejanja senata. Tisti, ki so se nahajali na Hidri, so poslali odbor, nismo ga sprejeli. Če bi morda bog razsvetlil senat in bi postavili na Koletisovo mesto koga drugega, bi se morda izšlo bolje. Tri mesece smo bili upravniki, pripravili smo razglas in sklicali ljudsko skupščino, da naj se sestane v Argosu, in sestala se je. Tedaj so prišli tudi iz zahodne Grčije in hudič je povezal Grivasa s Tsongasom, s katerim je bil v sporu, in vsi so se povezali. Ko se je ljudstvo sestalo, sem jaz sam pri sebi ocenil, da če bi določili drugo vlado, bi tuji dvori to razumeli tako, da smo vsi skupaj soglašali z guvernerjevim umorom; če bi namreč umorili guvernerja in zamenjali vlado z novimi člani, bi si ves svet zagotovo mislil, da smo del zarote ali da je bil guverner tiran, saj smo v preteklih letih že preizkusili vladavino mnogih. In rekel sem, naj Avgustinos postane edini predsednik in naj skupščina določi senat, ki bo predsednika poslušal, on pa naj vlada, dokler ne bo pisal silam, naj pošljejo kralja. In tako sem v skupščini odstopil. Potem ko je Koletis slišal, da sem odstopil, da bo odbor moral zapustiti tudi sam in da bo vse, kar bo storil predsednik, sprejeto, in mu to ni bilo všeč, je pričel hujskati vzhodne in zahodne Grke ter poveljnike k vstaji. Mi smo začeli z zasedanjem skupščine, med bivališča pa, v katerih so bili poslanci in poveljniki, se je vmešala narodna stranka. Začela je deliti bivališča in Grivas, norec, kakršen je bil, je ob njih postavljaj

bobne. Uspelo mu je in celotna družina se je razdelila. Skupščina je na stražo postavila Kitsosa Tsabelasa; imeli so namen vdreti na zasedanje skupščine in vanjo vnesti razkol, toda niso mogli priti mimo straže in orožja. In tako so bile strasti iz dneva v dan močnejše, toda mi smo s skupščino nadaljevali. Avgustinos je enkrat ali dvakrat Koletisu sporočil: »Ni dobro, da je ljudstvo razdeljeno, naj vladata sloga in mir, skupščina pa naj nadaljuje z delom.« /.../

Tedaj smo izvedeli, da je bavarski kralj dovolil, da se pošlje njegovega sina Otona. To se je zgodilo junija.³⁶

Bavarska vladavina in proces proti Kolokotronisu

Zdaj je čas, da razložim nekatere stvari, ki so povezane z mojim nepravilnim preganjanjem. Tako Tirsios kot drugi tujci so me na Bavarskem prikazovali kot voditelja ruske stranke, češ da vodim frakcijo, ki nasprotuje kralju, in druge podobne reči. Ti ljudje so bili tujci in čeprav je Koliopulos kralju in kraljici poročal, kako razmišljam v zvezi s kraljem, in jim rekel, da lahko ostane na Bavarskem miren, dokler ne pride njegov sin v Grčijo, so kljub temu prišli neka-ko sumničavi. Na angleški ladji, na katero so se vkrcali kralj in dvorjani, so ga morda še dodatno zastrupljali, ker je prišlo do nesporazuma zaradi ovire, ki jo je predstavljal Genneosov odhod v München.³⁷ Kralj je prišel na Krf in slišal, da je senat zapustil Navplij in da ga je zapustil s slabimi nameni. Prišel je do meja pokrajine Mani in slišal, da so Grki potolkli Francoze, da so bili ti Grki Kolokotronisovi možje in da želi Kolokotronis z deset ali petnajst tisočimi možmi preprečiti izkrcanje kralja. Prišli so torej meni močno nenaklonjeni. Pisali so mi iz Navplija in mi o vsem poročali. Žalosten sem bil, ko sem videl, da so spletkarji izkrivili resnico, a pustil sem času čas, da bi kralj sam spoznal ljudi in stvari. Prišel sem na Rikordosovo fregato, prosil, da bi bil predstavljen kralju in dvorjanom, poslal sem Koliopulosa, odgovorili so mi, da uradno še ne sprejema in da naj bom tudi jaz prisoten na kraju, kjer se bo kralj izkrcal. Rikordos je priredil večerjo in jedli smo skupaj s poveljnikom bavarske vojske, s kraljevim stricem in Smaltzom. Opazil sem, da so sumničavi.

Prišel je dan kraljevega izkrcanja in tudi jaz sem prišel in se srečal s Kunturiosom, s Koletisom, z Zaimisom in ostalimi, poljubili smo se, kralj je prišel, krenili smo in vstopili v Navplij. Tam so nas predstavili. Vsak dan so prihajali odbori, toda stvari so se spremenile in niso pripravljali niti poročil niti kaj drugega. Kralj je govoril, da so se Grki v uporih držali pogumno, da je zapustil svoje starše, svojo domovino, da bi prišel v novo domovino, da se bo trudil za uspeh Grčije in druge takšne stvari, ki so jih kralji vajeni govoriti, in pripravil

36 Prvi grški kralj Otto Friedrich Ludwig von Wittelsbach (1815–1867) je prišel v Grčijo leta 1833.

37 Na tem mestu je morda mišljen prihod grških predstavnikov v München, da bi predali bodočemu kralju Otonu grški prestol.

je tudi razglas na to temo. Minila sta dva, trije dnevi, odslovil sem svoje stare častnike, vojake, svoje pomočnike, svoje tajnike in jim rekel: »Pojdite v miru, mirno ostanite na svojih domovih, dokler ne pride čas, ko bo kralj spoznal ljudi in stvari v našem prostoru in nagradil vsakega v skladu z njegovimi dejanji in v skladu z zaslugami.« Potem sem mu predal sporočilo in mu ponudil grad v Kariteni, ki sem ga bil obnovil na lastne stroške. V sporočilu sem povedal, da sem grad obnovil zato, da bi bil v nuji na voljo domovini, sedaj ko ne služi več svojemu namenu, pa mu ga izročam. Moj namen je bil dati zgled, da bi tudi drugi, ki so vsled okoliščin postavljali stolpe ali utrdbe, te dali na razpolago. Prejel sem hvaležen odgovor in pa da bo za mojo posest poskrbljeno. Koliko sem mogel, sem tako jaz kot moja družina opravljal dolžnost do domovine. Ugledal sem svojo domovino svobodno, ugledal sem tisto, po čemer sem hrepenel jaz in moj oče, moj ded in ves rod, in tudi vsi Grki. Odločil sem se oditi na vrt, ki sem ga imel izven Navplija. Šel sem, se ustalil in čas mi je mineval med obdelovanjem zemlje. Zadovoljen sem bil, ko sem gledal, kako rastejo mala drevesca, ki sem jih posadil. Čez nekaj časa sem kraljevemu bratu, princu Pavlu Ludviku, poslal meč.

Šel sem v Tripolitso,³⁸ da bi tam preživel en, dva meseca, ker sem se bal, da bom od navplijske vročine zbolel. Prišel sem v Tripolitso, od tam pa sem šel na slovesnost v sveto Moni, kamor sem šel vsako leto, ker je bilo moje posestvo. A spletkarji v Navpliju niso prenehali vladi govoriti, da Kolokotronis prireja zasedanja skupščine, in druge podobne laži. Zografos, ki je bil arkadijski prefekt (tako kot tudi Manos, ki je bil poveljnik) in je, če se je kar koli dogajalo, to tudi vedel, je šel k dvorjanom in jim povedal, da so vse to laži. Vrnil sem se nazaj v Navplij. Šel sem obiskat kralja in dvorjane in opazil sem, da so kot odreveneli, a ničesar nisem razumel. Ostal sem na svojem vrtu. Ponoči sedmega septembra³⁹ so prišli tja in Kleopas, ki je vodil skupino štiridesetih policistov, me je aretiral, me odpeljal na Itskale⁴⁰ in me izročil vodji garnizije, za šest mesecev so me vrgli v skriven zapor, kjer nisem videl drugega človeka kot paznika. V teh šestih mesecih nisem vedel, kaj se dogaja, kdo je še živ in kdo mrtev, niti koga zadržujejo v ječi. Tri dni nisem vedel, da obstajam, zdelo se mi je, da so to sanje, spraševal sem se, ali sem to jaz ali kdo drug. Nisem razumel, zakaj sem v ječi. Čez čas me je prešinila misel, da vlada morda vidi ugled, ki ga uživam pri ljudstvu, in me imajo zato zaprtega. Toda nikoli si ne bi mislil, da bodo šli tako daleč in priskrbeli lažne priče. Nato so nas po šestih mesecih seznanili z obtožbo, in sicer da naj bi govorili enkrat proti vsem dvorjanom in drugič proti dvema članoma ter da naj bi govorili v podporo Armanspergu;⁴¹ da smo hoteli zanetiti upor in da smo zato zase pridobili tudi

38 Mesto v osrednjem delu Peloponeza, danes Tripoli.

39 Kolokotronis je bil obsojen na smrt leta 1834.

40 Trdnjava v Navpliju.

41 Grof Josef Ludwig von Armansperg (1787–1853).

roparje, torej same take zadeve. Ko so nas seznanili s tem, sem takoj pomislil, da ima prste vmes vlada in da nas bodo uničili. Postavili so nas pred sodišče, tam so kot lažne priče nastopili neki ničvredni, mali ljudje in govorili, da so bili priča obtožbam, in še druge laži. Z vseh koncev in krajev so prišli častivredni ljudje, gospodje, in povedali, da so vse to laži, tisti ljudje pa slabiči. Toda niso jih poslušali, hoteli so doseči svoje, obsodbo. Nenadoma sem izvedel, da je Shinas,⁴² minister za pravosodje, izvajal silo nad sodiščem in z bajoneti grozil predsedniku Polizoidisu in Tertsetisu,⁴³ da bi podpisala. Pripeljali so nas dol, prebrali so nam obsodbo. Tolikokrat sem bil že videl smrt pred sabo, da se je nisem več bal, in tako je bilo tudi tedaj. Bolje da me ubijejo po krivici kot po pravici. Žal mi je bilo za Koliopulosa, ker je imel veliko družino. Zvečer smo jedli. Zarana smo pripravili oporoko in čakali na smrtno uro. Po dveh urah smo izvedeli, da nas je kralj pomilostil, češ da je to krivica. Odpeljali so nas v Palamidi, na varnejši kraj. Tam smo prebili enajst mesecev. Ko je kralj zasedel prestol, je ukazal osvoboditi nas iz te tako krivične ječe. Prišel sem s Palamidija. Zaradi sprejema pa, ki mi ga je pripravilo ljudstvo, sem pozabil na vse nesreče, ki sem jih bil doživel. Videl sem ene, kako jočejo, in druge, kako se smejejo, in vsi so vzklikali: »Naj živi! Naj živita pravica in kralj!« Ostal sem dva, tri dni na svojem domu in potem odšel v Atene. Kralju in Armanspergu sem izkazal spoštovanje in se jima zahvalil, potem pa v miru živel do danes, ko o vsem tem pripovedujem.

Marija Braniselj
Vejele, Danska
braniselmarija@gmail.com

42 Konstantinos Shinas, grški minister za pravosodje.

43 Georgios Tertsetis, pisec Kolokotronisove biografije; gl. Uvod.

